तृतीय वर्ष कला

सत्र - VI (CBCS)

शिक्षणशास्त्र पेपर - VII

महिलांसाठी शिक्षण

विषय कोड : UAEDU604

© UNIVERSITY OF MUMBAI

प्रा. (डॉ.) डी. टी. शिर्के
प्रभारी कुलगुरू,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

प्रा. डॉ. अजय भामरे
प्रभारी प्र-कुलगुरू,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

प्रा. प्रकाश महानवर
संचालक,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

कार्यक्रम समन्वयक : **डॉ. संतोष राठोड**
प्राध्यापक, आंतरविद्याशाखीय अभ्यासक्रम प्रमुख,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

अभ्यासक्रम समन्वयक : **राजेश सिंह**
सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

अभ्यासक्रम लेखक : **किशोर चौधरी**
सहाय्यक प्राध्यापक,
ओरिअँटल कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, सानपाडा

: **वंदना चौधरी**
सहाय्यक प्राध्यापक,
आर. बी. टी. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, डोंबीवली.

मे २०२३, प्रथम मुद्रण,

प्रकाशक
संचालक,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई - ४०००९८.

अक्षरजुळणी
मुंबई विद्यापीठ मुद्रणालय,
सांताक्रुझ, मुंबई.

अनुक्रमणिका

अध्याय क्र.	पाठाचे नाव	पान क्र.
१.	महिलांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे घटक	०१
२.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील महिलांचे शिक्षण	१८
३.	महिला सक्षमीकरण	३३
४.	महिला घटक संरचनेचा दर्जा उंचावण्यासाठी केलेले प्रयत्न	५७
५.	भारतीय शिक्षण प्रणालीमधील प्रात्यक्षिक कार्य	८०

*****

UNIVERSITY OF MUMBAI

Syllabus for the T.Y.B.A. Course : Education

Course Title: T.Y.B.A. PAPER VII - EDUCATION FOR WOMEN

Semester VI : Course Code: UAEDU604 (November to March)

Objectives:

i) To understand the development / evolution / progress of education of girls and women in post-independent India.

ii) To analyse the issues / factors affecting girls' and women education in India.

iii) To acquire the knowledge about the contribution of various social reformers for the empowerment of women in India.

iv) To understand efforts made to raise the status of women in India.

Module 1: Factors affecting education of women –

a. Socio-economic, cultural, political, religious factors

b. Gender Bias and role of education

c. Impact of education on women's life

Module 2: Education of women in post independence India:

a. Women's movements in India

b. Provisions for women's education in Indian constitution

c. Recommendations for women's education in Kothari commission

d. Special provisions for women in India

Module 3: Empowerment of women:

a. Contribution of social reformers in the field of women's empowerment – Raja Ram Mohan Roy, Maharshi Karve, Savitribai Phule.

b. Role of NCWE and the Ministry of Women and Child welfare

c. Skill based training for economic independence

d. Social self-help groups and NGOs working among women

Module 4: Efforts made to raise the status of women:

a. Removal of gender discrimination; ban on sex determination tests

b. Laws for protection of women against abuse, discrimination, domestic violence, sexual harassment and rape

c. Measures for women empowerment – rural and urban

d. Self defence for women.

Module 5: Practical work in Education for Women:

Each student must submit a report on **any one** of the following:

a. Interview **any one** women achiever, because of her education

b. Visit a women rights' organisation or an NGO for women development

c. Case study on problems of girls' education in a locality/block/district.

References:

- Bank, B.J. Gender and Education: An Encyclopedia. Praeger, Westport, London, 2007.
- Bhatt, B.D. Women's' Education And Social Developmen, Kanishka Sharma, S.R. Delhi 1992
- Mehrotra, S. Child Malnutrition and Gender Discrimination in South Asia.
- Economics and Political Weekly,2006.
- Ramchandran,V. Girls and women Education: Policies and implementation
- Mechanism. Case study: India, Bangkok, UNESCO 1998
- Sharma, M.C.) Discrimination based on Sex, caste, religion and disability:
- Sharma, A.K.): Addressing through educational interventions; A handbook for
- Sensitizing Teacher & Teacher educators. NCTE & NHRC 2003
- Subramanyam,R. Gender Equality in Education: Definitions and Measurements.
- International Journal of Educational Development, July 2003

१

महिलांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे घटक

घटक संरचना

१.० उद्दिष्टे

१.१ सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजकीय, धार्मिक घटक.

१.२ लैंगिक पूर्वग्रह आणि शिक्षणाची भूमिका

१.३ महिलांच्या जीवनावर शिक्षणाचा प्रभाव

१.४ निष्कर्ष

१.५ स्वाधाय

१.६ संदर्भ

१.० उद्दिष्टे

१) विद्यार्थ्यांना महिलांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे सामाजिक आर्थिक, सांस्कृतिक, राजकीय आणि धार्मिक घटक समजून घेण्यासाठी सक्षम करणे,

२) विद्यार्थ्यांना लिंगभेदाच्या निर्मूलनासाठी, महिलांच्या जीवनातील शिक्षणाचे महत्त्व समजण्यास सक्षम करणे,

३) महिला शिक्षणाच्या भूमिके बद्दल विद्यार्थ्यांमध्ये योग्य समज विकसित करणे.

१.१ महिलांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे सामाजिक आर्थिक, सांस्कृतिक, राजकीय, धार्मिक घटक

"शिक्षण" हे एक असे साधन आहे, जे नागरिकांना राष्ट्राच्या विकास प्रक्रियेत सर्वांगीण सहभाग घेण्यास सक्षम करते, आणि प्रत्येक नागरिक याचा अर्थ, म्हणजे सर्व पुरुष, महिला, तृतीय लिंग प्रत्येकजण. जगातील सर्वात जास्त लोकसंख्या असलेला भारत हा दुसरा (आज प्रथम) क्रमांकाचा देश आहे. २० ११ च्या जनगणनेनुसार, भारताची लोकसंख्या १२१.० ६ कोटी होती आणि त्यातील ४८ .५ % स्त्रिया आहेत. तथापि, महिलांसाठी साक्षरता दर ६ ४.६ ३% आणि पुरुषांसाठी ८ ० .९ % आहे. लिंगाच्या आधारावर "शिक्षण" क्षेत्रातील ही "विषमता दर्शवते" की देशातील सुशिक्षित स्त्रियांची संख्या कमी आहे. ज्यामुळे स्त्रियांच्या शिक्षणावर

महिला शिक्षणावर परीणाम करणारे घटक

आर्थिक- सामाजिक	सांस्कृतिक	राजकिय	धार्मिक
१. गरिबी	१. लिंग	१. निधीचा अभाव	१. धार्मिक नेतृत्व
२. बालमजूर	२. बालविवाह	२. धोरणाविषयी जागृकतेचा अभाव	२. धार्मिक भेदभाव
३. तरुण भावंडे	३. लिंग पूर्वग्रह	३. विकेंद्रीकरणाची समस्या	३. धार्मिकतेला प्राधान्य
४. मर्यादित रोजगारसंधी	४. पितृसत्ताक	४. राजकीय भ्रष्टाचार	४. वृत्ती
५ . गरीब पायाभूत सुविधा		५. शाळांचा दर्जा	५. अंधविश्वास
६ . महिला शिक्षकांची कमतरता		६. शाळांची अपुरी तरतूद	६. धार्मिक संघर्ष
७ .अपंगत्व		७. खाजगीकरण	
८ .उपेक्षित महिला			
९ .कुपोषण			

I. सामाजिक-आर्थिक घटक:

सामाजिक-आर्थिक घटकांमध्ये समाजात प्रचलित असलेल्या सामाजिक आणि आर्थिक घटकांचा समावेश असतो. स्त्रियांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे समाज खालीलप्रमाणे आहेत;

१. गरिबी:

गरिबी, हे आर्थिक कारण म्हणजे अन्न, वस्त्र आणि निवारा या "मूलभूत" गरजा पूर्ण करण्या साठी पुरेसा पैसा नसणे.

गरिबी आणि उपासमार हे एक प्रमुख कारण आहे जे शिक्षणा तील स्त्रियांच्या सहभागावर, विशेषतः ग्रामीण भागाला प्रभावित करते.

पालकांच्या आर्थिक मर्यादांचा महिला विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक सहभागावर गंभीर परिणाम होतो. शिक्षणात गुंतवणूक करताना अनेक गरीब कुटुंबा तील पालक मुलांनाच पसंती देतात. प्रवेश फी, पुस्तके आणि गणवेशाची किंमत, वाहतुकीचा खर्च इत्यादींमुळे पालकांना त्यांच्या मुलींना शिक्षण न देण्यास किंवा त्यांना उच्च श्रेणीतून काढून टाकण्यास अनुकूल असतात.

२. बालकामगार:

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २४ मध्ये स्पष्टपणे नमूद केले आहे की, 'चौदा वर्षांखालील कोणत्याही मुलाला कोणत्याही कारखान्यात किंवा खाणीत काम करण्यासाठी किंवा कोणत्याही धोकादायक कामात कामावर ठेवता येणार नाही.'

तरीही, आपण मुलीला काम करताना पाहू शकतो. घरगुती मदतनीस, कारखान्यांमध्ये, शेतीचे काम शहरी तसेच ग्रामीण भागात. गरीब पालक आपल्या मुलीला नियमित रोख उत्पन्नाच्या बदल्यात घरगुती श्रमिक बाजारात पाठवतात. त्यामुळे मुलांना "शालेय शिक्षणापासून वंचित" केले जाते, त्यांच्या शिक्षणाचा "मूलभूत अधिकार" मर्यादित होतो.

३. तरुण भावंडे:

समाजातील निम्न आर्थिक वर्गातील अनेक पालकांचा त्यांच्या मुलीच्या शालेय शिक्षणाबाबत उदासीन/ अनौपचारिक दृष्टिकोन असतो. मुली शाळेत जात नाहीत, कारण त्या त्यांच्या लहान भावंडांची काळजी घेण्यात व्यस्त असतात आणि त्यांचे पालक कामावर असतात. तसेच मुलींना खूप घरगुती कामं करावी लागतात. विशेषत: नोकरीच्या शोधात शहरी भागात स्थलांतरित झालेल्या कुटुंबांसाठी ही एक मोठी समस्या आहे

४. मर्यादित रोजगार संधी:

आर्थिक सर्वेक्षण २०१८ असे नमूद करते की भारतीय महिलेला सहसा कमी वेतन मिळेत आणि अत्यंत असुरक्षित नोकऱ्यां मध्ये काम करतात. बहुतेक प्रकरणांमध्ये महिलांचे योगदान अदा केले जाते आणि त्यांना पैशाच्या हाताळणीचा कमीतकमी अनुभव असू शकतो. ज्यामुळे त्यांची स्थिती आणि शक्ती कमी होते, परंतु त्यांची असुरक्षितता वाढते. तसेच, महिलांसाठी नोकरीच्या कमी संधी, उच्च पदावरील नोकऱ्यांमध्ये लिंग आधारित पूर्वग्रह दिसून येतो. महिलांसाठी व्यावसायिक शिक्षण सर्वत्र कमकुवत आणि कमी मूल्याचे आहे. या सर्व गोष्टी स्त्रियांच्या शिक्षणात एक विघातक घटक म्हणून काम करतात.

५. गरीब शाळांची पायाभूत सुविधा:

भारतात अशा अनेक शैक्षणिक संस्था आहेत ज्यांच्याकडे

- योग्य स्वच्छता सुविधा,
- पिण्याच्या पाण्याची सुविधा,
- वाहतूक व्यवस्था,
- वसतिगृह सुविधा,
- वैद्यकीय सुविधा,
- स्वच्छता सुविधा,
- विजेची उपलब्धता,

- मुलींसाठी स्वतंत्र स्वच्छतागृहे आणि
- मुलींसाठी सुरक्षित वातावरण नाही.

पालकांना स्वत:चे प्रतिबंध आणि त्यांच्या मुलींना अशा शाळांमध्ये पाठवण्याची भीती असते. ज्या शाळांमध्ये शिक्षणाला दर्जेदार वातावरण मिळत नाही. तसेच, बहुतेक पालक आपल्या मुलींना लांब अंतरावर चालत शाळेत जाण्याची परवानगी देण्यास टाळाटाळ करतात.

६. कमी महिला शिक्षक:

देशाच्या काही भागांमध्ये महिला शिक्षकांच्या कमतरते मुळे मुलींसाठी शाळा हा "त्रासदायक अनुभव" ठरू शकतो. काहीवेळा, पुरुष शिक्षकांच्या शिकवण्याच्या पद्धती लैंगिक प्रतिसादात्मक नसतात. शाळेत महिलांची योग्य संख्या नसल्यामुळे पालकांच्या मनात शंका निर्माण होते की-शाळा मुलींना अनुकूल "सुरक्षित वातावरण" देते की नाही? यामुळे एखाद्याच्या मुलींना शाळेत पाठवण्याचे आवाहन कमी होते जेव्हा ते घरी सुरक्षित आणि अधिक आरामदायक असतील.

७. अपंगत्व:

अपंग मुलींना त्यांच्या लिंग आणि अपंगत्वामुळे भेदभावाचा सामना करावा लागतो. देशाच्या अनेक भागांमध्ये सध्याच्या शैक्षणिक कार्यक्रमांमध्ये शारीरिक किंवा मानसिकदृष्ट्या अक्षम मुली जवळजवळ अदृश्य आहेत. दिव्यांग मुलींना शैक्षणिक संस्थांमध्ये पुरेशा तरतुदी किंवा सुविधा नाहीत. पालकांची उदासीनता आणि त्यांच्या जागरूकतेचा अभाव देखील दिव्यांग मुलींना शाळेपासून दूर ठेवतात.

८. उपेक्षित महिला:

भारतातील उपेक्षित महिला किंवा मुलींना त्यांच्या शिक्षणाचा प्रश्न येतो तेव्हा त्यांना असंख्य आव्हानांचा सामना करावा लागतो. दारिद्र्यरेषेखालील महिला, अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, लैंगिक कामगार, बाल-विधवा, बालकामगार, दुर्गम ग्रामीण भागातील महिला, स्थलांतरित महिला; त्यांच्या जीवनात अत्यंत "आव्हानांचा सामना" करावा लागतो. कुटुंबामुळे किंवा सामाजिक दबावामुळे ते शिक्षणापासून वंचित राहतात.

९. कुपोषण:

शालेय वयाच्या मुलांच्या आरोग्यावर गरिबी आणि कुपोषणाचा परिणाम मुलांपेक्षा मुलींवर जास्त होतो. मुलांना त्यांच्या पालकांकडून प्राधान्याने आहार मिळू शकतो तर मुलींना कुपोषित होण्याची शक्यता जास्त असते.

II. सांस्कृतिक घटक:

संस्कृती, ही जातीय, धार्मिक किंवा सामाजिक गटाची परंपरागत श्रद्धा, सामाजिक रूपे आणि भौतिक वैशिष्ट्ये आहेत. हे मानवी समाजात आढळणारे सामाजिक वर्तन, संस्था आणि नियम आहेत. सांस्कृतिक तोटे स्त्रियांच्या शिक्षणाची सोय करण्यासाठी शिक्षण, उच्च

शिक्षण आणि संसाधनांच्या प्रवेशावर मर्यादा घालतात. स्त्रियांच्या शिक्षणा वर परिणाम करणारे सांस्कृतिक घटक खालील प्रमाणे आहेत;

१. लिंग स्टिरियोटाइपिंग:

स्त्री शिक्षणातील अडथळ्यां पैकी एक लिंग भूमिका आणि स्टिरियोटाइपिंगमध्ये आहे. महिलांना घरगुतीतेच्या दृष्टीने समजले जाते आणि हे निकष त्यांना ज्या भूमिकांमध्ये सामायिक केले जातात ते सोपवतात. स्त्रियांकडे पत्नी, मूल वाहक आणि पालनपोषण म्हणून पाहिले जाते, यामुळे समाजाला असे वाटते की स्त्रियांना शिक्षित करणे ही अनावश्यक उधळपट्टी आणि गुंतवणूक आहे.

२. बालविवाह:

प्रथागत बालविवाहासारखी बेकायदेशीर सांस्कृतिक प्रथा अजूनही भारतात प्रचलित आहे. बालविवाह आणि लवकर गर्भधारणेमुळे मुली आणि महिलांना शाळेत जाण्यापासून आणि शैक्षणिक सेवांमध्ये प्रवेश करण्यास प्रतिबंध होतो.

३. लिंग पूर्वग्रह:

घरात आणि कामाच्या ठिकाणी पुरुषांच्या बाजूने असलेला जवळपास सार्वत्रिक मूलभूत सांस्कृतिक पूर्वग्रह मुलींच्या शिक्षण आणि प्रशिक्षणात अडथळा आणू शकतो. एकदा शिक्षित झाल्यावर मुली कमी मौल्यवान समजल्या जातात आणि त्यांच्या आयुष्यात पुरुषांच्या इच्छेचे पालन करण्याची शक्यता कमी असते. मुलींच्या शिक्षणासाठी पैसे खर्च करणे म्हणजे व्यर्थ आहे आणि ते पैसे वाचवून त्यांच्या लग्नासाठी किंवा त्यांच्या मुलाच्या उच्च शिक्षणासाठी वापरता येतील, असे पालक अजूनही मानतात.

४. पितृसत्ता:

भारतातील सामूहिक चेतनेमध्ये रुजलेले पितृसत्ताक नियम आणि प्रथा. शतकानुशतके, भारतातील महिलांना शिक्षणा पासून वंचित ठेवण्यात आले होते. सामाजिक संस्थेच्या पितृसत्ताक प्रणालीचे व्यापक अस्तित्व स्त्रियांना शिक्षण घेण्यापासून आणि समाजात त्यांना दर्जा प्राप्त करण्यापासून प्रतिबंधित करते. पितृसत्ताक आणि पितृसत्ताक वर्चस्वामुळे, मुलीच्या शालेय शिक्षणातील गुंतवणूक व्यर्थ आहे कारण मुलीने स्वतःच्या ऐवजी ज्या कुटुंबात लग्न केले आहे त्या कुटुंबाचा फायदा होतो.

III. राजकीय घटक:

भारत, हे जगातील सर्वात मोठी लोकशाही राष्ट्र आहे, जिथे अनेक राजकीय पक्ष कार्यरत आहेत. शिक्षणाशी संबंधित राजकीय घटकांमध्ये सरकार जे निर्णय आणि कायदे करतात, सरकारी धोरणे, नियमन यांचा समावेश होतो.

महिलांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे घटक आणि नियमनमुक्ती प्रवृत्ती इ. महिलांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे भ्रष्ट राजकीय घटक खालीलप्रमाणे आहेत;

१. निधीची कमतरता:

शैक्षणिक संस्थांच्या कामकाजात 'अर्थसंकल्प' हा महत्त्वाचा घटक आहे. मुलींचे शिक्षण हे भारतातील सर्वात कमी बजेटचे प्राधान्य असते. मुली शाळेत का जात नाहीत याची कारणे पाहता केंद्र आणि राज्य सरकारकडून आर्थिक वाटप हा महत्त्वाचा मुद्दा आहे. शिक्षण क्षेत्रातील निधी वाटपात विशिष्ट पक्षाची राजकीय इच्छाशक्ती महत्त्वाची भूमिका बजावते. आणि वर्षानुवर्षे असे दिसून आले आहे की नोकरशहा आणि इतर वकिल गटांकडून निधी वाटप करताना स्त्रियांच्या शिक्षणाला कमी प्राधान्य दिले जाते.

२. धोरणांबद्दल जागरूकतेचा अभाव:

शिक्षण व्यवस्थेतील बेटी बचाओ बेटी पढाओ, सुकन्या समृद्धी योजना, बालिका समृद्धी योजना, महाराष्ट्राची माझी कन्या भाग्यश्री इत्यादी विविध धोरणे केंद्र तसेच राज्य स्तरावर सरकारने आखली आणि सुरू केली पण या धोरणांबाबत जनजागृती केली जात नाही. समाजात तसेच, दस्तऐवजीकरणाचे काम कंटाळवाणे आहे ज्यामुळे पालक या योजनाचा लाभ घेण्यासाठी आणि त्यांच्या मुलीला शिक्षित करण्यासाठी पुढाकार घेत नाहीत.

३. विकेंद्रीकरण समस्या:

विकेंद्रीकरणाचे उद्दिष्ट सार्वजनिक धोरणांचा "प्रतिसाद आणि उत्तरदायित्व वाढवणे" हा आहे, शिक्षणात महिलांचा सहभाग वाढवणे, परंतु अनेक वेळा केंद्र सरकार अधिकार किंवा संसाधनांशिवाय जबाबदारी सोपवते. अशा प्रकारे, मर्यादित संसाधने, कमकुवत संस्थात्मक क्षमता, अपुरी लेखा यंत्रणा, अपुरी माहिती आणि भ्रष्टाचार या सर्वांमुळे अंमलबजावणीत गंभीर व धोकादायक तडजोड होते.

४. राजकीय भ्रष्टाचार:

शिक्षणामध्ये वाढती गुंतवणूक असूनही, महिला साक्षरतेचे प्रमाण केवळ ६ ५ .४६ % आहे. अनेक सुधारणा आणि धोरणे आखली जातात, आयोग स्थापन केले जातात, पण भारतातील महिलांना शिक्षण देण्याकडे पुरेसे लक्ष दिले जात नाही, हे वास्तव आहे.

उत्तर प्रदेश,राजस्थान,झारखंड, जम्मू आणि काश्मीर, बिहार, अरुणाचल प्रदेश, आंध्र प्रदेश आणि इतर राज्यांमधील महिला शिक्षण २० ११ च्या ताज्या जनगणनेनुसार ६ ० टक्क्यांपेक्षा कमी आहे. जिथे शिक्षण प्रणालीमध्ये फक्त शिक्षण देणे हे ब्रीदवाक्य असले पाहिजे; ते भ्रष्ट राजकारण्यांना पैसा पुरवत आहेत. राजकीय भ्रष्टाचार स्त्री शिक्षणात अडथळा ठरतो.

५. कमी दर्जाच्या सरकारी शाळा:

भारतीय सार्वजनिक शिक्षण व्यवस्थेचा गंभीर पैलू म्हणजे शिक्षणाचा दर्जा ?

- निकृष्ट दर्जाचे महिला शिक्षण,
- निकृष्ट दर्जाचे शिक्षक-शिक्षण, निकृष्ठ दर्जाचे दुपारचे जेवण,
- निकृष्ठ पायाभूत सुविधा आणि निकृष्ठ अपुरे शैक्षणिक ध्येय.

शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांना मिळणारा अध्यापनाचा दर्जा अत्यंत अपुरा आहे. यामुळे गळती होते आणि मुलीं शाळेत जाण्या पासून प्रराववृत्त होतात.

६. शाळांची अपुरी तरतूद:

सरकारने धोरणे आणली आहेत जसे; सर्व शिक्षा अभियान, प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकी करण, शिक्षणाचा अधिकार कायदा, पण जेव्हा आपण देशाच्या अनेक राज्यात असलेल्या शाळांची संख्या पाहतो.

उदा- बिहार, राजस्थान इत्यादी राज्यांमध्ये मुलींचा शिक्षणात सहभाग नसलेल्या शाळांची कमतरता आहे. तसेच, राष्ट्रातील विवादित राज्ये किंवा केंद्रशासित प्रदेशातील शाळा मुख्यतः बंद आहेत; यामुळे शिक्षण मिळत नाही.

७. खाजगीकरण (Liberalisation Privatisation Globalisation):

(उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरण) मुळे सरकारने शिक्षण क्षेत्रात निर्गुंतवणूक सुरू केली आहे. उपेक्षित महिलांवर (आदिवासी स्त्रिया, गरीब महिला, अनुसूचित जातीतील महिला इ.) शिक्षण क्षेत्राच्या या खाजगीकरणाचा नकारात्मक परिणाम होतो. या क्षेत्राचे खाजगीकरण सार्वजनिक शाळांसाठी निधीच्या विनियोगास प्रोत्साहन देते, हळूहळू सार्वजनिक शिक्षण आणि उपेक्षित महिलांपर्यंत पोहोचण्याची क्षमता कमी करते.

IV. धार्मिक घटक:

धर्म, ही श्रद्धा आणि उपासनेची एक संघटित व्यवस्था आहे. समाजात लोक ज्या धर्माचे पालन करतात त्या धर्माशी धार्मिक घटकांचा संबंध असतो. हा त्या व्यक्तीच्या/तिच्या धर्मानुसार असलेल्या विश्वासांचा समूह आहे. धार्मिक कारणांमुळे स्त्रियांच्या शिक्षणावर परिणाम होतो;

१. धार्मिक नेते:

बहुतेक, धार्मिक अभ्यासक आणि नेते "पुरुष" आहेत. ही वस्तुस्थिती समाजात त्या लिंगाच्या बाजूने एक शक्तिशाली प्रतिमा बनवते. शतकानुशतके, प्रभावशाली पदांवर असलेल्या काही धार्मिक नेत्यांनी अनेकदा स्त्री शिक्षण आणि स्त्रियांच्या स्वातंत्र्या विरुद्ध प्रचार करून आपल्या शक्ती आणि पदाचा गैरवापर केला आहे.

२. धार्मिक भेदभाव:

मुख्यत्वेकरून सर्वच धर्म पुत्र जन्माला अत्यंत महत्त्व देतात. विविध विधी आणि चालीरीती केवळ कुटुंबातील पुरुष सदस्यां कडूनच पार पाडल्या जातात; हे स्वतःच मुलींसाठी गैरसोयीचे कार्य करते.

अशाप्रकारे, काहीवेळा हा धार्मिक भेदभाव पुरुषांच्या बाजूने पक्षपात घडवून आणतो ज्यामुळे मुलींच्या शिक्षणाला विरोध होतो.

३. धार्मिक शिक्षणासाठी प्राधान्य:

शाळांमध्ये नियमित धामिर्कच्या उपस्थितीमुळे शैक्षणिक कामगिरी आणि प्राप्ती प्रभावित होते, पालक पसंत करतात की त्यांची मुलगी - मुलगा धार्मिक वृत्तीने गुंतलेली असावी आणि धार्मिक शिक्षण संस्थांमध्ये जास्त वेळ घालवावा

४. वृत्ती:

स्त्रिया घराच्या चार भिंतींच्या बाहेर काम करू शकत नाहीत असा धार्मिक ग्रंथात उल्लेख नसला तरी धर्माच्या नावाखाली लोकांचा असा विश्वास आहे की स्त्रियांनी कमावू नये, पुरुष सदस्या शिवाय एकटी जाऊ नये, विशिष्ट कपडे घालावेत. कपडे इ. या सर्वांमुळे पालकांना आपल्या मुलाच्या शिक्षणासाठी सर्व पैसे खर्च करावे लागतात आणि त्यामुळे मुलगी उच्च शिक्षणापासून वंचित राहते.

५. अंधश्रद्धा:

काहीवेळा तथाकथित धर्मगुरूं द्वारे दिले जाणारे धार्मिक शिक्षण ही खरे तर शिकवणीची प्रक्रिया असते ज्यामध्ये मुलांना धार्मिक ओळख निर्माण करण्या साठी आंधळेपणाने धार्मिक कट्टरता स्वीकारण्यास शिकवले जाते. या लादलेल्या समजुतींमुळे कधी कधी राष्ट्राच्या शिक्षण व्यवस्थेबद्दल अविश्वास निर्माण होतो आणि मुलींच्या मनात धार्मिक शिक्षणाबद्दल कमालीचा विश्वास आणि विश्वास निर्माण होतो. यामुळे "खरेशिक्षण" खंडित होऊ शकते.

६. धार्मिक संघर्ष:

भारत, हा विविध भाषा, धर्म ,पंथानी नटलेला देश आहे. धार्मिक विविधता ही स्वतःच एक सुंदर गोष्ट आहे, जी धोकादायक बनते जेव्हा विविध धर्मांचे अनुयायी त्यांच्या धार्मिक विश्वासांना स्पर्धात्मक आणि परस्पर अनन्य म्हणून पाहू लागले. या वृत्तीमुळे जातीय दंगली घडतात आणि त्यामुळे शिक्षण संस्था बंद पडल्या आहेत आणि या धार्मिक संघर्षांमुळे मुख्यतः महिला विद्यार्थ्यांना त्रास सहन करावा लागतो.

अशा प्रकारे, नैसर्गिक वातावरण जर, नर आणि मादीमध्ये फरक करत नाही. तर, शिक्षणाच्या संदर्भात लैंगिक असमानता सामाजिक आर्थिक, सांस्कृतिक, राजकीय आणि धार्मिक घटकांमध्ये दिसून येते.

तुमची प्रगती तपासा:

१. महिलांच्या शिक्षणावर परिणाम करणाऱ्या सामाजिक -आर्थिक घटकांची चर्चा करा.

२. 'भारतात लिंगाच्या आधारावर शिक्षण क्षेत्रात विषमता आहे' स्त्रियांच्या शिक्षणावर परिणाम करणाऱ्या सांस्कृतिक घटकांच्या संदर्भात स्पष्टीकरण द्या.

____

____

____

____

३. स्त्रियांच्या शिक्षणावर परिणाम करणाऱ्या राजकीय घटकांचे वर्णन करा.

____

____

____

____

४. स्त्रियांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे धार्मिक घटक स्पष्ट करा.

____

____

____

____

१.२ लिंग पूर्वग्रह आणि शिक्षणाची भूमिका

लिंग पूर्वग्रह:

लिंग पूर्वाग्रह सामाजिकरित्या बांधलेल्या अपेक्षा आणि भूमिकांवर आधारित आहे. त्यात पूर्वग्रह आणि भेदभाव तसेच स्त्री आणि पुरुष दोघांचाही समावेश असल्याने ते अधिक समावेशक आहे. लैंगिक भेदभावामुळे-

- घरातील मुली आणि महिलांचे शोषण आणि अधोगती,
- शाळांमधील दुर्लक्ष आणि कामाच्या ठिकाणी असमानता, निर्माण होते. लिंग पूर्वग्रह एक समुदाय म्हणून आपली सुधारणा रोखतो आणि समाजाचे नुकसान करतो. आपण लिंगभेदाच्या समस्या दूर केल्या पाहिजेत आणि संपूर्णपणे एकत्र नांदू/वाढू शकतो. भारतीय पुरुषप्रधान समाजात स्त्री आणि पुरुष यांच्यात एक प्रकारचा स्पष्ट पूर्वग्रह आहे. स्त्री-पुरुष समानतेची चर्चा आजही होते, परंतु समाजातील लैंगिक भेदभावामुळे मुलींसमोर अनेक आव्हाने उभी आहेत, ज्यामुळे त्यांना एक स्वतंत्र शिक्षित स्त्री म्हणून रूढ भूमिका स्वीकार ण्यास प्रवृत्त केले जाते. केवळ शिक्षणच महिलांच्या यशाची प्रति पूर्ती करू शकते. महिलांसाठी शैक्षणिक अडथळे दूर करून त्यांना सक्षम करण्या साठी प्रेरणादायी उपक्रम शिक्षण व्यवस्थेने राबवणे आवश्यक आहे. स्त्री-पुरुष समानतेच्या दिशेने पुढच्या पिढीच्या मनाला आकार देण्यामध्ये आणि प्रभावित करण्यात शिक्षणाची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे.

समाजातून लैंगिक भेदभाव नष्ट करण्या साठी शिक्षणाची भूमिका खालीलप्रमाणे आहे;

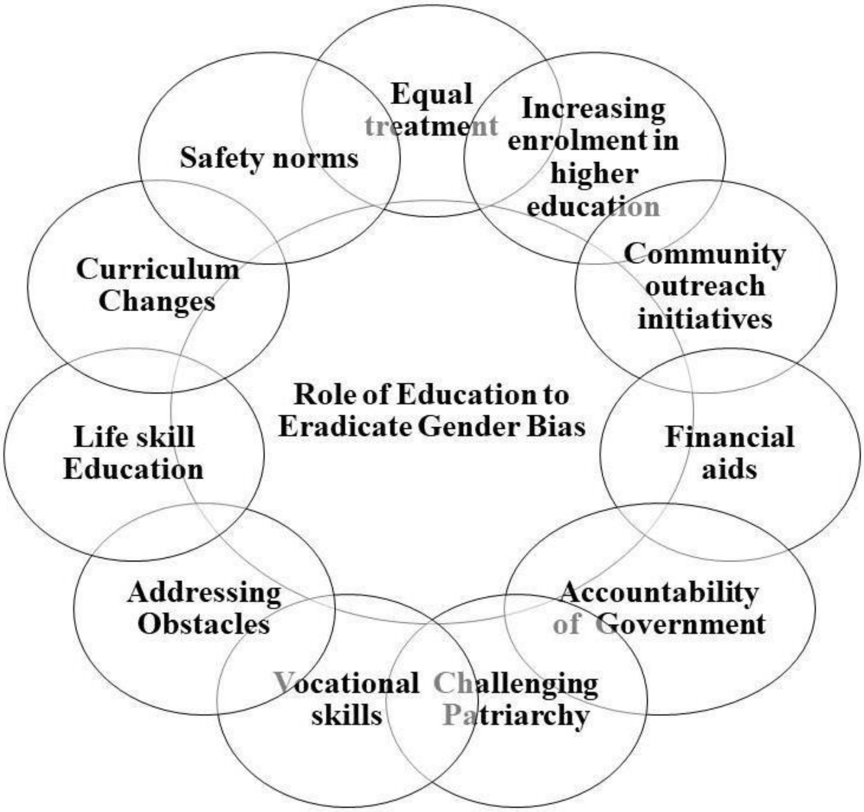

१) समान वागणूक:

- महिलांच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे घटक लिंग, जात आणि पंथ यांचा विचार न करता "समान दर्जा" असलेल्या मतावर आधारित असावे.
- निःपक्षपाती शिक्षणाचे महत्त्व शिक्षकांनी समजून घेणे गरजेचे आहे.
- शिक्षकांनी शैक्षणिक क्षेत्रात मुली आणि मुले दोघांनाही समान वागणूक दिली पाहिजे. उदाहरण; अतिरिक्त अभ्यासक्रमाच्या उपक्रमांदरम्यान मुली आणि मुले दोघांनाही खेळ आणि इतर उपक्रमांमध्ये प्रोत्साहन दिले पाहिजे.
- मुलींना विज्ञान, तंत्रज्ञान, अभियांत्रिकी आणि गणित (STEM) क्षेत्रात सहभागी होण्यासाठी प्रोत्साहित करणे.
- जाती, वर्ग आणि प्रदेशातून निर्माण होणारी लैंगिक विषमता शिक्षणतज्ज्ञांनी दूर केली पाहिजे.

२. उच्च शिक्षणामध्ये वाढती नावनोंदणी:

लिंगभेदामुळे मुलींच्या अभ्यासाचे मार्ग आणि भवितव्य(करिअर) निवडीवर परिणाम होतो. साधारणत: प्राथमिक स्तरापर्यंत मुलगी शालेय जीवनात प्रवेश करते असे दिसून येते. पण नंतर त्यातील काहीच मुली उच्च शिक्षणासाठी प्रवेश घेतात. मुला-मुलींचे संगोपन आणि

लिंगावर आधारित रूढीवादी पद्धतींमुळे हे घडते. एक असा प्रबळ-समज आहे की मुलींना मुलांप्रमाणेच शिक्षणाची गरज नसते. अनेक व्यवसायांमध्ये स्त्रियांचे पुरुषांइतकेच स्वागत होत नसते. पण ही मानसिकता बदलून मुलींनी विविध क्षेत्रांत आणि निरनिराळ्या प्रसिद्ध व्यवसायांत शिक्षण घ्यायचे आहे. उच्च शिक्षण आणि व्यावसायिक पैलूंमध्ये महिलां चा सहभाग वाढवण्या साठी शिक्षणाने पालक आणि समाजाला प्रोत्साहन दिले पाहिजे.

३. सामुदायिक पोहोच उपक्रम:

शिक्षकांनी सामुदायिक पोहोच उपक्रमांवर काम केले पाहिजे जे समर्थन प्रदान करतात आणि पालकांना सूचित करतात की बुद्धिमत्ता, क्षमता आणि अनुकूलतेच्या बाबतीत मुली मुलांपेक्षा कुठेही मागे नाहीत. भारत सरकारने बेटी बचाओ बेटी पढाओ उपक्रम, सर्व शिक्षा अभियान, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (२० २०) आणि इतर अनेक उपक्रम सुरू केले आहेत, जे उपेक्षित महिलांना शिक्षणापर्यंत पोहोचण्यास मदत करतात. शिक्षण संस्था, स्वयंसेवक आणि स्वयंसेवी संस्थांनी या उपक्रमांबद्दल जागरूकता पसरवली पाहिजे तसेच शिक्षणाचे महत्त्व आणि मुलींच्या कुटुंबांसाठी सामाजिक समर्थन प्रणाली तयार करण्यासाठी सामुदायिक प्रशिक्षण दिले पाहिजे.

४. आर्थिक मदत:

महिलांच्या शिक्षणासाठी शिष्यवृत्ती आणि आर्थिक सहाय्य देण्यासाठी राज्य आणि केंद्र निधीचे वाटप केले पाहिजे. प्रोत्साहननिधी(स्टायपेंड) शैक्षणिक कर्ज, प्रत्येकाच्या मूलभूत गरजांची तरतूद केलीपाहिजे. उपेक्षित महिलांसाठीचे शिक्षण विचारात घेतले पाहिजे. तसेच, नियमन आणि आरक्षणाशी संबंधित धोरण-स्तरीय आराखडा (फ्रेमवर्क) सक्षम करणे. महिलांच्या शिक्षणासाठी, जो निधी वापरला जातो,तो शिक्षण केंद्रांपर्यंत पोहोचतो का? याची खात्री करण्यासाठी निधीचा शाश्वत मागोवा घेतला गेलाच पाहिजे.

५. सरकारची जबाबदारी:

स्त्री शिक्षणाची व्याप्ती वाढव ण्यासाठी शहरी भागात आणि ग्रामीण भागात सर्वसमावेशक "दर्जेदार शैक्षणिक संस्था उघडण्यासाठी सरकार जबाबदार असले पाहिजे" शाळांच्या वाढलेल्या पटसंख्ये बरोबरच

- दर्जेदार सुविधा;
- सुरक्षित पायाभूत सुविधा,
- भक्कम सीमा भिंती,
- मुलींसाठी स्वच्छता गृहे,
- दर्जेदार तंत्रज्ञान सुविधा,
- उत्तम वाहतूक सुविधा,
- उत्तम समुपदेशन सेवा,

- उत्तम केजी किंवा बालवाडी सुविधा,

जेव्हा सरकार/संस्थांनी उपलब्ध करून दिल्या असतील तेव्हाच शिक्षणाच्या प्रवेशातील "असमतोल" दूर करण्यात मदत होईल.

सरकारने हे देखील सुनिश्चित केले पाहिजे, की अर्थसंकल्प लैंगिक प्रतिसादात्मक आहेत तसेच राष्ट्रीय शैक्षणिक योजना आणि धोरणे लैंगिक समानते ला प्राधान्य देतात.

६. पितृसत्तेला आव्हान देणे:

पितृसत्तेला आव्हान देण्या सारखे मूलगामी प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. शैक्षणिक; उपेक्षित महिलांच्या शिक्षणा तील सहभागावर मर्यादा घालणारे सामाजिक, मानसिक आणि संरचनात्मक अडथळे दूर करण्यासाठी व्यवस्थेने पद्धत शीर बदलासाठी आंदोलन केले पाहिजे. शिक्षणातील लिंग स्टिरियोटाइपिंग आणि पृथक्करण रोखणे. वेगवेगळ्या धर्मातील पालकांना मुलींच्या शिक्षणाचे महत्त्व, कुटुंब, समाज आणि देशाच्या विकास प्रक्रियेत मुलींची भूमिका याबद्दल शिक्षित करणे आवश्यक आहे.

७. व्यावसायिक कौशल्य:

शिक्षण हे मुलींच्या सक्षमीकरणा साठी आणि त्यांच्या स्वतंत्रपणे काम करण्याची तयारी,यासाठी -व्यावसायिक प्रशिक्षण दिले पाहिजे. कौशल्य प्रशिक्षणासह पर्यायी शिक्षण कार्यक्रम/उपक्रम आयोजित केल्याने महिलांना रोजगार आणि पुढील शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध होतील.तांत्रिक आणि व्यावसायिक कौशल्ये ही व्यवसाय आणि शिक्षण क्षेत्रातील भागीदारीद्वारे विकसित केली जाऊ शकतात, जसे की शिकाऊ उमेदवारी, नोकरीचा छाप आणि कार्य अनुभव कार्यक्रम. तसेच, महिला उद्योजकांसाठी प्रशिक्षण आणि विकासासाठी प्रवेश सक्षम करणे.

८. अडथळे दूर करणे:

शिक्षणाने स्त्री शिक्षणाचे प्रश्न सोडवले पाहिजेत;अनौपचा रिक किंवा पत्रव्यवहार किंवा मुक्त विद्यापीठे किंवा ऑनलाइन शिक्षण असे आधार स्थापित करणार्या अंतर- संबंधित अडथळ्यांसाठी; तरुण मातांसाठी पुनर्प्रवेश धोरणांसाठी तरतुदी; लिंग-प्रतिक्रियाशील विकास

अध्यापनशास्त्र, शिक्षण सामग्रीमधून लिंग स्टिरियोटाइप काढून टाकणे आणि मुलींचे शिक्षण आणि कार्य आणि जीवनासाठी कौशल्य विकास वाढविण्यासाठी आधिकाधिक सर्वसमावेशक आणि परिवर्तन शील संगणक तंत्रज्ञान प्रदान करणे.

९. जीवन कौशल्य शिक्षण:

दर्जेदार शिक्षण, मुलींना केवळ साक्षरता आणि संख्याशास्त्र यासारख्या मूलभूत कौशल्यां सह तयार करत नाही, तर आत्मविश्वास, संवाद आणि निर्णय घेण्यासारख्या अहस्तांतरणीय कौशल्यांसह देखील तयार करते.तरूण महिलांना योग्य काम शोधण्या साठी, उद्योजक बनण्यासाठी आणि पुढील -शिक्षण,प्रशिक्षण आणि संशोधनासाठी हे महत्त्वा चे आहेत.

१०. अभ्यासक्रमात बदल:

शिक्षणाने "लैंगिक समानता" आणि अभ्यासक्रमाद्वारे "सकारात्मक आत्मसंकल्पना" वाढवण्याच्या प्रयत्नात–लैंगिक पूर्वग्रह दूर करण्यासाठी शिक्षक आणि प्रशासकांद्वारे संबोधित केल्या जाऊ शकतील, अशा चिंता व्यक्त केल्या पाहिजेत. "जैविक लिंग" व "सामाजिक लिंग" या विकासाच्या दृष्टिको नातून विभक्त संकल्पना आहेत हे अभ्यासक्रमाद्वारे प्रत्येकाच्या घरा/मना पर्यंत पोहोचवले पाहिजे. तसेच, लिंग भेद काढून टाकण्यासाठी पाठ्यपुस्तकांमध्ये सुधारणा करण्याची गरज आहे, जेणे करुन लिंग संवेदनशील, लिंग समावेशी अभ्यासक्रम आणि त्याच्या व्यवहाराद्वारे "लिंग समानता"अंतर्भूत करता येईल.

११. सुरक्षिततेचे निकष:

कमी अंतरावर शाळा, आरोग्य सेवा केंद्रे आणि इतर सुविधांचे बांधकाम केल्याने पालकांमध्ये आपल्या मुलींना शाळेत पाठवण्याची भीती कमी होते. तसेच, योग्य सुरक्षा, महिलां विरुद्ध गुन्हे करणाऱ्यां विरुद्ध कठोर कारवाई आणि शिक्षा यामुळे महिला समाजाच्या कल्याणा साठी मदत होते आणि त्यामुळे महिलांना शिक्षित होण्यासाठी प्रेरणा मिळते.

अशाप्रकारे, खर्या अर्थाने लिंगभेदाचे उच्चाटन करण्या साठी, हे सुनिश्चित करणे आवश्यक आहे की मुले आणि मुली दोघांनाही निःपक्षपाती वातावरण प्रदान केले जाईल. "शून्य भेदभावा"च्या मानसिकते शी संबंधित तळागाळातील सुधारणांवर काम केले पाहिजे ज्यामध्ये पालकांच्या अनिच्छे ला लक्ष्य करणे, हानिकारक लैंगिक रूढीवादी कल्पना नष्ट करणे आणि मुलींच्या शिक्षणा च्या आर्थिक आणि सामाजिक फायद्यांची पालकांना माहिती देणे समाविष्ट आहे. ही शिक्षण व्यवस्था, शासन आणि समाज यांची एकत्रित जबाबदारी आहे. हे सर्व प्रकारचे लैंगिक पूर्वग्रह समाजातून उखडून टाकण्यात मदत करेल तसेच महिला आणि संपूर्ण समाजाच्या एकूण उपलब्धी सुधारण्यास मदत करेल.

तुमची प्रगती तपासा

१. समाजातील लैंगिक भेदभाव नष्ट करण्यासाठी शिक्षणाची भूमिका स्पष्ट करा.

____

____

____

____

२. 'शिक्षण हे समाजातील स्त्री-आधारित पूर्वग्रहाच्या शिक्षणावर परिणाम करणारे लैंगिक घटक नष्ट करण्यासाठी एक शस्त्र आहे.' समर्थन करा.

____

____

____

____

१.३ महिलांच्या जीवनावर शिक्षणाचा प्रभाव

"शिक्षित स्त्रिया" त्यांच्या प्रतिभा आणि सामर्थ्याने लैंगिक रूढींना यशस्वीरित्या संपवून, "संतुलित समाज" निर्माण करतात. शिक्षणामुळे बालमृत्यू दर, बालमृत्यू आणि माता मृत्यू दर, कमी होण्यास मदत होते. मुलींच्या आयुष्य भराच्या कमाईत वाढ झाली आहे. मुलींच्या शिक्षणात गुंतवणूक केल्याने समुदाय, देश आणि संपूर्ण जग बदलते.

स्त्रियांच्या जीवनावर शिक्षणाचा प्रभाव खालील प्रमाणे आहे;

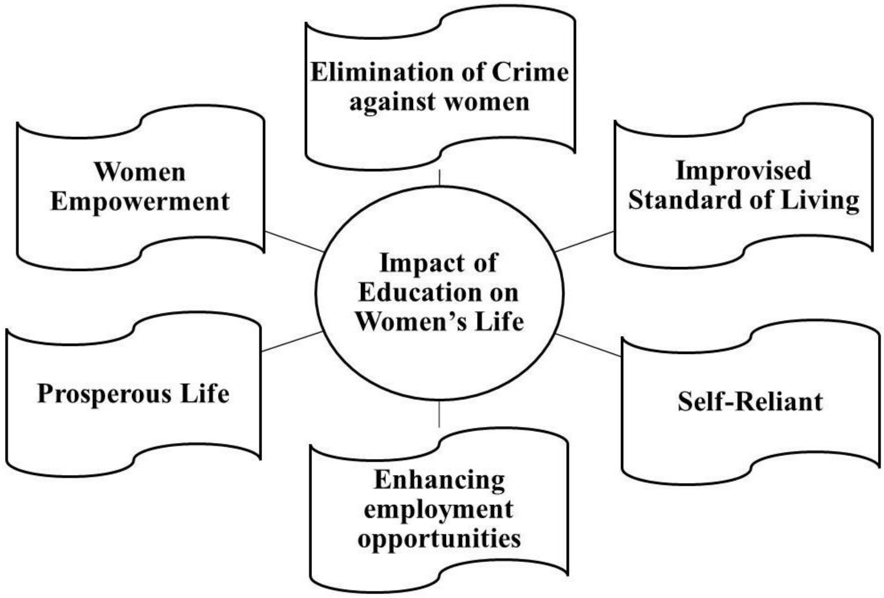

महिलांच्या जीवनातील शिक्षणाच्या प्रभाव

१. महिला गुन्हेगारीचे निर्मुलन

२. सुधारीत राहणीमान

३. स्वावलंबी जीवन

४. रोजगार संधी वाढ

१.महिलांविरुद्धचे गुन्हे निर्मूलन:

एक सुशिक्षित महिला सुसंस्कृत समाजात निर्णायक असते आणि तिच्या सदस्यांच्या श्रद्धा आणि विचारांवर प्रभाव टाकते. समाजात प्रचलित असलेल्या महिलांवरील अनेक सामाजिक गुन्ह्यांचे उच्चाटन करण्यात शिक्षणाची भूमिका महत्त्वाची आहे. हुंडा, स्त्री भ्रूणहत्या, महिलांची तस्करी आणि इतर हानिकारक प्रथा यांसारख्या वाईट प्रथा स्त्री शिक्षणाद्वारे नष्ट केल्या जाऊ शकतात. सुशिक्षित महिलांमध्ये स्वत:वर तसेच कुटुंबातील किंवा समाजातील इतर महिलांवर होणाऱ्या अन्यायाविरुद्ध उभे राहण्याचे आणि आवाज उठवण्याचे धैर्य असते.

२. सुधारित राहणीमान:

स्त्री शिक्षण हे राहणीमान सुधारते आणि उंचावते. दुहेरी वेतनावर किंवा पगारावर अवलंबून असलेले कुटुंब एकल-पालक उत्पन्नावर अवलंबून असलेल्या कुटुंबा पेक्षा अधिक समाधानी जीवन जगते.एकाच छताखाली दोन उत्पन्नामुळे राहणीमानाचा दर्जा सुधारण्यास मदत होते आणि कुटुंबात स्त्री शिक्षणाचे महत्त्व सुलभ होते.

३. स्वावलंबी शिक्षण:

स्वावलंबी शिक्षण महिलांसाठी अत्यावश्यक आहे, कारण ते महिलांना स्वावलंबी बनण्यास मदत करते. त्यांना त्यांच्या जगण्यासाठी तिसऱ्या व्यक्तीवर अवलंबून राहण्याची गरज दूर करते. स्त्रिया पुरुषांच्या बरोबरीने त्यांच्या हक्क आणि रोजगाराबद्दल जागरूक होतात आणि त्यांच्या कुटुंबाच्या गरजा भागवतात.आर्थिकदृष्ट्या स्वतंत्र महिला समाजातील सामाजिक अडथळ्यांविरुद्ध आवाज उठवतात.

४.रोजगाराच्या संधी वाढवणे:

'शिक्षणा' द्वारा दारिद्र्य कमी करण्यासाठी महिलांना रोजगाराच्या नवीन संधी उपलब्ध होतात. मुलींच्या शिक्षणाचाही राष्ट्रीय आर्थिक विकासात मोठा वाटा आहे. उपेक्षित महिलांसाठी दर्जेदार शिक्षण सुनिश्चित केल्याने त्यांना कामाच्या वाढत्या संगणक(डिजिटल) जगात भवितव्य(करिअर) घडवण्यात मदत होईल. शिक्षण हे पगारातील तफावत कायम ठेवणाऱ्या कौशल्यांमधीलअंतर नष्ट करते, आणि महिला आणि राष्ट्रासाठी समृद्धी निर्माण करते.

५. समृद्ध जीवन:

दर्जेदार शिक्षण मिळवणाऱ्या मुलींचे लहानपणी किंवा अगदी लहान वयात लग्न होण्याची शक्यता कमी असते तसेच निरोगी, उत्पादनक्षम आणि प्रतिष्ठित जीवन जगण्याची शक्यता जास्त असते. ते जास्त उत्पन्न मिळवतात, त्यांच्यावर सर्वात जास्त परिणाम करणार्या निर्णयांमध्ये भाग घेतात आणि स्वतःच्या कुटुंबासाठी चांगले भविष्य निर्माण करतात,आणि त्यांचे शिक्षण मुलींना सक्षम बनवते आणि त्यांना यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक असलेले स्वव्यवस्थापन, संवाद, समस्या सोडवणे, गंभीर विचार आणि स्वतंत्र निर्णय घेणे यासारख्या जीवन कौशल्यांच्या विकासास प्रोत्साहन देते.

६. महिला सक्षमीकरण:

आपल्या देशातील महिला शिक्षित आणि सक्षम झाल्या तरच अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य आणि स्वातंत्र्याचा मूलभूत अधिकार प्राप्त होऊ शकतो. अनेक सामाजिक विकृतीं विरुद्धचा लढा आपण जिंकू शकतो. महिलांसाठी शिक्षण हे आर्थिक वादळे आणि चुकीच्या निर्णयां विरुद्ध "आश्रयस्थान" आहे. पुष्कळ शोधांनी असे दाखवले आहे, की शिक्षित स्त्रिया लिंगभेद आणि वैवाहिक हिंसाचाराच्या विरोधात अधिक सहजपणे उभे राहू शकतात. तसेच, जेव्हा एखादी शिक्षित महिला राजकारणात उच्च पदांवर असते, तेव्हा ती सर्वसाधारण पणे जागतिक शांतता आणि युद्ध आणि दहशतवाद रोखण्यात मदत करते.

तुमची प्रगती तपासा

१. महिलांच्या जीवनावर शिक्षणाच्या प्रभावाच्या संदर्भातील स्त्रियांच्या यशाची प्रतिकृती केवळ शिक्षणच देऊ शकते. या संदर्भात चर्चा करा.

२. शिक्षणाची महिलांच्या विकासात मोठी भूमिका कशी असू शकते.

१.४ निष्कर्ष

महिला शिक्षणामुळे अर्थ व्यवस्था मजबूत होते आणि असमानता कमी होते. हे अधिक स्थिर, लवचिक समाजांमध्ये योगदान देते जे सर्व व्यक्तींना त्यांची क्षमता पूर्ण करण्याची संधी देतात. स्त्री ला आदर, समाजातील उच्च स्थान किंवा व्यवसाय, आर्थिक सुरक्षा, कौटुंबिक स्थैर्य, शिक्षण या सर्व गोष्टी पुरवतात आणि त्यामुळे समाजात प्रचलित असलेले लिंगभेद कमी होतात.

१.५ अभ्यास

१. 'भारतात लिंगाच्या आधारावर शिक्षणाच्या क्षेत्रात असमानता आहे' स्त्रियांच्या शिक्षणावर परिणाम करणाऱ्या सांस्कृतिक घटकांच्या संदर्भात स्पष्टीकरण द्या.

२. समाजातून लैंगिक भेदभाव नष्ट करण्यासाठी शिक्षणाची भूमिका स्पष्ट करा.

३. 'शिक्षण महिलांच्या यशाची प्रतिकृती बनवू शकते.' शिक्षणाचा स्त्रियांच्या जीवनावर होणाऱ्या प्रभावाच्या संदर्भात समर्थन करा.

१.६ संदर्भ

- https://vikaspedia.in/social-welfare/women-and-childdevelopment/women-development-1/status-of-women-inindia#:~:text=As%20per%20Census%202011%2C%20India's, अनुक्रमे%20949%20 आणि %20929%20 आहेत.
- https://www.livemint.com/politics/policy/the-curious-case-of-indianworking-women-11646677021016.html

- https://www.academia.edu/7388567/THE_SOCIO_ECONOMIC_FACTORS_AFFECTING_GIRL_CHILD_EDUCATION_A_CASE_STUDY_OF _MBARARA_MUNICIPALITY_MBARARA_DISTRICT
- https://www.sociologygroup.com/education-for-marginalized-women/
- https://core.ac.uk/download/pdf/7052376.pdf
- https://www.ripublication.com/ijepa/ijepav2n2_06.pdf
- https://habitatbroward. org/blog/benefits-of-education/

*****

२

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील महिलांचे शिक्षण

घटक संरचना

२.० उद्दिष्टे
२.१ परिचय
२.२ भारतातील महिला चळवळी
२.३ भारतीय संविधानातील महिलांसाठीच्या तरतुदी
२.४ कोठारी आयोगातील महिला शिक्षणासाठी शिफारसी
२.५ भारतातील महिलांसाठी विशेष तरतुदी
२.६ निष्कर्ष
२.७ स्वाधाय
२.८ संदर्भ

२.० उद्दिष्टे

१) भारतातील महिला चळवळीच्या योगदानाचे विश्लेषण करणे.

२) भारत स्वतंत्र होत असताना भारतीय महिलांची भूमिका ओळखणे,

३) भारतीय स्वतंत्रा नंतर मुली आणि महिलांच्या शिक्षणाचा विकास समजून घेणे.

४) भारतीय राज्यघटनेतील महिला शिक्षणासाठी केलेल्या तरतुदी समजून घेणे.

५) भारतीय संविधानात स्त्री शिक्षणासाठी तयार केलेल्या लेखाना बद्दल जागरूकता निर्माण करणे.

६) भारतातील महिलांसाठी विशेष तरतुदींचा अभ्यास करणे आणि त्यांचा अभ्यास करणे

२.१ परिचय

"शिक्षण" हे मानव संसाधन विकासासाठी सर्वात महत्त्वाचे साधन आहे. त्यामुळे भारतातील महिलांची स्थिती सुधारण्यासाठी केलेल्या विविध उपाययोजनांमध्ये महिलांच्या शिक्षणाला सर्वोच्च प्राधान्य दिले जाते. अलिकडच्या वर्षांत, नियोजनाची दिशा (फोकस) महिलांना त्यांच्या गृहिणी आणि आईच्या पारंपारिक भूमिकां साठी सुसज्ज करण्या पासून त्यांच्या ओळखण्याकडे वळला आहे.

'शिक्षण' महिलांसाठी कौटुंबिक आणि राष्ट्रीय उत्पन्नात मोठे योगदान देणारे 'उत्पादक'म्हणून गेल्या तीन दशकांच्या नियोजित विकासा मध्ये अधिकाधिक मुलींना

शाळेत दाखल करण्यासाठी आणि त्यांना शाळेत राहण्यासाठी, शक्य तितक्या काळ त्यांचे शिक्षण सुरू ठेवण्यासाठी आणि महिलांसाठी अनौपचारिक शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी प्रयत्न केले गेले आहेत.१४ वर्षांपर्यंत मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण देण्याच्या संदर्भात घटनात्मक निर्देशांची पूर्तता 'किमान गरजा कार्यक्रम' च्या घटकांपैकी एक म्हणून समाविष्ट केली गेली आहे आणि त्याला प्राधान्याने प्राधान्य दिले गेले आहे. राज्यघटनेच्या कलम १४ मध्ये "समानतेचा अधिकार आणि समान संरक्षणाचा अधिकार" दिला आहे. परंतु,यामुळे आधुनिक भारतीय महिलांमध्ये खरोखरच बदल झालेला नाही, कारण, पुढील उदाहरणांवरून दिसून येईल,

२.२ भारतातील महिला चळवळी

स्वातंत्र्य चळवळीच्या शेवटच्या दिवसांत महिलांचा सहभाग मोठा व विविध स्वरुपात होता. सातारा जिल्ह्यातील नाना पाटील 'पत्री सरकार' कार्यक्रमातही महिला सहभागी झाल्या होत्या. १९४० मध्ये राष्ट्रसेवा दलाला 'टर्फान दल' नावाच्या अनेक महिला संघटना होत्या आणि १९४४ पासून महिला संघटना उदयास येऊ लागल्या. अनुतालीमाये, इंदुताई केळकर यांनी उत्साहाने "प्रचारक" म्हणून काम केले आणि महिला संघटनेचे जाळे (नेटवर्क)विकसित केले. समाजवादी पक्षात सामील व्हा या साठी समान गट होता. काही स्त्रिया शेतात काम करणे पसंत करतात. मीनाक्षी साने, विमलभलेराव यांनी नोकरदार महिलांचे आयोजन करण्यास सुरुवात केली. म्हणूनच स्वातंत्र्यानंतरही स्त्रिया सक्रिय राहिल्या आणि महत्त्वाच्या कार्यक्रमांमध्ये महत्त्वाच्या भूमिका बजावल्या. स्वातंत्र्या नंतरच्या काळात, महिलांनी हैदराबाद मुक्तिसंग्राम, गोवा मुक्तिस्ग्राम आणि संयुक्त महाराष्ट्र लढा, या तीन महत्त्वा च्या चळवळींमध्ये पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून सहभाग दिला. इतिहासाने त्यांच्या संघर्षाचा तपशील नोंदवला नाही, ही खेदाची गोष्ट आहे. परंतु स्त्रीवादी इतिहासाचा प्रवाह जसजसा अधिक मजबूत होत गेला, तसतसे अनेक अदृश्य स्त्रियांचे अदृश्य योगदान निश्चितपणे जनतेपर्यंत पोहोचले.

चिपको चळवळ:

उत्तराखंडच्या डोंगराळ प्रदेशांची चाको चळवळ आंतरराष्ट्रीय स्तरावर त्याच्या पर्यावरणवादी/ इकोफेमिनिस्ट दृष्टीकोनासाठी ओळखली जाते. गावातील मध्यमवयीन महिला अमृता देवी यांच्या प्रमुख नेतृत्वासह महिलांनी याचे आयोजन केले होते. त्यांनी या प्रदेशातील लाकडाची जंगले तोडण्यापासून वाचवण्या साठी प्रामुख्याने स्त्रियांच्या प्रतिकाराची परंपरा उचलली. चिपको चळवळीच्या मुख्य कार्यकर्त्या अमृता देवी यांचा गावाला वेढलेल्या झाडांना संरक्षण देण्याचा प्रयत्न करताना मृत्यू झाला. स्थानिक महाराजांचे लोक नवीन किल्ल्या साठी वृक्षतोड करायला गावकरच्या लाकडा साठी झाडे तोडायला आले, तेव्हा महिलांनी चळवळ सुरू केली. अमृताने इतरांसोबत झाडांसमोर उडी मारली आणि झाडाला मिठी मारली,त्यांचा तेव्हा जंगलतोड रोखण्याचा प्रयत्न होता. अमृता तिच्या या शूर प्रयत्नात मरण पावली.

१९७० च्या दशकात ग्रामीण महिलांवर याचा मोठा प्रभाव पडला. परिणामी त्यांनी भारतात नेत्रदीपक संरक्षण चळवळ सुरू केली. "ग्रामीण महिलांसाठी, त्यांच्या आर्थिक जगण्यासाठी

पर्यावरणाचे रक्षण करणे महत्त्वाचे आहे. प्राथमिक अन्न, इंधन आणि पाणी गोळा करणारी महिला म्हणून जंगलतोड, वाळवंटी करण आणि जलप्रदूषण मागे घेण्यात महिलांना तीव्र रस असतो. हिमालयाच्या पायथ्याशी राहणाऱ्या महिला जंगलाचा वापर करतात. त्यांच्या प्राण्यांसाठी अन्न, इंधन आणि चारा यांचे स्रोत,या विशेषत: गंभीर आव्हानांना सामोरे जावे लागते. हिमालयाची धूप होण्याच्या अधीन असलेली एक तरुण श्रेणी म्हणून,तसेच पाण्याचे शोषण आणि पूर रोखण्यासाठी या तीव्र उतारावर जंगलांची आवश्यकता आहे. हिमालयातील जंगलाचे विघटन एका शतकात सुरू झाले. पूर्वी १९६० च्या दशकात, राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासासाठी भारताच्या प्रयत्नामुळे परकीय चलन मिळविण्यासाठी लाकूड निर्यात करण्यासाठी पूर्ण झाडे साफ केली गेली. डोंगरा वरील माती वाहून गेली, ज्यामुळे भूस्खलन, पूर आणि टेकड्यां खालील नद्यां जवळची पिके आणि घरेही उद्ध्वस्त झाली. आणि स्त्रियांना त्यांच्या इंधन, चारा आणि पाण्यासाठी पुढे- पुढे जावे लागले. एकूणच, भारताच्या वनीकरणाच्या धोरणांचा मुख्य बळी महिलाच होत्या.

हैद्राबाद मुक्तिसंग्राम:

१५ ऑगस्ट १९४७ रोजी इंग्रजांच्या प्रदीर्घ गुलामगिरीतून भारत मुक्त झाला. पण फोडा आणि राज्य करा या ब्रिटिशांच्या युद्ध-षडयंत्रकारी धोरणामुळे भारताचे दोन तुकडे झाले. भारताबरोबरच स्वतंत्र पाकिस्तानही अस्तित्वात आला. १८ जुलै १९४७ रोजी ब्रिटीश सरकारने पारित केलेल्या भारतीय स्वातंत्र्य कायद्यानुसार, काही वसाहतीं नी भारतामध्ये विलीन न होता स्वतंत्र राहण्याचा निर्णय घेतला. हैदराबाद संस्थान हे अशा संस्थांपैकी एक होते. भारताला स्वातंत्र्य मिळूनही हैदराबादचे लोक निझामच्या जुलमी राजवटीच्या आडून भरभराट करत आहेत. या धर्मांध, जुलमी नेजामशाहीला मोडून काढण्यासाठी आणि हैदराबाद संस्थान भारतीय संघराज्यात विलीन करण्यासाठी राज्यातील जनतेने "मुक्तिसंग्राम" सुरू केला. निजाम सरकार आणि रझा कारांच्या टोकाच्या अत्याचाराची तीव्रता लक्षात घेऊन भारत सरकारने पोलिस कारवाई करून हैदराबाद संस्थानची निजामाच्या जुलमीतून मुक्तता केली. या स्वातंत्र्यलढ्यात अनेकांनसोबत महिलांचाही सहभाग होता.

गोवा मुक्ती चळवळ:

१९४७ मध्ये गोवा राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना झाली. १९५३ मध्ये गोवा मुक्ती चळवळ सुरू झाली तेव्हा गोदावरी परुळेकर नेतृत्वासाठी पुढे आल्या. महिलांच्या सहभागाचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे ९९% अविवाहित महिला सत्याग्रहात होत्या. गोवा मुक्ती चळवळीतील महत्त्वाचा सहभाग पं.श्री.माधवशास्त्री जोशी यांच्या पत्नी. सुधाबाई जोशी यांचा आहे. गोवा राष्ट्रीय काँग्रेसने ठरवले की ज्यांचे गोवा हे जन्मस्थान आहे त्यांनी प्रथम सत्याग्रह करावा. त्यानुसार पं.पहिले सत्याग्रही म्हणून महादेवशास्त्री जोशी यांचे नाव निश्चित झाले. पण महादेवशास्त्री जोशी हे गरीब कुटुंबातील होते, त्यांच्यावर जबाबदारी होती. त्यामुळे त्यांच्या पत्नी सुधाबाई जोशी यांनी महादेवशास्त्री जोशी यांच्याऐवजी सत्याग्रहात सहभागी होण्याचा निर्णय घेतला. ठरल्याप्रमाणे, ६ एप्रिल १९५५ रोजी सुधाताई जोशी गोवा सरहद्दीत दाखल झाल्या.अध्यक्षीय भाषण वाचत असताना तिलाअटक करण्यात आली. गोवा मुक्ती समितीच्या “महिला आघाडी” कडून राधाबाई रानडे. समितीमध्ये ४०० महिला

होत्या.१९५५ मध्ये, डॉ. लारा डिसोझा यांनी गोव्यातील पहिली महिला संघटना,द वुमेन्स असोसिएशन ची स्थापना केली. तिने ८ डिसेंबर १९६१ रोजी गोव्यात प्रवेश करण्याचा प्रयत्न केला. २० डिसेंबर १९६१ रोजी गोवा मुक्त झाला, गोवा मुक्ती चळवळ यशस्वी झाली आणि १९६१ नंतर १९७० पर्यंत कोणतीही मोठी राजकीय किंवा सामाजिक चळवळ झाली नाही.

संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ:

ही एक महत्त्वाची चळवळ आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळातील चळवळी म्हणजे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ. मुंबईसह मराठी भाषिकांचा महाराष्ट्र घडविण्यासाठी हे आंदोलन दीर्घकाळ चालले.

१ मे १९६० रोजी मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्राची स्थापना झाली. संयुक्त महाराष्ट्राच्या या चळवळीत पुरुषांइतकाच महिलांचा सहभाग तीन प्रमुख चळवळी लक्षणीय होता.

१) संयुक्त महाराष्ट्राच्या लढ्याचे मार्ग सभा आणि परिषदा घेऊन जनजागृती करणे.

२) मोर्चे काढून घोषणाबाजी करून सरकारपर्यंत पोहोचणे.

३) सत्याग्रह: या तिन्ही कार्यक्रमांमध्ये महिलांनी खांद्याला खांदा लावून सहभाग घेतला. एवढेच नाही तर प्रसंगी त्यांनी केवळ महिला परिषदा घेतल्या, महिलांचे मोर्चे काढले आणि केवळ महिलांचा सत्याग्रह केला. संयुक्त महाराष्ट्रासाठी महाराष्ट्रातील जनतेच्या अभूतपूर्व संघर्षातून १ मे १९६० रोजी राजधानी मुंबईसह "महाराष्ट्र" ची स्थापना झाली.

दारूबंदी / अल्कोहोल विरोधी चळवळ:

सत्तरच्या दशकाच्या मध्या पासून, देशाच्या विविध भागांमध्ये - आंध्र प्रदेश, मणिपूर, महाराष्ट्रातील आदिवासी स्त्रिया दारूविक्रीच्या विरोधात लढा देत आहेत ज्यामुळे पुरुषांमध्ये मद्यविक्रीपासुन प्रवृत्त केले जाते, ज्यामुळे कुटुंबे उध्वस्त होतात आणि महिला आणि मुलांवरील घरगुती हिंसाचार. आंध्र प्रदेशात १९९२ ते १९९३ मध्ये अँटीअॅरॅक चळवळ जोरात होती आणि ती वेगवेगळ्या स्तरावर इतर राज्यांमध्ये पसरली.४०,००० हून अधिक महिलांनी एकत्र येणे आणि आंध्रमधील मद्य/अम्ल लिलाव रोखणे हा भारतीय महिला चळवळीतील एक ऐतिहासिक विजय अध्याय होता. महाराष्ट्रात, स्थानिक स्वराज्य संस्था, पंचायती राज संस्था (PRIs) मध्ये निवडून आलेल्या महिला प्रतिनिधींनी राज्य सरकारला त्यांचा ब्लॉक/गाव/तालुका 'अल्कोहोल फ्री झोन' घोषित करण्यास भाग पाडले आहे जर परिसरातील ५०% महिलांनी विक्रीच्या विरोधात त्यांचे मत दिले. तर दारूचे वितरण. आजच्या स्त्रियांना १९व्या शतकातील स्त्रीपेक्षा कितीतरी जास्त अधिकार आहेत. सती प्रथा, बालविवाह आणि स्त्री भ्रूणहत्या यासारखे सामाजिक दुष्प्रवृत्ती देशाच्या जवळपास सर्वच भागात नामशेष झाल्या आहेत. आर्थिक, राजकीय आणि घरगुती क्षेत्रात महिलांच्या संरक्षणासाठी कठोर कायदे तयार करण्यात आले आहेत. महिला चळवळीने चौथ्या क्रमांकावर महिलांच्या समस्या आणल्या आहेत आणि त्यांच्या निराकरणाचा मार्ग मोकळा केला आहे.

तुमची प्रगती तपासा

१. भारतातील क्षण चळवळ म्हणजे काय?

२. महिला चळवळ आणि विकास अजेंडा यावर चर्चा करा.

३. चिपको आंदोलन स्पष्ट करा.

४. चिपको आंदोलन कुठे सुरू झाले?

२.३ भारतीय संविधानातील महिला शिक्षणाच्या तरतुदी

भारतीय राज्यघटनेतील शिक्षण हा केंद्र आणि राज्य दोन्ही विषय आहे. म्हणजे त्याचा विस्तार आणि प्रगती ही केंद्र आणि राज्य या दोघांची जबाबदारी आहे. १४ वर्षां खालील प्रत्येक मुलाला आपल्या संविधानानुसार मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे. प्रत्येक व्यक्तीला एक जबाबदार आणि सहकारी नागरिक म्हणून त्याच्या जबाबदाऱ्या पार पाडण्यासाठी आवश्यक ज्ञान, कौशल्ये आणि दृष्टीकोन आहे याची खात्री करणे ही केंद्र आणि राज्यांची जबाबदारी आहे, जेणेकरून देशातील लोकशाहीचे कार्य योग्यरित्या चालेल. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर, इतरांसह सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, शैक्षणिक आणि कौटुंबिक अशा सर्व पैलूंमध्ये मर्यादित संसाधनांसह राखले जाऊ शकते. राज्यघटनेत अनेक कलमे आणि उपकलमे आहेत, जी प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे शिक्षणाला संबोधित करतात तसेच केंद्र आणि राज्यांमध्ये शैक्षणिक जबाबदाऱ्या विभाजित करतात.

थोडक्यात, भारतीय राज्यघटनेत पुढील गोष्टी नमूद केल्या आहेत:

शैक्षणिक तरतुदी:

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील महिलांचे शिक्षण .

महिलांसाठी शिक्षण

कलम १५(१): "राज्य कोणत्याही नागरिकाशी केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग आणि जन्मस्थान किंवा त्यांपैकी कोणत्याही कारणावरून भेदभाव करणार नाही."

कलम १५ (३): "या अनुच्छेदातील कोणतीही गोष्ट राज्याला महिला आणि मुलांसाठी कोणतीही विशेष तरतूद करण्यापासून रोखू शकत नाही." राज्याच्या अखत्यारीतील कोणत्याही कार्यालयात नोकरी किंवा नियुक्ती यासंबंधी सर्व नागरिकांसाठी समान संधी असेल.

कलम २८(१):नुसार कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत कोणतीही धार्मिक संस्था पुरविली जाणार नाही,

कलम २९(२): राज्य निधीतून राखली गेली आहे. "कोणत्याही नागरिकाला राज्याद्वारे चालवल्या जाणाऱ्या

@कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत प्रवेश नाकारला जाणार नाही किंवा केवळ धर्म, काळजी जात, भाषा किंवा त्यांपैकी कोणत्याही कारणास्तव राज्याच्या निधीतून मदत घेतली जाणार नाही."

कलम ३०(१): "धर्म किंवा भाषेवर आधारित सर्व अल्पसंख्याकांना त्यांच्या आवडीच्या शैक्षणिक संस्था स्थापन करण्याचा आणि त्यांचे प्रशासन करण्याचा अधिकार असेल."

कलम ३०(१अ): "खंड (१) मध्ये नमूद केलेल्या, अल्पसंख्याकांनी स्थापन केलेल्या आणि प्रशासित केलेल्या शैक्षणिक संस्थेच्या कोणत्याही मालमत्तेच्या अनिवार्य संपादनासाठी तरतूद करणारा कोणताही कायदा करताना, राज्याने हे सुनिश्चित केले पाहिजे की त्याद्वारे निश्चित केलेली किंवा निश्चित केलेली रक्कम मालमत्तेच्या संपादना साठी असा कायदा म्हणजे कलमाची हमी दिलेली हक्क रद्द करण्यास प्रतिबंधित करणार नाही.

कलम ३०(२): "राज्य शैक्षणिक संस्थांना मदत देताना, कोणत्याही शैक्षणिक संस्था अल्पसंख्याकांच्या व्यवस्थापनाखाली असल्याच्या आधारावर भेदभाव करणार नाही, मग ती धर्म किंवा भाषेवर आधारित असली तरी."

***कलम ३९(अ):** "राज्य विशेषतः, नागरिकांना, पुरुष आणि महिलांना, उपजीविकेचे पुरेसे साधन मिळण्याचा समान अधिकार आहे हे सुनिश्चित करण्यासाठी आपले धोरण निर्देशित करेल."

***कलम ३९(ड):** महिला.

***कलम ३९(इ):** “पुरुष दोघांसाठी समान कामासाठी समान वेतन आहे आणि “कामगार, पुरुष आणि स्त्रिया यांचे आरोग्य आणि सामर्थ्य आणि लहान मुलांच्या वयाचा गैरवापर केला जात नाही आणि नागरिकांना आर्थिक बळजबरी केली जात नाही. त्यांच्या वय किंवा सामर्थ्याला अनुपयुक्त व्यवसायात प्रवेश करणे आवश्यक आहे.”

कलम ४५: "राज्य हे संविधान लागू झाल्यापासून दहा वर्षांच्या कालावधीत, चौदा वर्षे पूर्ण होईपर्यंत सर्व मुलांसाठी मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण प्रदान करण्याचा प्रयत्न करेल."

कलम ४६: “राज्य लोकांच्या दुर्बल घटकांच्या आणि विशेषतः अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींच्या शैक्षणिक आणि आर्थिक हितसंबंधांना विशेष काळजीने प्रोत्साहन देईल आणि सामाजिक अन्याय आणि सर्व प्रकारच्या शोषणापासून त्यांचे संरक्षण करेल.

कलम २५७(१): “प्रत्येक राज्याच्या कार्यकारी अधिकारा चा वापर त्याच्या संघराज्याच्या कार्यकारी अधिकाराच्या वापरात अडथळा आणू नये किंवा पूर्वग्रह होऊ नये म्हणून केला जाईल आणि संघराज्याची कार्यकारी शक्ती एखाद्याला असे निर्देश देण्यापर्यंत विस्तारित असेल. त्या उद्देशासाठी भारत सरकारला आवश्यक वाटेल असे राज्य.

कलम २८२: मुलींच्या शिक्षणाचा (१९५०-५१ ते १९६५-६६) कोणता विकास हा उद्देश नाही हे लक्षात न घेता संघ किंवा राज्य कोणत्याही सार्वजनिक उद्देशासाठी कोणतेही अनुदान देऊ शकते. स्त्रियांच्या शिक्षणात अभूतपूर्व विकास झाला आहे-आधुनिक भारतातील जीवनातील सर्वात विशिष्ट वैशिष्ट्यांपैकी एक-गेल्या १५० वर्षांत एकोणिसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला मुलींच्या औपचारिक शिक्षणासाठी फारशी तरतूद नव्हती. सध्याच्या शतकाच्या सुरुवातीच्या काळातही फारशी प्रगती झालेली नव्हती. १९०१ मध्ये महिलांमध्ये साक्षरतेची टक्केवारी फक्त ०.८ होती. प्रत्येक १०० मुलांमागे मुलींची संख्या प्राथमिक स्तरावर फक्त १२ आणि माध्यमिक स्तरावर ४ होती. उच्च शिक्षणात एकूण नावनोंदणी फक्त २६४ होती (त्यात वैद्यकीय महाविद्यालयात ७६ मुली आणि शिक्षण महाविद्यालयात ११ मुलींचा समावेश होता).

पुढील ५०वर्षांमध्ये त्यांची सामाजिक स्थिती उंचावणे आणि त्यांच्या शिक्षणाचा विकास या दोन्ही बाबतीत खूप जलद प्रगती झाली; आणि गेल्या पंधरा वर्षातील प्रगती जवळजवळ अभूतपूर्व आहे. भारतीय राज्यघटनेतील तरतुदींनुसार, समाजातील महिलांना पुरुषांप्रमाणेच सर्व क्षेत्रात समानता प्रदान करणे हा कायदेशीर मुद्दा आहे. भारतामध्ये प्राचीन काळापासून महिलांना सर्वोच्च स्थान दिले जाते परंतु त्यांना सर्व क्षेत्रात सहभागी होण्यासाठी सक्षमीकरण दिले गेले नाही. त्यांच्या वाढीसाठी आणि विकासासाठी त्यांना प्रत्येक क्षणी सशक्त, जागरूक आणि सजग असणे आवश्यक आहे. महिलांचे सक्षमीकरण हे विकास विभागाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे कारण एक सशक्त माता - मूल असते ती कोणत्याही राष्ट्राचे उज्ज्वल भविष्य घडवते.

तुमची प्रगती तपासा:

१. स्त्रीला स्वतःचे संरक्षण करण्याचे अधिकार कोणते आहेत?

____

____

२. महिलांच्या जीवनात संविधानाची भूमिका काय आहे?

३.भारतात मुली आणि महिला शिक्षणासाठी घटनात्मक तरतुदी कोणत्या आहेत?

४. भारतीय राज्यघटनेतील कलम ४५ काय आहे?

२.४ महिला शिक्षणासाठी शिफारसी कोठारी कमिशन (१९६४-६६)

- १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी भारत ब्रिटिशांच्या गुलामगिरी तून स्वतंत्र झाला. जगाच्या इतिहासात "भारताचा जन्म लोकशाही राष्ट्र" म्हणून झाला. भारत सरकारने स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या वर शासन करण्याचे तत्त्व स्वीकारले.
- २६ जानेवारी १९५०ला भारतातील खऱ्या अर्थाने घटनात्मक लोकशाहीची सुरुवात झाली आणि संपूर्ण जीवनात एक नवीन युग सुरू झाले. स्वातंत्र्य चळवळीत भारतीय नेत्यांनी दिलेले मार्गदर्शन आणि आश्वासने प्रत्यक्षात आणण्याची संधी १९४७ नंतर सत्तेवर आलेल्या नेत्यांनी स्वातंत्र्योत्तर काळात, सामाजिक बदलाचे साधन म्हणून स्त्री शिक्षणाकडे विशेष लक्ष देण्याचे सर्वांनी मान्य केले.
- महिला शिक्षणाबाबत शासन स्तरावर विशेष उपाययोजना करण्यात आल्या. परिणामी मुलीचे शिक्षण हे झपाट्याने झाले.
- शिक्षण आयोगाची नियुक्ती भारत सरकारने १४ जुलै १९६४ च्या ठरावाद्वारे केली होती, ज्याद्वारे सरकारला शिक्षणाच्या राष्ट्रीय धर्तीवर आणि शिक्षणाच्या सर्व टप्प्यांवर आणि सर्व पैलूंमध्ये विकासासाठी सामान्य तत्त्वे आणि धोरणांवर सल्ला दिला जातो.

स्त्री शिक्षण:

अलिकडच्या वर्षांत स्त्रियांच्या शिक्षणाच्या समस्येचे परीक्षण करणाऱ्या तीन समित्यांच्या शिफारशींना आम्ही पूर्णपणे मान्यता देतो:

(अ) श्रीमती दुर्गाबाई देशमुख यांच्या अध्यक्षतेखाली महिलांच्या शिक्षणावरील राष्ट्रीय समिती;

(ब) श्रीमती हंसा मेहता यांच्या अध्यक्षतेखाली मुलगे आणि मुलींमधील अभ्यासक्रमाच्या फरकाची समिती; आणि

(क) श्री एम. भक्तवत्सलम यांच्या अध्यक्षतेखालील समिती ज्याने मुलींच्या शिक्षणाचा विकास कमी असलेल्या सहा राज्यांमधील समस्येचा अभ्यास केला. महिला शिक्षणावरील राष्ट्रीय समितीच्या खालील शिफारशींकडे आम्ही विशेष लक्ष वेधत आहोत:

(१) स्त्रियांच्या शिक्षणाला पुढील काही वर्षांसाठी शिक्षणाचा एक प्रमुख कार्यक्रम मानला गेला पाहिजे आणि अडचणींना तोंड देण्यासाठी धाडसी आणि दृढनिश्चयी प्रयत्न केले पाहिजेत. सहभागी होणे आणि शक्य तितक्या कमी वेळात पुरुष आणि महिलांच्या शिक्षणातील विद्यमान अंतर कमी करणे.

२) या उद्देशासाठी विशेष योजना तयार करण्यात याव्यात आणि त्यांच्यासाठी आवश्यक असलेला निधी प्राधान्य क्रमाच्या आधारावर प्रदान करण्यात यावा.

३) केंद्रात आणि राज्यात दोन्ही ठिकाणी मुली आणि महिलांच्या शिक्षणावर लक्ष ठेवण्यासाठी विशेष यंत्रणा असायला हवी.

नियोजनात अधिकारी आणि गैर-अधिकारी यांना एकत्र आणले पाहिजे महिलांच्या शिक्षणासाठी कार्यक्रमांची अंमलबजावणी. शिवाय, मुलींच्या शिक्षणाकडे सर्व टप्प्यांवर आणि सर्व क्षेत्रात पुरेसे लक्ष देणे देखील आवश्यक आहे.

४) घराबाहेरील महिलांची भूमिका हे देशाच्या सामाजिक आणि आर्थिक जीवनाचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य बनले आहे आणि येत्या काही वर्षांत हे आणखी लक्षणीय होईल. या दृष्टिकोनातून महिलांच्या प्रशिक्षण आणि रोजगाराच्या समस्यांकडे अधिक लक्ष द्यावे लागेल.

५) अर्धवट रोजगाराच्या संधी ज्यामुळे महिलांना त्यांच्या घरांची काळजी घेता येईल आणि बाहेर करिअर करता येईल, त्या मोठ्या प्रमाणात वाढवाव्या लागतील.

लग्नाचे वय जसजसे वाढत जाईल तसतसे जवळजवळ सर्व तरुण आणि विवाहित महिलांना पूर्णवेळ रोजगार उपलब्ध करून द्यावा लागेल.

६) कुटुंब नियोजनाचा कार्यक्रम विकसित होत असताना, ज्या वृद्ध महिलांची मुले मोठी झाली आहेत, त्यांनाही रोजगाराच्या संधींची गरज भासेल. अध्यापन, नर्सिंग आणि समाजसेवा ही सर्वमान्य क्षेत्रे आहेत जिथे महिलांना उपयुक्त भूमिका बजावता येईल

.याशिवाय, त्यांच्यासाठी अनेक नवीन मार्ग उघडावे लागतील. कुटुंब नियोजनाचा कार्यक्रम जसजसा विकसित होत जाईल, तसतसे ज्या वृद्ध महिलांची मुले मोठी झाली आहेत, तेही मुला-मुलींच्या शिक्षणातील दरी जवळजवळ पूर्ण होईपर्यंतच त्याचा पाठपुरावा करतील. परंतु रणनीतीच्या दुसऱ्या पैलूकडे, उदा., सर्व टप्प्यांवर आणि सर्व क्षेत्रात मुलींच्या शिक्षणाकडे पुरेसे लक्ष देणे याकडे दुर्लक्ष करण्याबद्दल त्यांना सबब बनवू नये.

खरे तर हे सुरुवातीपासूनच केले असते तर विशेष कार्यक्रमांची गरजच निर्माण झाली नसती. आमच्या मते, आता एक टप्पा गाठला आहे जेव्हा धोरणाचा हा पैलू विकसित करण्यासाठी गहन प्रयत्न केले पाहिजेत जेणेकरून काही वर्षांमध्ये विशेष कार्यक्रमांची आवश्यकता नाहीशी होईल.

७) एक महत्त्वाची समस्या म्हणजे महिलांना त्यांची गृहनिर्माण आणि योग्य करिअरची भूमिका पार पाडण्यास सक्षम करणे.

१९६१ च्या जनगणनेवरून असे दिसून आले आहे की सध्या २४ वर्षांपेक्षा कमी वयाच्या आणि मॅट्रिकची किमान पात्रता असलेल्या दहा लाखांहून अधिक तरुणी आहेत, ज्या केवळ गृहिणी म्हणून काम करत आहेत-- आणि पुढील दिवसांमध्ये ही संख्या आणखी वाढेल. या महिलांना राष्ट्रीय पुनर्रचनेच्या कार्यक्रमात सहभागी होण्या साठी अर्धवेळ नोकरीच्या संधी मोठ्या प्रमाणात वाढवाव्या लागतील.या व्यतिरिक्त, त्यांना शक्य असेल तेथे, सर्व प्रकारच्या राष्ट्रबांधणी उपक्रमांमध्ये मानद आधारावर देखील काढावे लागेल.

कोठारी आयोगाने शिफारस केल्यानुसार १९६८ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात खालील मुद्द्यांचा समावेश करण्यात आला होता. मुलींचे शिक्षण महिलांसाठीच्या शिक्षणावर केवळ सामाजिक न्यायाच्या आधारावरच नव्हे तर सामाजिक परिवर्तनाला गती देण्यासाठी देखील जोर दिला पाहिजे.

तुमची प्रगती तपासा:

१. कोठारी आयोगाच्या महिला शिक्षणाच्या शिफारशी काय आहेत?

२. कोठारी आयोगाचे दुसरे नाव काय आहे?

३. कोठारी आयोगात किती सदस्य आहेत?

४. राष्ट्रीय महिला आयोगाचे मुख्य कार्य काय आहेत?

२.५ स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतातील महिलांसाठी विशेष तरतुदी

भारतीय राज्यघटनेने स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुत्वाची तत्त्वे स्वीकारली आणि महिलांच्या प्रगतीसाठी विशेष तरतुदी केल्या. शतकानुशतके पितृसत्ताकतेत अत्याचार झालेल्या स्त्रियांचा आवाज उठवण्यासाठी राज्यघटनेने महिलांना विविध अधिकार बहाल केले आहेत. तिला घटनात्मक संरक्षण दिले. स्वातंत्र्योत्तर काळात विवाह, वारसा आणि घटस्फोट या कायद्यांमुळे स्त्रियांच्या या सामाजिक जीवनात पूर्वीपेक्षा कितीतरी पटीने अधिक सकारात्मक बदल घडवून आणण्यास मदत झाली आहे. या विविध कायद्यांमुळे तिच्या बदललेल्या सामाजिक स्थितीची माहिती पुढीलप्रमाणे मिळू शकते.

१) हिंदू विवाह कायदा (१९५५):

१९५५ च्या हिंदू विवाह कायद्याने स्त्रियांच्या वैवाहिक स्थितीत महत्त्वपूर्ण वळण घेतले. हिंदू, बौद्ध जैन, शीख, लिंगायत, ब्राह्मो समाज, प्रार्थना समाज, आर्य समाज अशा सर्व धर्मातील महिलांना या कायद्याचा फायदा झाला. या कायद्यानुसार महिलांचे लग्नाचे किमान वय १८ वर्षे आहे, ज्यामुळे त्यांना लग्ना साठी आवश्यक शारीरिक विकास आणि मानसिक तयारी करण्याची संधी मिळते. जर त्याची पहिली पत्नी जिवंत असताना त्याने दुसरे लग्न केले तर. कायद्याने अनेक पुरुषांच्या पारंपरिक प्रवृत्तीला आळा बसला आहे. पुरुषाने आपल्या पहिल्या पत्नीला घटस्फोट न देता पुनर्विवाह करणे बेकायदेशीर आणि दंडनीय होते. पतीकडून होणाऱ्या शारीरिक आणि मानसिक शोषणासाठी पत्नीला वैविध्यपूर्ण अधिकार, तिच्या रंगछटा...

२) विशेष विवाह कायदा (१९५४):

१८७२ च्या नोंदणीकृत विवाह कायद्यात सुधारणा करण्यात आली आणि १९५४ मध्ये नवीन कायदा करण्यात आला. हा कायदा आहे. विविध धर्मांचे. शिखांच्या लोकांना त्यांचा धर्म न बदलता लग्न करण्याची परवानगी होती. कायदा

स्त्रियांना त्यांची प्राधान्ये त्यांच्यावर लादल्याशिवाय लग्नाच्या ओझ्यापर्यंत पोहोचण्यास सक्षम करते. स्त्रीला स्वत:चा जीवनसाथी निवडण्याच्या स्वातंत्र्याचा दीर्घकाळ वापर

केल्याने आणि त्या स्वातंत्र्याच्या कायदेशीर संरक्षणामुळे आंतरजातीय, आंतरजातीय, पारंपारिक संयुक्त कुटुंब पद्धतीत, अनेक धार्मिक विवाहांमध्ये हळूहळू वाढ झाली आहे. (tacles) आणि तिची सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक स्थिती सुधारू लागते.

३) वारसा कायदा (१९५६):

१९५६ च्या वारसा हक्क कायदायाने "आर्थिक स्वातंत्र्य, ही महिला स्वातंत्र्याची गुरुकिल्ली मानली पाहिजे, परंतु भारतीय महिलांचे आर्थिक अधिकार सतत दडपले गेले आहेत आणि त्यांना सतत दुय्यम समस्यांना सामोरे जावे लागले आहे. काही अपवादात्मक काळात, एका महिलेने असे केले.१९५६ च्या वारसा कायद्याने, तथापि, तिला पत्नी, मुलगी किंवा आई म्हणून वारसा हक्क प्रदान केला. संपत्तीमध्ये महिलांचा वाटा देखील तिची आर्थिक स्थिती सुधारण्यास मदत करतो.

४) दत्तक कायदा (१९५६):

१९५६ मध्ये 'मातृत्व भारतीय संस्कृतीने स्त्रीच्या जीवनातील सर्वात गौरवशाली चळवळ मानली आहे. त्यामुळे मूल होणे आणि मूल होणे हे साधन आहे. सामाजिक मानसिकता म्हणजे स्त्रीचा जन्मच सार्थक झाला आहे. त्यामुळे निपुत्रिक स्त्रीचे जीवन सार्थकी लागले आहे. समाजाकडून तुच्छ लेखण्यात आला. १९५६ च्या दत्तक कायद्याने अशा स्त्रीसाठी आशेचा एक नवा किरण दिसला. कुटुंबातही एकट्या पतीला पत्नीच्या संमतीशिवाय मूल दत्तक घेता येत नाही. मानवाची संमती असते. महत्त्व प्राप्त झाले. या कायद्यामुळे अविवाहित स्त्रिया आणि विधवा यांना मूल होणे आणि मातृसुखाचा अनुभव घेणे शक्य झाले आहे. अनेक कुटुंबांमध्ये मूल दत्तक घेतल्याने केवळ मूल जन्माला आले नाही तर दुसरी पत्नी करण्याची प्रथाही खूप कमी झाली आहे, ज्यामुळे महिलांच्या कौटुंबिक जीवना वरील टांगती तलवार दूर होण्यास मोठी मदत झाली आहे.

५) पोटगी कायदा (१९५६):

१९५६ मध्ये पोटगी कायदा निवडला गेला तेव्हा, घटस्फोटित महिलांच्या संगोपना साठी निश्चित शुल्क भरण्यासाठी पुरुष कायदेशीररित्या जबाबदार असतो,त्यामुळे घटस्फोटित महिलांचा आर्थिक भार कमी होण्यास मदत झाली आहे. बऱ्याचदा हा आर्थिक सहाय्यक खूपच कमी असतो आणि स्त्री आणि तिच्या मुलांसाठी उदरनिर्वाह करणे कठीण होते, परंतु ज्या स्त्रियांना आधी काही ही मिळवण्याचा अधिकार नव्हता, त्यांना हा कायदा मिळाला.

६) गर्भपात कायदा (१९७२):

१ एप्रिल १९७२ रोजी अंमलात आलेला गर्भपात कायदा, महिलांना विशिष्ट परिस्थितीत (गर्भधारणेची वैद्यकीय समाप्ती) गर्भपात करण्याचा अधिकार देतो. कायद्याने स्त्रियां साठी जबरदस्तीने मातृत्वाची संख्या कमी करण्यास मदत केली आहे आणि अधिक स्त्रियांना त्यांना हवे असलेले प्रजनन करण्याचे स्वातंत्र्य दिले आहे.

७) अँटीअम्नीओटिक फ्लुइड टेस्ट ऍक्ट (१९८८):

भारतीय समाजातील मुलींच्या द्वैतपणामुळे, मुलीच्या जन्माला अद्याप मान्यता नाही. मुलींना गर्भातच मारण्याची प्रवृत्ती दिवसेंदिवस वाढत आहे. विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाचा अशा प्रकारे विध्वंसक मार्गाने वापर करणे सामान्य होत आहे. १९८८ मध्ये गर्भाच्या लिंगाचे निदान करण्यासाठी आणि मादी गर्भ काढून टाकण्यासाठी अम्नीओटिक द्रव चाचणी करण्यात आली.

(गर्भ असल्यास कर्जमाफी कायदा लागू करण्यात आला होता.)

तरीही स्त्री भ्रूण हत्या वाढतच आहे. आज-काल सोनोग्राफी सारख्या तंत्राचा वापर करून गर्भ सहज शोधून गर्भातच मुलगी मारली जाते. याला आळा घालण्यासाठी कडक शिक्षा,स्त्री भ्रूणहत्येचा कायदा ही करण्यात आला आहे.

८) हुंडा बंदी कायदा (१९६१):

हुंडा बंदी कायदा १९६१ मध्ये हुंडा या सामाजिक दुष्कृत्यांना आळा घालण्यासाठी संमत करण्यात आला. या कायद्या नुसार हुंडा देणे आणि घेणे हा गुन्हा मानला जातो.

तथापि, कन्यादान, स्वेच्छाभेत, प्रीतिभेट या नावांनी हुंडा अजूनही घेतला जातो. हे सत्य नाकारता येत नाही.

मात्र, कायद्यामुळे समाजात काहीशी भीती निर्माण झाली आहे, हे मान्य करावे लागेल.

९) सतीबंदी कायदा (१९८७):

राजा राममोहन रॉय, यांच्या अथक प्रयत्नांमुळे १८२९ मध्ये लॉर्ड विल्यम बेंटिक यांच्या काळात सती प्रथेवर बंदी घालणारा कायदा मंजूर करण्यात आला. त्यानंतर हळूहळू ही प्रथा कमी झाली, पण दुर्मिळ स्वरूपात समाजात सती प्रथा सुरू होती. १९८७ मध्ये राजस्थान येथील रूपकुन येथील सतीप्रकरणाने संपूर्ण देश हादरला होता.सामाजिक विरोधामुळे सरकारने १६ डिसेंबर १९८७ रोजी सती प्रथा प्रतिबंधक कायदा संमत केला. त्यानुसार, सती जाण्यास भाग पाडणे, प्रोत्साहन देणे, सक्ती करणे, सतीप्रथेचा गौरव करणे, सतीचे स्मारक उभारणे, हा गुन्हा ठरवून कठोर शिक्षेची तरतूद करण्यात आली आहे.

१०) कौटुंबिक हिंसाचार विरोधी कायदा (२००५):

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांना संरक्षण देणारा सर्वसमावेशक आणि प्रभावी कायदा २००५ मध्ये मंजूर करण्यात आला. हा कायदा पत्नी, आई, बहीण, मुलगी, सासरे, बहीण अशा सर्व महिलांना संरक्षण प्रदान करतो. -सासरे, मैत्रीण इ. प्रथमच महिला कुटुंबात तितक्या सुरक्षित राहू शकतात कारण त्यांना कायद्याने शारीरिक शोषण, लैंगिक अत्याचार, भावनिक अत्याचार, आर्थिक शोषण यापासून संरक्षण दिले आहे. या कायद्यात बंदी आदेशाची तरतूद आहे. कायद्यान्वये केलेल्या तक्रारी नागरी स्वरूपाच्या असतात आणि त्या कुटुंबाचे तसेच महिलांच्या हक्कांचे संरक्षण करतात.

२.६ निष्कर्ष

महिला सशक्तीकरण ही २१ व्या शतकातील सर्वात महत्त्वा ची चिंता केवळ राष्ट्रीय स्तरा वरच नाही, तर आंतरराष्ट्रीय स्तरावरही बनली आहे. महिला सक्षमीकरण समाज आणि जगाला राहण्यासाठी एक चांगले ठिकाण बनविण्यात आणि सर्वसमावेशक सहभागा च्या मार्गावर पुढे जाण्यास मदत करते. याचा अर्थ कुटुंब आणि संस्थांसाठी आनंद वाढवा जेथे महिलांनी फरक केला आहे. हे उद्दिष्ट साध्य करण्या साठी केवळ सरकारी उपक्रम पुरेसे नाहीत. समाजाने असे वातावरण निर्माण करण्या साठी पुढाकार घेतला पाहिजे.

ज्यामध्ये कोणताही लिंगभेद नसेल आणि महिलांना स्व-निर्णय घेण्याची आणि देशाच्या सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक जीवनात समानतेच्या भावनेने सहभागी होण्याची पूर्ण संधी असेल. महिला सशक्तीकरण तेव्हाच खरे आणि प्रभावी होईल जेव्हा त्यांना उत्पन्न आणि संपत्ती दिली जाईल जेणेकरून त्या त्यांच्या पायावर उभ्या राहतील आणि समाजात त्यांची ओळख निर्माण करू शकतील.

चला शपथ घेऊया, की- आम्हाला एक समतावादी समाज हवा आहे, जिथे प्रत्येकाला मग ते पुरुष असो किंवा स्त्रिया असो, यांना व्यक्त होण्याची आणि संपूर्ण समाजाचे कल्याण आणि उन्नती करण्याची समान संधी मिळेल.

खऱ्या अर्थाने महिला सक्षमी करण घडवून आणायचे असेल तर, पुरूष श्रेष्ठत्व आणि पुरुष सत्ताक मानसिकता नष्ट करण्याची गरज आहे.

तसेच, महिलांना कोणताही भेदभाव न करता शिक्षण आणि रोजगाराच्या समान संधी देणे आवश्यक आहे.

२.७ स्वाधाय

१. महिलांसाठी विशेष कायदे आणि तरतुदी काय/ कोणत्या आहेत?

२. कोणता कायदा लग्नानंतर मुलींना संरक्षण देईल?

३. महिलांसाठी कोणत्या विशेष तरतुदी केल्या आहेत?

४. महिलांच्या हक्कांचे संरक्षण करणारे कायदे कोणते आहेत?

२.८ संदर्भ

- बिस्वास, ए. अग्रवाल, एस. पी. १९८६. भारतातील शिक्षणाचा विकास, नवी दिल्ली,
- डॉ. कर्वे, स्वाती, स्त्रीविकासाचे नवीन पर्व:.प्रतिमाप्रकाशन, पुणे, २००८.
- डॉ.नरवणे, मीनल, शिक्षण आयोग आणि भारतातील समिती: पुणे, २००६

- खडसे, एस.एस. पुणे, २०१०नाईक, जे.पी. वूमन इन हिस्टोरिकल पर्स्पेक्टिव्ह : अनमोल मुद्राले, द एज्युकॅटी नाईक, जे.पी. सय्यद ऑन कमिशन आणि आफ्टर नुरुल्ला, ए स्टुडंट्स, नवी दिल्ली, १९८२.
- भारतातील शिक्षणाचा इतिहास दिल्ली , १९९२.
- न्यू पृथ्वी, आर. के. , रामेश्वरी देवी, पृथ्वीरोमिला, शिक्षण, रोजगार आणि महिलांचे सक्षमीकरण: मंगल दीप प्रकाशन, जयपूर, २००१
- महाराष्ट्र राज्य सरकारमधील शिक्षक-शिक्षणावरील समितीचा अहवाल, महाराष्ट्र, शिक्षण विभाग (१९९६).

*****

३

महिला सक्षमीकरण

घटक संरचना

३.० उद्दिष्टे

३.१ परिचय

३.२ समाजसुधारकांचे योगदान

३.३ महिला सक्षमीकरणामध्ये NCWE आणि महिला व बालकल्याण मंत्रालयाची भूमिका

३.४ आर्थिक स्वातंत्र्यासाठी कौशल्य आधारित प्रशिक्षण

३.५ बचत गट आणि स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका

३.६ निष्कर्ष

३.७ स्वाधाय

३.८ संदर्भ

३.० उद्दिष्टे

१. सामाजिक सुधारणा आणि भारतातील सुधारकांचे ज्ञान प्राप्त करणे.

२. महिला सक्षमीकरणासाठी समाजसुधारकांच्या योगदानाची माहिती घेणे.

३. महिला सक्षमीकरणामध्ये NCWE आणि महिला व बालकल्याण मंत्रालयाची भूमिका समजून घेणे.

४. कौशल्य विकासाची समज प्राप्त करण्यासाठी, आर्थिक स्वातंत्र्याची आवश्यकता अभ्यासणे.

५. महिला सक्षमीकरणात स्वयं-सहायता गट आणि स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका समजून घेणे.

३.१ परिचय

सामाजिक सुधारणा:

सामाजिक सुधारणा नवीन सांस्कृतिक प्रतिमानांच्या प्रकाशात सांस्कृतिकदृष्ट्या स्वीकारलेले कायदे आणि मानदंडांना पुनर्संचयित आणि सुधारित करत आहे. राजकीय, शैक्षणिक आणि सामाजिक कार्यक्रमांमध्ये सक्रिय सहभागाद्वारे गरिबी आणि इतर सामाजिक समस्यां ची, कारणे मानली जाणारी परिस्थिती बदलण्या साठी हे तयार केले आहे. ही एक प्रकारची सामाजिक चळवळ आहे. जी चा उद्देश समाजाच्या काही पैलूंमध्ये वेगाने मूलभूत बदल करण्या ऐवजी हळूहळू बदल घडवून आणणे,हा आहे.

भारतातील सामाजिक सुधारणा चळवळी:

कोणत्याही विषम आणि बहुलवादी समाजामध्ये विविध धर्म, गट, रंग, लिंग आणि श्रद्धा इत्यादी विविध लोकांचा समावेश असतो आणि ते सर्व एकोप्याने आणि भेदभावाशिवाय राहतील अशी अपेक्षा आहे, म्हणून एक आदर्श परिस्थिती आहे. जेव्हा समाजातील सर्व घटकांमध्ये समता, स्वातंत्र्य आणि बंधुता असेल. तथापि, संपूर्ण जगात मानवी समाज असे दर्शवितो की तेथे विविध प्रकारच्या शोषण प्रथा प्रचलित आहेत. शक्ती, अधिकार आणि श्रेष्ठत्वाच्या मानवी लोभामुळे या प्रथा उद्भवल्या. या भेदभावपूर्ण आणि शोषणात्मक प्रथा दीर्घकाळात सामाजिक दुष्कृत्यांचे रूप घेतात आणि कोणत्याही सुसंस्कृत समाजाच्या चेहऱ्यावर डाग बनतात.

भारतीय समाज देखील १९व्या शतकाच्या पूर्वार्धात जातिवाद, अंधश्रद्धा, सती प्रथा, स्त्री साक्षरता, विधवा शोषण आणि बालविवाह इत्यादी सामाजिक दुष्प्रवृत्तींनी ग्रासलेला होता,

जे आपल्या प्रगतीच्या मार्गात आडवे आले. सामाजिक सुधारणेची तातडीची गरज १९व्या शतकाच्या सुरुवातीच्या दशकापासूनच प्रकट होऊ लागली, जेव्हा ब्रिटीश भारतात आले तेव्हा त्यांनी स्वातंत्र्य, सामाजिक आणि आर्थिक समानता, बंधुता, लोकशाही आणि न्याय यासारख्या काही आधुनिक कल्पना मांडल्या, ज्यात भारतीय समाजावर प्रचंड प्रभाव. अनेक धार्मिक आणि समाजसुधारक त्या काळात प्रचलित असलेल्या वाईट गोष्टींच्या निर्मूलनाचा पुरस्कार करत होते आणि समाजात सुधारणा घडवून आणण्यास इच्छुक होते जेणेकरून ते पाश्चिमात्य देशांच्या आव्हानांना तोंड देऊ शकतील.

भारतीय विचारवंतांनी देशाच्या भूतकाळाची बारकाईने तपासणी केली आणि असे आढळून आले की अनेक श्रद्धा आणि प्रथा यापुढे उपयोगाच्या नाहीत आणि त्या टाकून देण्याची गरज आहे. त्यांनी हे देखील शोधून काढले की भारतीय सांस्कृतिक वारशाचे अनेक पैलू भारताच्या सांस्कृतिक प्रबोधनासाठी आंतरिक मूल्याचे आहेत. याचा परिणाम म्हणजे भारतीय समाजाच्या जवळजवळ प्रत्येक घटकाला स्पर्श करणाऱ्या अनेक सामाजिक-धार्मिक सुधारणांच्या चळवळींचा जन्म झाला.

सुधारणां चळवळीची वैशिष्ट्ये:

१. सुधारणा चळवळी: सुधारकांनी समाजातील मुली आणि स्त्रियांची स्थिती सुधारण्याचा प्रयत्न केला. या सर्वांनी स्त्री शिक्षणाच्या गरजेवर भर दिला.

२. जातिव्यवस्थेवर आणि अस्पृश्यांवर हल्ला करून, सुधारकांनी भारतातील लोकांना एका राष्ट्रात एकत्रित करण्यात मदत केली.

३. सुधारणांच्या चळवळींनी भारतीयांमध्ये स्वत:ची आणि देशभक्तीची भावना वाढवली.

सुधारणा चळवळींचे योगदान:

स्वावलंबन स्त्री शिक्षणाला चालना मिळाली. मुलींसाठी शाळा काढल्या.यामुळे मुलींच्या शिक्षणाचा विकास जरी मंद असला तरी झाला. सामाजिक आणि वैचारिक संघर्षातून

राष्ट्रीय चेतना निर्माण होते. त्यांनी, धार्मिक चळवळींना मदत केली, राष्ट्रवादाच्या वाढीचा मार्ग मोकळा केला. शतकाच्या उत्तरार्धात सुधारणा चळवळीला बळ मिळाले.

समाज सुधारक:

महिलांचे सशक्तीकरण समाजसुधारक अशी व्यक्ती आहे जी इतर कोणत्याही गोष्टीपेक्षा मानवतेची आणि मानवजातीची काळजी घेते. त्यांना सध्याची परिस्थिती अधिक चांगल्यासाठी बदलायची आहे. प्रत्येक देशाच्या इतिहासात अशा असंख्य तेजस्वी व्यक्ती होत्या ज्यांनी समाजातील दीनदलित लोकांच्या प्रगतीसाठी आणि उन्नतीसाठी कार्य केले आणि त्यांच्या प्रयत्नांमुळे अनेक सामाजिक दुष्कृत्यांचे उच्चाटन करणे शक्य झाले.

भारताला आपल्या प्रदीर्घ इतिहासात अनेक असाधारण मानव लाभले आहेत ज्यांनी आपले सर्व आयुष्य समाजाच्या उन्नतीसाठी आणि दलितांच्या उन्नतीसाठी समर्पित केले आहे. बौद्धिक दृश्यावर अनेक उत्तुंग व्यक्तिमत्त्वे उदयास आली.

त्यापैकी राजा राम मोहन रॉय, सावित्रीबाई फुले, महर्षी कर्वे, विष्णू परशुराम शास्त्री पंडित, ज्योतिबा फुले रामकृष्ण गोपाळ भांडारकर, नारायण महादेव परमानंद, महादेव गोविंद रानडे, विष्णुषा स्त्री चिपळूणकर, के.टी. तेलंग, गणेश वासुदेव जोशी, नारायण गणेश चंदावरकर आणि गोपाळ गणेश आगरकर.

३.२ महिला सशक्तीकरणाच्या क्षेत्रात समाज सुधारकांचे योगदान– राजा राममोहन रॉय, महर्षी कर्वे, सावित्रीबाई फुले

राजा राममोहन रॉय हे भारतातील प्रबोधन आणि आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या विरुद्ध विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या प्रसारासाठी लढा देणारे केंद्रीय व्यक्तिमत्त्व म्हणून ओळखले जाऊ शकते. अनेक सामाजिक दुष्कृत्ये. त्यांनी महिलांच्या विकासाचा विचार केला आणि समाजातील विवाह, बहुपत्नीत्व इत्यादींच्या विरोधात आवाज उठवला. वयाच्या १६ व्या वर्षी आपल्या नातवाचे लग्न करून त्यांनी बालविवाहाच्या निषेधार्थ एक ज्वलंत आदर्श घालून दिला होता. ते नवजागरणाचे प्रणेते आहेत आणि त्यांनी धार्मिक आणि आर्थिक पैलूंसह भारतातील महिलांच्या हक्क आणि शिक्षणासाठी अविस्मरणीय योगदान दिले. त्यांनी महिलांच्या हक्कांवर अन्याय आणि समाजातील अन्यायकारक अंधश्रद्धेचा तीव्र निषेध केला. गव्हर्नर जनरल लॉर्ड विल्यम बेंटिंक यांनी सहकार्याने सहकारी समाजाच्या निषेधार्थ सती प्रथा रद्द केली. समाजातील सनातनी, अंधश्रद्धा, मूर्तिपूजकतेचा त्यांनी जोरदार निषेध केला. हिंदू समाजातील धार्मिक सुधारणांसाठी त्यांनी १८१५ मध्ये कलकत्ता येथे 'आत्मीय सभा' स्थापन केली. भारतीय महिलांच्या हक्कांची प्राप्ती आणि संरक्षण करण्यासाठी त्यांना राष्ट्रीय नायक म्हणून ओळखले जाते. स्त्री-पुरुषांना समाजात समान दर्जा आणि अधिकार मिळायला हवेत, अशी मागणी त्यांनी केली. १८२२ मध्ये त्यांनी ‘नरीदेर प्रचिन अधिकारी बर्तमान संकोचनेर उपर संखिप्त मंतब्या’ नावाचे पुस्तक लिहिले, ज्यात मुलींच्या शिक्षणाचे आवाहन करण्यात आले. महिला आणि पुरुषांना त्यांच्या जीवनात समान अधिकार आहेत. कोणाचेही आयुष्य उद्ध्वस्त करण्याचा अधिकार इतर कोणालाही नाही. सतीदाह ही तत्कालीन हिंदू परंपरावादी समाजाची क्रूर प्रथा होती. १८१८ मध्ये त्यांनी आपल्या निबंधावर टिप्पणी केली, "स्त्रियांचे अस्तित्व जसे त्यांच्या

पती-पत्नी जिवंत असताना अस्तित्वात असले पाहिजे. जिवंत स्त्रीचे जीवन संपवण्याचा समाजाला अधिकार नाही

स्त्रियांसाठी शिक्षण त्यांनी मुलींच्या मालमत्तेच्या हक्कांसाठी वकिली केली. त्यावेळच्या हिंदू समाजातील स्त्रियांची स्थिती अत्यंत बिकट होती. त्यांना विविध मार्गांनी अन्यायकारक वागणूक आणि वंचित ठेवण्यात आले. एकोणिसाव्या शतकातील अंधकारमय भारतीय समाजाचे प्रबोधन करण्यासाठी पुरोगामी आणि एकात्मिक विचारसरणीची ओळख करून देणारे शक्तिशाली बुद्धिवादी राजा राम मोह एन रॉय.

महर्षी कर्वे:

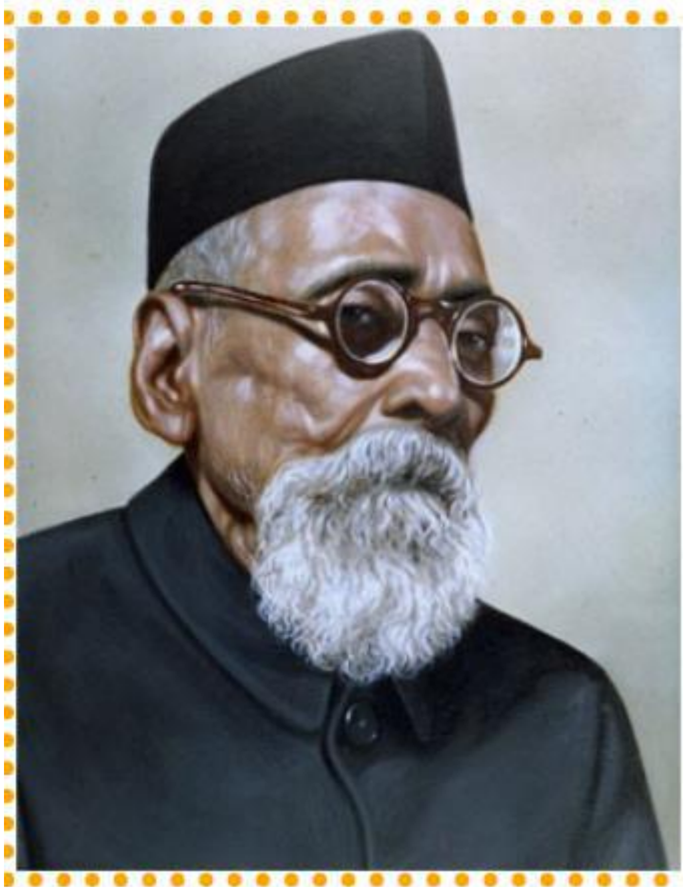

"अंधारात दिवा लावणे चांगले, त्याला शाप देण्यापेक्षा महर्षी कर्वे होते" कल्याण क्षेत्रातील भारतातील समाजसुधारक. women's त्याने विधवा पुनर्विवाहाचा पुरस्कार केला आणि त्याने स्वतः एका विधवेशी लग्न केले. महार कर्वे या नावाचा अर्थ "महान ऋषी" असा होतो. शिक्षण भारतीय जनतेने अनेकदा कर्वे यांना नेमलेले ते विधवा महिलांसाठी 'अनाथ बालिकाश्रम' हे अनाथालय सुरू करण्यात अग्रेसर होते. सर्व महिलांना शिक्षण देऊन त्यांना स्वतःच्या पायावर उभे करण्याचा त्यांचा मानस होता.

- १८९६ मध्ये, त्यांनी "हिंदू विधवा होम असोसिएशन" (ज्याला हिंदू विधवा गृह किंवा विधवा गृह असोसिएशन असेही म्हटले जाते),
- हिंगणे, महाराष्ट्र येथे विधवां साठी एक निवारा आणि शाळा स्थापन केली.

- विधावा विधवा प्रतिबंध, विधवा प्रतिबंध निवारक मंडळीचे नाव बदलून विधावात्ती-व्यवसायिक मंडळे ठेवण्यात आले. विधवांच्या विवाहातील अडथळे दूर करण्यासाठी. विधवा पुनर्विवाह आणि शिक्षणाला पाठिंबा दिल्याबद्दल त्याला पुण्यातील सनातनी ब्राह्मण समाजातून बहिष्कृत करण्यात आले म्हणून त्याने दुर्गम स्थान निवडले. देवदासी प्रथे विरोधात परिषद

- १९०७ मध्ये, त्यांनी महिला विद्यालय (महिला विद्यालय) (महिलांसाठी शाळा) ची स्थापना केली. विधवा गृह आणि महिला विद्यालयासाठी कामगारांना प्रशिक्षण देण्या साठी त्यांनी १९०८ मध्ये निष्काम कर्म मठ (समाज सेवा संस्था) ची स्थापना केली.

- १९१६ मध्ये, त्यांनी जपान मधील टोकियो येथील महिला विद्यापीठापासून प्रेरणा घेऊन महिलांसाठी भारतातील पहिले विद्यापीठ स्थापन केले. केवळ पाच विद्यार्थ्यांसह या विद्यापीठाची स्थापना पुण्यात झाली.

- १९१७ ते १९१८ पर्यंत त्यांनी प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण महाविद्यालय आणि कन्याशाळा, मुलींची शाळा स्थापन केली.

- विठ्ठलदास ठाकरसे नावाच्या परोपकारी उद्योगपतीने १९२० मध्ये महिला विद्यापीठाला १.५ दशलक्ष भारतीय रुपये दान केले. सन्मान म्हणून विद्यापीठाचे नामकरण 'श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरे (S.N.D.T.) भारतीय महिला विद्यापीठ' असे करण्यात आले.

- त्यांनी मराठीत 'आत्मवृत्त' (१९२८) आणि इंग्रजीत 'लुकिंग बॅक' (१९३६) ही दोन आत्मचरित्रे लिहिली.

- मार्च १९२९ मध्ये, त्यांनी प्राथमिक शिक्षक परिषदेला उपस्थित राहण्यासाठी इंग्लंडमधील माल्व्हर्न येथे प्रवास केला. लंडनच्या कॅक्सटन हॉलमध्ये झालेल्या ईस्ट इंडिया असोसिएशनच्या बैठकीत ते "भारतातील महिला शिक्षण" या विषयावर बोलले.

- त्यांनी डिसेंबर १९३० मध्ये आफ्रिकेचा एक वर्षभराचा दौरा केला आणि मोंबासा, केनिया, युगांडा, टांगानिका आणि झांझिबार सारख्या ठिकाणी भारतातील महिलांसाठी केलेल्या कामाची माहिती शेअर केली.

- S.N.D.T. विद्यापीठाने १९३१ मध्ये मुंबईत आपले पहिले महाविद्यालय स्थापन केले आणि नंतर त्याचे मुख्यालय तेथे हलवले.

- त्यांनी १९४४ मध्ये ‘समता संघ’ ची स्थापना केली. (मानवी समानतेच्या संवर्धनासाठी संघटना). भारत सरकारने S.N.D.T. पाच वर्षांनंतर, १९४९ मध्ये विद्यापीठ योग्य वैधानिक विद्यापीठ म्हणून.

- १९५५ मध्ये, भारत सरकारने त्यांना पद्मविभूषण, भारताचा दुसरा सर्वोच्च नागरी सन्मान बहाल केला.

- १९५८ मध्ये त्यांच्या शतकोत्तर वाढदिवशी, त्यांना भारतरत्न हा भारताचा सर्वोच्च नागरी सन्मान मिळाला.
- त्यांच्या जन्मशताब्दी निमित्त भारत सरकारने १९५८ मध्ये तिकीट जारी केले होते. स्वतंत्र भारतात पहिल्यांदाच या तिकिटांमध्ये जिवंत व्यक्ती दाखवण्यात आली होती.
- धोंडो केशव कर्वे यांचे वयाच्या १०४ व्या वर्षी ९ नोव्हेंबर १९६२ रोजी पुणे, भारत, येथे निधन झाले.

सावित्रीबाई फुले:

सावित्रीबाई फुले, या महाराष्ट्रा तील शिक्षिका, भारतीय समाज सुधारक, शिक्षणतज्ज्ञ आणि कवयित्री होत्या. पतीसोबत त्यांनी भारतातील महिलांचे अधिकार सुधारण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली. त्या भारताच्या स्त्रीवादी चळवळीच्या प्रणेत्या मानल्या जातात. सावित्रीबाई आणि ज्योतिबा यांनी मिळून १८४८ मध्ये भिडेवाडा येथे पुण्यातील सुरुवातीच्या आधुनिक भारतीय मुलींच्या शाळांपैकी एकाची स्थापना केली. त्यांनी जाती आणि लिंगाच्या आधारावर लोकांवरील भेदभाव आणि अन्यायकारक वागणूक नाहीशी करण्याचा प्रयत्न केला. तिला प्रशिक्षण दिल्यास, सावित्रीबाई कदाचित पहिल्या होत्या. भारतीय महिला शिक्षिका आणि मुख्याध्यापिका. सावित्रीबाई फुले मुलींसाठी आणि समाजातील बहिष्कृत घटकांसाठी शिक्षण प्रदान करण्यात अग्रेसर होत्या. तिचे प्रयत्न दुर्लक्षित झाले नाहीत. १८५२ मध्ये ब्रिटीश सरकारने तिला राज्यातील सर्वोत्कृष्ट शिक्षिका म्हणून घोषित केले. १८५३ मध्ये शिक्षण क्षेत्रातील तिच्या कार्याबद्दल त्यांना सरकारकडून आणखी प्रशंसा मिळाली आणि त्याच वर्षी सावित्रीबाई आणि ज्योतिबा यांनी एक शैक्षणिक संस्था स्थापन केली ज्याने अधिक शाळा उघडल्या. आजूबाजूच्या गावातल्या सर्व वर्गातील मुली आणि महिलांसाठी. तिने निराधार महिलांसाठी निवारा (१८६४) स्थापन केला आणि ज्योतिराव फुले यांच्या सत्यशोधक समाज, (१८७३) या अग्रगण्य संस्थेला तयार करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली ज्याने सर्व वर्गांच्या समानतेसाठी लढा दिला जेथे जोडप्यांनी शिक्षण आणि समानतेची शपथ घेतली. समाजाचे मुख्य उद्दिष्ट भेदभाव दूर करणे आणि सामाजिक व्यवस्थेची गरज आहे. तिचे जीवन भारतातील महिलांच्या हक्कांचे दिवाण म्हणून सांगितले जाते. तिला भारतीय स्त्रीवादाची जननी म्हणून संबोधले जाते. तिचे कार्य भारतीय समाजातील सामाजिक सुधारणा आणि महिला सक्षमीकरणाचा दाखला आहे. आधुनिक काळात अनेक महिला हक्क कार्यकर्त्यांसाठी ती प्रेरणास्थान आहे.

तुमची प्रगती तपासा

१. राममोहन रॉय यांनी कोणत्या प्रमुख सामाजिक दुष्टाईविरुद्ध लढा दिला?

२. महर्षी कर्वे यांनी महिला विद्यापीठाची स्थापना केव्हा आणि कोठे केली?

___

३. सावित्रीबाई फुले यांना कोणत्या आव्हानांचा सामना करावा लागला?

___

३.३ NCWE आणि महिला व बालकल्याण मंत्रालयाची भूमिका

भारतीय राज्यघटनेत लिंग समानतेचे तत्त्व त्याच्या प्रस्तावना, मूलभूत अधिकार, मूलभूत कर्तव्ये आणि मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये अंतर्भूत केले आहे. संविधानाने केवळ महिलांना समानता दिली नाही, तर महिलांच्या बाजूने सकारात्मक भेदभावाचे उपाय अवलंबण्याचे अधिकार राज्याला दिले आहेत. लोकशाही राज्यव्यवस्थेच्या चौकटीत, आपले कायदे, विकास धोरणे, योजना आणि कार्यक्रमांचा उद्देश विविध क्षेत्रात महिलांच्या प्रगतीसाठी आहे. पाचव्या पंचवार्षिक योजनेपासून (१९७४-७८) पुढे, आहे

महिलांचे सक्षमीकरण हे महिलांच्या समस्यांकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनात कल्याणापासून ते विकासापर्यंतचे लक्षणीय बदल आहे. अलिकडच्या वर्षांत, महिलांचे सशक्तीकरण हा महिलांचा दर्जा ठरवण्या साठीचा केंद्रबिंदू मानला गेला आहे. महिलांचे हक्क आणि कायदेशीर हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी १९९० मध्ये संसदेच्या कायद्याद्वारे राष्ट्रीय महिला आयोगाची स्थापना करण्यात आली. भारतीय राज्यघटनेतील ७३व्या आणि ७४व्या घटनादुरुस्तीने (१९९३) पंचायती आणि नगरपालिकांच्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये महिलां साठी जागा राखून ठेवण्याची तरतूद केली आहे, ज्यामुळे स्थानिक पातळीवर निर्णय घेण्यात त्यांच्या सहभागाचा भक्कम पाया घातला गेला आहे. या धोरणाचीही दखल घेण्यात आली आहे. नवव्या पंचवार्षिक योजनेतील वचनबद्धते आणि महिला सक्षमीकरणाशी संबंधित इतर क्षेत्रीय धोरणे.

धेय्य आणि उद्दिष्टे:

१.१ महिलांची उन्नती, विकास आणि सक्षमीकरण हे या धोरणाचे उद्दिष्ट आहे. धोरणाचा व्यापक प्रसार केला जाईल जेणेकरुन त्याचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी सर्व भागधारकांच्या सक्रिय सहभागास प्रोत्साहन मिळावे. विशेषत:, या धोरणाच्या उद्दिष्टांमध्ये पुढील गोष्टींचा समावेश आहे:

(i) महिलांच्या पूर्ण विकासासाठी सकारात्मक आर्थिक आणि सामाजिक धोरणांद्वारे वातावरण तयार करणे ज्यामुळे त्यांना त्यांची पूर्ण क्षमता ओळखता येईल.

(ii) राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि नागरी अशा सर्व क्षेत्रात पुरुषां च्या बरोबरीने स्त्रियांनी सर्व मानवी हक्कांचा आणि मूलभूत स्वातंत्र्याचा न्याय्य आणि वस्तुनिष्ठ उपभोग.

(iii) राष्ट्राच्या सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक जीवनात महिलांचा सहभाग आणि निर्णय घेण्यास समान प्रवेश.

(iv) महिलांना आरोग्य सेवा, सर्व स्तरांवर दर्जेदार शिक्षण, भवितव्य आणि व्यावसायिक मार्गदर्शन, रोजगार, समान मोबदला, व्यावसायिक आरोग्य आणि सुरक्षा, सामाजिक सुरक्षा आणि सार्वजनिक कार्यालय इत्यादींमध्ये समान प्रवेश.

(v) महिलांवरील सर्व प्रकारचे भेदभाव दूर करण्याच्या उद्देशाने कायदेशीर प्रणाली मजबूत करणे

(vi) स्त्री आणि पुरुष दोघांच्याही सक्रिय सहभागाने आणि सहभागाने सामाजिक दृष्टिकोन आणि सामुदायिक पद्धती बदलणे.

(vii) विकास प्रक्रियेत लैंगिक दृष्टीकोन मुख्य प्रवाहात आणणे.

(viii) महिला आणि मुलांवरील भेदभाव आणि सर्व प्रकारच्या हिंसाचाराचे उच्चाटन.

(ix) नागरी समाज, विशेषत: महिला संघटनांसोबत भागीदारी निर्माण करणे आणि मजबूत करणे.

पॉलिसी प्रिस्क्रिप्शन न्यायिक कायदेशीर प्रणाली:

२.१ कायदेशीर-न्यायिक प्रणाली महिलांच्या गरजांसाठी अधिक प्रतिसादात्मक आणि लिंग संवेदनशील बनवली जाईल, विशेषत: घरगुती हिंसाचार आणि वैयक्तिक हल्ल्याच्या प्रकरणांमध्ये. नवीन कायदे लागू केले जातील आणि विद्यमान कायद्यांचे पुनरावलोकन केले जाईल जेणेकरून न्याय जलद होईल आणि दोषींना शिक्षा ही गुन्ह्याच्या तीव्रतेशी सुसंगत असेल.

२.२ समुदाय आणि धार्मिक नेत्यांसह सर्व स्टेकहोल्डर्सच्या पुढाकाराने आणि त्यांच्या पूर्ण सहभागाने, महिलांवरील भेदभाव दूर करण्यासाठी विवाह, घटस्फोट, देखभाल आणि पालकत्व यासारख्या वैयक्तिक कायद्यांमधील बदलांना प्रोत्साहन देण्याचे धोरणाचे उद्दिष्ट असेल.

२.३ पितृसत्ताक व्यवस्थेतील मालमत्तेच्या अधिकारांच्या उत्क्रांतीने महिलांच्या गौण स्थितीत योगदान दिले आहे. मालमत्ता आणि वारसा यांच्या मालकीशी संबंधित कायद्यां मधील बदलांना प्रोत्साहन देणे हे धोरण एकमताने विकसित करून त्यांना लिंग न्याय्य बनविण्याचे उद्दिष्ट असेल.

निर्णय क्षमता:

३.१ सशक्तीकरणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी सर्व स्तरांवर राजकीय प्रक्रियेत निर्णय घेण्यासह, अधिकार वाटणीमध्ये महिलांची समानता आणि निर्णय प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग सुनिश्चित केला जाईल. विधिमंडळ, कार्यकारी, न्यायिक, कॉर्पोरेट, वैधानिक संस्था, तसेच सल्लागार आयोग, समित्या, मंडळे, ट्रस्ट इ. यासह प्रत्येक स्तरावर निर्णय घेणाऱ्या संस्थांमध्ये महिलांना समान प्रवेश आणि पूर्ण सहभागाची हमी देण्यासाठी सर्व उपाययोजना केल्या जातील. सकारात्मक कृती जसे की आरक्षण/कोटा, उच्च विधायी संस्थांसह, जेव्हा आवश्यक असेल तेव्हा कालबद्ध आधारावर विचार केला जाईल. महिलांना विकास प्रक्रियेत प्रभावीपणे सहभागी होण्यासाठी प्रोत्साहित करण्यासाठी महिला-अनुकूल कर्मचारी धोरणे देखील तयार केली जातील.

विकास प्रक्रियेत लैंगिक दृष्टीकोन मुख्य प्रवाहात आणणे:

४.१ उत्प्रेरक, सहभागी आणि प्राप्तकर्ते या नात्याने सर्व विकास प्रक्रियांमध्ये महिलांच्या दृष्टीकोनांचे मुख्य प्रवाहात येणे सुनिश्चित करण्यासाठी धोरणे, कार्यक्रम आणि प्रणाली स्थापित केल्या जातील. जिथे जिथे धोरणे आणि कार्यक्रमां मध्ये तफावत असेल तिथे ती भरून काढण्यासाठी महिलांचा विशेष हस्तक्षेप केला जाईल. अशा मुख्य प्रवाहातील यंत्रणांच्या प्रगतीचे वेळोवेळी मूल्यांकन करण्यासाठी समन्वय आणि देखरेख यंत्रणा देखील तयार केली जाईल. महिलांच्या समस्या आणि चिंता या सर्व संबंधित कायदे, क्षेत्रीय धोरणे, योजना आणि कृती कार्यक्रमांमध्ये विशेषत: संबोधित केल्या जातील आणि प्रतिबिंबित केल्या जातील.

महिलांचेआर्थिक सक्षमीकरण:

दारिद्र्य निर्मूलन:

५.१दारिद्र्यरेषे खालील बहुसंख्य लोकसंख्येचा समावेश स्त्रिया असल्याने आणि बऱ्याचदा अत्यंत दारिद्र्याच्या परिस्थितीत असतात, घरांतर्गत आणि सामाजिक भेदभावाची कठोर वास्तविकता लक्षात घेता, स्थूल आर्थिक धोरणे आणि दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रम विशेषत: अशा महिलांच्या गरजा आणि समस्यांचे निराकरण करा. महिलांसाठी विशेष लक्ष्यांसह आधीच महिलाभिमुख असलेल्या कार्यक्रमांची सुधारित अंमलबजावणी केली जाईल. गरीब महिलांना एकत्रित करण्यासाठी आणि त्यांच्या क्षमता वाढविण्यासाठी आवश्यक सहाय्यक उपायांसह, त्यांना आर्थिक आणि सामाजिक पर्यायांची श्रेणी देऊन सेवांचे एकत्रीकरण करण्यासाठी पावले उचलली जातील.

सूक्ष्म पत:

५.२ वापर आणि उत्पादनासाठी महिलांच्या पतपुरवठ्यात वाढ करण्या साठी, नवीन आणि विद्यमान सूक्ष्म-क्रेडिट यंत्रणा आणि सूक्ष्म-वित्त संस्थांची स्थापना आणि बळकटीकरण हाती घेण्यात येईल जेणेकरून पतपुरवठ्यात वाढ होईल. सध्याच्या

वित्तीय संस्था आणि बँकांद्वारे पुरेसा कर्ज प्रवाह सुनिश्चित करण्यासाठी इतर सहाय्यक उपाययोजना केल्या जातील, जेणेकरून दारिद्र्यरेषेखालील सर्व महिलांना सहज कर्ज मिळू शकेल.

महिला आणि अर्थव्यवस्था:

५.३अशा प्रक्रियांमध्ये त्यांचा सहभाग संस्थात्मक करून स्थूल वित्त(मॅक्रो-इकॉनॉमिक) आणि सामाजिक धोरणे आखण्यात आणि अंमलात आणण्यासाठी महिलांच्या दृष्टीकोनांचा समावेश केला जाईल. उत्पादक आणि कामगार म्हणून सामाजिक-आर्थिक विकासात त्यांचे योगदान औपचारिक आणि अनौपचारिक क्षेत्रांमध्ये (घर आधारित कामगारांसह) ओळखले जाईल आणि रोजगार आणि तिच्या कामाच्या परिस्थितीशी संबंधित योग्य धोरणे आखली जातील.

जागतिकीकरण:

जागतिकीकरणाने महिला समानतेच्या उद्दिष्टाच्या पूर्ततेसाठी नवीन आव्हाने सादर केली आहेत, ज्याच्या लैंगिक प्रभावाचे पद्धतशीरपणे मूल्यांकन केले गेले नाही. तथापि, महिला आणि बाल विकास विभागाने सुरू केलेल्या सूक्ष्म-स्तरीय अभ्यासांवरून असे दिसून येते की, रोजगाराच्या उपलब्धतेसाठी आणि रोजगाराच्या गुणवत्तेसाठी धोरणे पुन्हा तयार करण्याची गरज आहे. वाढत्या जागतिक अर्थव्यवस्थेचे फायदे असमानपणे वितरीत केले गेले आहेत, ज्यामुळे व्यापक आर्थिक असमानता, दारिद्र्याचे स्त्रीकरण, अनेकदा बिघडलेल्या कामकाजाच्या परिस्थिती आणि असुरक्षित कामकाजाच्या वातावरणामुळे लैंगिक असमानता वाढली, विशेषत: अनौपचारिक अर्थव्यवस्था आणि ग्रामीण भागात. महिलांची क्षमता वाढवण्यासाठी आणि त्यांना पूर्ण करण्यासाठी सक्षम करण्यासाठी धोरणे आखली जातील जे जागतिक नकारात्मक सामाजिक आणि आर्थिक प्रभाव करतील.

महिला आणि कृषी:

५.५ कृषी आणि संबंधित क्षेत्रातील महिलांच्या महत्त्वपूर्ण भूमिकेच्या दृष्टीने, उत्पादक म्हणून, प्रशिक्षण, विस्तार आणि विविध कार्यक्रमांचे फायदे सुनिश्चित करण्यासाठी केंद्रित प्रयत्न केले जातील. त्यांच्या संख्येच्या प्रमाणात त्यांच्यापर्यंत पोहोचेल. मृदसंधारण, सामाजिक वनीकरण, दुग्धविकास आणि शेतीशी निगडित इतर व्यवसाय जसे की बागायती, पशुपालन यासह लहान पशुपालन, कुक्कुटपालन, मत्स्यपालन इत्यादींमध्ये महिलांना प्रशिक्षण देण्याच्या कार्यक्रमांचा विस्तार कृषी क्षेत्रातील महिला कामगारांना होईल.

महिला आणि उद्योग:

५.६ इलेक्ट्रॉनिक्स, माहिती तंत्रज्ञान आणि अन्न प्रक्रिया आणि कृषी उद्योग आणि वस्त्रोद्योग या क्षेत्रांच्या विकासासाठी महिलांनी बजावलेली महत्त्वाची भूमिका आहे. त्यांना विविध औद्योगिक क्षेत्रात सहभागी होण्यासाठी कामगार कायदे, सामाजिक सुरक्षा आणि इतर सहाय्य सेवांच्या दृष्टीने सर्वसमावेशक समर्थन दिले जाईल.

५.७ सध्या महिलांना इच्छा असूनही कारखान्यात रात्रीच्या शिफ्टमध्ये काम करता येत नाही. कारखान्यांमध्ये रात्रीच्या शिफ्टमध्ये महिलांना काम करता यावे यासाठी योग्य त्या उपाययोजना केल्या जातील. यासह सुरक्षा, वाहतूक इत्यादी सेवा असतील.

सहाय्य सेवा:

५.८ समर्थन महिलांसाठी समर्थन सेवांची तरतूद, जसे की बाल संगोपन सुविधा, कामाच्या ठिकाणी आणि शैक्षणिक संस्था, वृद्ध आणि अपंगांसाठी घरे यांचा समावेश आहे. एक सक्षम वातावरण निर्माण करण्यासाठी आणि सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक जीवनात त्यांचे पूर्ण सहकार्य सुनिश्चित करण्यासाठी सुधारित केले. महिलांना विकास प्रक्रियेत प्रभावीपणे सहभागी होण्यासाठी प्रोत्साहित करण्यासाठी महिलांसाठी अनुकूल कर्मचारी धोरणे देखील तयार केली जातील.

महिला शिक्षणाचे सामाजिक सक्षमीकरण

६.१ महिला आणि मुलींना शिक्षणासाठी समान प्रवेश सुनिश्चित केला जाईल. भेदभाव दूर करणे, शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करणे, निरक्षरता निर्मूलन, लिंगसंवेदनशील शैक्षणिक प्रणाली तयार करणे, मुलींची नोंदणी आणि ठेवण्याचे प्रमाण वाढवणे आणि आजीवन शिक्षण सुलभ करण्यासाठी शिक्षणाचा दर्जा सुधारणे तसेच व्यवसाय/व्यवसाय/तांत्रिक कौशल्यांचा ३८ विकास करणे यासाठी विशेष उपाययोजना केल्या जातील. महिलांद्वारे. माध्यमिक आणि उच्च शिक्षणातील लिंगभेद कमी करणे हा एक दिशा(फोकस) क्षेत्र असेल. विद्यमान धोरणांमध्ये क्षेत्रीय वेळ लक्ष्य असेल

अनुसूचित जाती/अनुसूचित जमाती/अन्य:

मागासवर्ग/अल्पसंख्यांकांसह विशेषत: मुली आणि महिलांवर विशेष लक्ष केंद्रित करून साध्य केले. लैंगिक भेदभावाचे एक कारण म्हणून लैंगिक स्टिरियोटाइपिंगला संबोधित करण्यासाठी शैक्षणिक प्रणालीच्या सर्व स्तरांवर लैंगिक संवेदनशील अभ्यासक्रम विकसित केला जाईल.

६.२ आरोग्य:

महिलांच्या आरोग्यासाठी एक सर्वांगीण दृष्टिकोन स्वीकारला जाईल ज्यामध्ये पोषण आणि आरोग्य सेवा या दोन्हींचा समावेश आहे आणि जीवन चक्राच्या सर्व टप्प्यांवर महिला आणि मुलींच्या गरजांवर विशेष लक्ष दिले जाईल. बालमृत्यू आणि मातामृत्यूचे प्रमाण कमी करणे, जे मानवी विकासाचे संवेदनशील संकेतक आहेत, ही प्राथमिक काळजी आहे. हे धोरण राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरण २००० मध्ये निर्धारित अर्भक मृत्यू दर (IMR), माता मृत्यू दर (MMR) साठी राष्ट्रीय लोकसंख्याशास्त्रीय उद्दिष्टे पुनरुच्चार करते. महिलांना सर्वसमावेशक, परवडणारी आणि दर्जेदार आरोग्य सेवा मिळायला हवी. महिलांचे प्रजनन अधिकार विचारात घेऊन त्यांना माहितीपूर्ण निवडी, लैंगिक आणि आरोग्यविषयक समस्यांसह त्यांची असुरक्षितता, स्थानिक, संसर्गजन्य आणि संसर्गजन्य रोग जसे की मलेरिया, क्षयरोग आणि जलजन्य रोग तसेच त्यांना सक्षम करण्यासाठी उपाय अवलंबले जातील. उच्च रक्तदाब आणि कार्डिओपल्मोनर वाई रोग. एचआयव्ही/एड्स आणि इतर

लैंगिक संक्रमित रोगांचे सामाजिक, विकासात्मक आणि आरोग्य परिणाम लिंग दृष्टीकोनातून हाताळले जातील.

६.३ लवकर विवाह, अर्भक आणि माता मृत्यूच्या समस्या, आणि मृत्यू, जन्म आणि विवाह यावरील सूक्ष्म स्तरावर चांगल्या आणि अचूक डेटाची उपलब्धता प्रभावीपणे हाताळण्यासाठी आवश्यक आहे.

६.४ जन्म-मृत्यू नोंदणीची काटेकोर अंमलबजावणी सुनिश्चित केली जाईल आणि विवाह नोंदणी अनिवार्य केली जाईल. लोकसंख्या स्थिरीकरणासाठी राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरण (२०००) च्या वचनबद्धतेच्या अनुषंगाने, हे धोरण पुरुष आणि स्त्रियांना त्यांच्या आवडीच्या कुटुंब नियोजनाच्या सुरक्षित, प्रभावी आणि परवडणाऱ्या पद्धतींमध्ये प्रवेश मिळण्याची गंभीर गरज ओळखते. जाहिरात लवकर विवाह आणि मुलांच्या अंतराच्या समस्या. अनुकरण केले शिक्षणाचा प्रसार, विवाहाची सक्तीची नोंदणी आणि BSY सारख्या विशेष कार्यक्रमांचा विवाहाच्या वयात विलंब होण्यावर परिणाम व्हायला हवा, जेणेकरून २०१० पर्यंत बालविवाह एल. महिलांचे आरोग्य सेवा आणि पोषण याबाबतचे पारंपारिक ज्ञान योग्य कागदपत्रांद्वारे ओळखले जाईल आणि त्याचा उपयोग होईल. प्रोत्साहित करा. भारतीय आणि वैकल्पिक औषध पद्धतींचा वापर

६.५ महिलांसाठी उपलब्ध असलेल्या एकूण आरोग्याच्या पायाभूत सुविधांच्या चौकटीत महिलांसाठी शिक्षण वाढवले जाईल.

६.६ पोषण:

कुपोषण आणि रोगाचा उच्च धोका लक्षात घेता महिलांना तीनही गंभीर टप्प्यांवर, उदा., बाल्यावस्था आणि बालपण, पौगंडावस्थेतील आणि पुनरुत्पादनाच्या टप्प्यावर तोंड द्यावे लागते, या सर्व टप्प्यांवर महिलांच्या पोषणविषयक गरजा पूर्ण करण्यावर लक्ष केंद्रित केले जाईल. जीवन चक्र. पौगंडावस्थेतील मुली, गरोदर आणि स्तनपान देणाऱ्या स्त्रिया यांचे आरोग्य आणि लहान मुलांचे आरोग्य यांच्यातील गंभीर संबंध लक्षात घेता हे देखील महत्त्वाचे आहे. विशेषत: गरोदर आणि स्तनपान देणाऱ्या महिलांमध्ये स्थुल/मॅक्रो आणि सूक्ष्म पोषक तत्वांच्या कमतरतेची समस्या हाताळण्यासाठी विशेष प्रयत्न केले जातील कारण यामुळे विविध रोग आणि अपंगत्व येऊ शकते.

६.७ पोषण विषयक बाबींमध्ये मुली आणि महिलांमधला घरगुती भेदभाव योग्य रणनीतींद्वारे संपवण्याचा प्रयत्न केला जाईल. पोषण विषयक असंतुलन आणि गरोदर आणि स्तनपान देणाऱ्या महिलांच्या विशेष गरजा या समस्या सोडवण्यासाठी पोषण शिक्षणाचा व्यापक वापर केला जाईल. व्यवस्थेचे नियोजन, देखरेख आणि वितरण यामध्ये महिलांचा सहभागही सुनिश्चित केला जाईल.

६.८ पिण्याचे पाणी आणि स्वच्छता:

सुरक्षित पिण्याचे पाणी, सांडपाणी विल्हेवाट, स्वच्छतागृह सुविधा आणि घरांच्या सुलभ आवाक्यात, विशेषत: ग्रामीण भागात आणि शहरी झोपडपट्ट्यांमध्ये महिलांच्या गरजांवर

विशेष लक्ष दिले जाईल. अशा सेवांचे नियोजन, वितरण आणि देखभाल यामध्ये महिलांचा सहभाग सुनिश्चित केला जाईल.

६.९ गृहनिर्माण आणि निवारा:

महिलांचा दृष्टीकोन गृहनिर्माण धोरणे, गृहनिर्माण वसाहतींचे नियोजन आणि ग्रामीण आणि शहरी दोन्ही भागात निवारा तरतूद यामध्ये समाविष्ट केला जाईल. एकल महिला, कुटुंबप्रमुख, नोकरी करणाऱ्या महिला, विद्यार्थी, प्रशिक्षणार्थी आणि प्रशिक्षणार्थी यांसह महिलांसाठी पुरेशी आणि सुरक्षित घरे आणि निवास व्यवस्था उपलब्ध करून देण्यावर विशेष लक्ष दिले जाईल.

६.१० पर्यावरण:

महिलांचा सहभाग असेल आणि त्यांचे दृष्टीकोन पर्यावरण, संवर्धन आणि पुनर्संचयनासाठी धोरणे आणि कार्यक्रमांमध्ये प्रतिबिंबित होतील. पर्यावरणीय घटकांचा त्यांच्या उपजीविकेवर होणारा परिणाम लक्षात घेऊन पर्यावरणाचे संवर्धन आणि पर्यावरणाचा ऱ्हास नियंत्रणात महिलांचा सहभाग सुनिश्चित केला जाईल. बहुसंख्य ग्रामीण महिला अजूनही स्थानिक पातळीवर उपलब्ध असलेल्या अव्यावसायिक ऊर्जेच्या स्त्रोतांवर अवलंबून असतात जसे की जनावरांचे शेण, पिकाचा कचरा आणि इंधन लाकूड. या ऊर्जा संसाधनांचा पर्यावरणपूरक रीतीने कार्यक्षम वापर सुनिश्चित करण्यासाठी, अपारंपरिक ऊर्जा संसाधनांच्या कार्यक्रमांना प्रोत्साहन देण्याचे धोरणाचे उद्दिष्ट असेल. सौरऊर्जा, बायोगॅस, धुरविरहित चुली आणि इतर ग्रामीण वापराच्या प्रसारामध्ये महिलांचा सहभाग असेल जेणेकरुन ग्रामीण महिलांच्या जीवनशैलीवर पर्यावरणावर प्रभाव टाकण्यासाठी या उपायांचा दृश्यमान प्रभाव पडेल.

६.११ विज्ञान आणि तंत्रज्ञान:

विज्ञान आणि तंत्रज्ञानामध्ये महिलांचा अधिकाधिक सहभाग घडवून आणण्यासाठी कार्यक्रम प्रणाली आणि बदलत्या स्वरूपात मजबूत केले जातील. यामध्ये मुलींना उच्च शिक्षणासाठी विज्ञान आणि तंत्रज्ञान घेण्यास प्रवृत्त करण्यासाठी उपायांचा समावेश असेल आणि वैज्ञानिक आणि तांत्रिक बाबींच्या विकास प्रकल्पांमध्ये महिलांचा पूर्णपणे समावेश असेल. वैज्ञानिक कौशल्ये, दृष्टीकोन आणि जागरूकता विकसित करण्याच्या प्रयत्नांनाही गती दिली जाईल. त्यांच्याकडे दळणवळण आणि माहिती तंत्रज्ञान यासारख्या विशेष क्षेत्रांमध्ये त्यांच्या प्रशिक्षणासाठी विशेष उपाययोजना केल्या जातील. महिलांच्या गरजांनुसार योग्य तंत्रज्ञान विकसित करण्याच्या प्रयत्नांवर तसेच त्यांची कष्ट कमी करण्याच्या प्रयत्नांवरही विशेष लक्ष केंद्रित केले जाईल.

६.१२ कठीण परिस्थितीत स्त्रिया:

महिलांच्या परिस्थितीतील विविधता ओळखून आणि विशेषत: वंचित गटांच्या इडसची पावती म्हणून, त्यांना विशेष सहाय्य प्रदान करण्यासाठी उपाय आणि कार्यक्रम हाती घेतले जातील. या गटांमध्ये अत्यंत गरिबीतील महिला, निराधार महिला, संघर्षाच्या परिस्थितीत महिला, नैसर्गिक आपत्तीमुळे प्रभावित महिला, कमी विकसित प्रदेशातील महिला, अपंग

विधवा, वृद्ध महिला, कठीण परिस्थितीत एकल महिला, घर सांभाळणाऱ्या महिला, नोकरीवरून विस्थापित झालेल्या महिलांचा समावेश आहे. स्थलांतरित, वैवाहिक हिंसाचाराला बळी पडलेल्या महिला, निर्जन स्त्रिया आणि वेश्या इ.

७.१ महिलांवरील हिंसा:

महिलांवरील सर्व प्रकारच्या हिंसाचार, शारीरिक आणि मानसिक, घरगुती किंवा सामाजिक स्तरावरील, प्रथा, परंपरा किंवा स्वीकृत प्रथांमधून उद्भवलेल्या यासह, दूर करण्याच्या दृष्टिकोनातून त्याच्या घटनांशी प्रभावीपणे सामोरे जावे. कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ आणि हुंड्यासारख्या प्रथांसह अशा प्रकारच्या हिंसाचाराला प्रतिबंध करण्यासाठी संस्था आणि यंत्रणा/योजना तयार आणि बळकट केल्या जातील; हिंसाचारात बळी पडलेल्यांच्या पुनर्वसनासाठी आणि अशा हिंसाचार करणाऱ्यांवर प्रभावी कारवाई करण्यासाठी. महिला आणि मुलींच्या तस्करीला तोंड देण्यासाठी कार्यक्रम आणि उपाययोजनांवरही विशेष भर दिला जाईल.

८.१ मुलींच्या महिला हक्कांसाठी शिक्षण:

कुटुंबात आणि बाहेर प्रतिबंधात्मक आणि दंडात्मक अशा दोन्ही प्रकारची कठोर पावले उचलून मुलीविरुद्ध सर्व प्रकारचा भेदभाव आणि तिच्या हक्कांचे उल्लंघन दूर केले जाईल. हे विशेषत: जन्मपूर्व लिंग निवड आणि स्त्री भ्रूणहत्या, स्त्रीभ्रूणहत्या, बालविवाह, बाल शोषण आणि बाल वेश्याव्यवसाय इत्यादींच्या विरोधात कायद्याची कठोर अंमलबजावणी करण्याशी संबंधित असतील. कुटुंबातील आणि बाहेरील मुलींच्या उपचारातील भेदभाव दूर करणे आणि प्रक्षेपण मुलीची सकारात्मक प्रतिमा सक्रियपणे वाढविली जाईल. महिला मुलांच्या गरजांवर विशेष भर दिला जाईल आणि अन्न आणि पोषण, आरोग्य आणि शिक्षण आणि व्यावसायिक शिक्षण या क्षेत्रांमध्ये भरीव गुंतवणूक निश्चित केली जाईल. बालमजुरी निर्मूलनासाठी कार्यक्रम राबविताना मुलींवर विशेष लक्ष केंद्रित केले जाईल.

९.१ प्रसार-माध्यमे (मास मीडिया):

मीडियाचा वापर मुली आणि महिलांच्या मानवी प्रतिष्ठेशी सुसंगत प्रतिमा चित्रित करण्या साठी केला जाईल. हे धोरण विशेषत: स्त्रियांच्या अपमानास्पद, मानहानीकारक आणि नकारात्मक परंपरागत रूढीवादी प्रतिमा आणि स्त्रियांवरील हिंसाचार काढून टाकण्याचा प्रयत्न करेल. विशेषत: माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात महिलांसाठी समान प्रवेश सुनिश्चित करण्यासाठी खाजगी क्षेत्रातील भागीदार आणि मीडिया नेटवर्क सर्व स्तरांवर सहभागी होतील. प्रसार माध्यमांना आचारसंहिता, व्यावसायिक मार्गदर्शक तत्त्वे आणि लैंगिक रूढी दूर करण्यासाठी आणि महिला आणि पुरुषांच्या संतुलित चित्रणांना प्रोत्साहन देण्यासाठी इतर स्वयं-नियमन यंत्रणा विकसित करण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाईल.

तुमची प्रगती तपासा

१. STEP योजना ही महिलांसाठी प्रशिक्षण आणि रोजगार कार्यक्रमासाठी समर्थन आहे जी महिलांना रोजगार देणारी कौशल्ये प्रदान करते.

____

____

____

____

प्रियदर्शिनी योजनेत पुढील गोष्टी आहेत:

A. महिला सक्षमीकरण

B. मध्य-गंगेच्या मैदानात उपजीविका

C. महिलांच्या कायदेशीर, राजकीय आणि आरोग्य समस्या सोडवण्यासाठी सक्षमीकरण

D. वरील सर्व गोष्टी बरोबर आहेत.

उ. D

२. महिला सक्षमीकरणाचा काय परिणाम होतो?

३. महिला सक्षमीकरणासाठी आपण कोणती ठोस पावले उचलू शकतो?

३.४ आर्थिक स्वातंत्र्यासाठी कौशल्यावर आधारित प्रशिक्षण

भारत आपल्या तेजस्वी आणि उत्साही तरुणांसाठी जगभरात साजरा केला जातो, अनेक विकसित देशांमध्ये कार्यरत लोकसंख्येची संख्या दिवसेंदिवस कमी होत आहे, भारताला लोकसंख्याशास्त्रीय लाभांशाचा मोठा फायदा आहे. तरुणांकडे मोठ्या प्रमाणावर झुकलेले आहे.

तथापि, भारताच्या कर्मचार्यांमध्ये महिलांचा सहभाग अनेक दशकांपासून अपुरा आहे आणि आमच्या लोकसंख्याशास्त्रीय लाभांशाचा संपूर्ण लाभ घेण्यासाठी, ही दरी लवकरात लवकर भरून काढणे आवश्यक आहे. एका विकसनशील भारतीय अर्थव्यवस्थेला २०१७-२०२२ दरम्यान सुमारे १०३ दशलक्ष (Mn) कुशल कामगारांची गरज आहे. असे असूनही, ३० टक्क्यांहून अधिक, म्हणजे १५-२९ वयोगटातील १०० दशलक्ष तरुण रोजगार, शिक्षण किंवा प्रशिक्षण (NEET) मध्ये नाहीत. या १०० दशलक्ष, सुमारे ८८.५ दशलक्ष तरुण महिला आहेत. गेल्या काही वर्षांत व्यावसायिक प्रशिक्षण घेणाऱ्या महिलांच्या प्रमाणात निश्चितच वाढ झाली असली तरी, ही वाढ पुरुषांकडून मिळालेल्या प्रमाणापेक्षा कमी आहे. श्रमशक्तीमध्ये महिलांचा सहभाग सुनिश्चित करण्याच्या बाबतीत भारताला बहुआयामी आव्हानांचा सामना करावा लागतो. एकीकडे, प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च शिक्षणात मुलींच्या नावनोंदणीचे प्रमाण अधिक असावे आणि गळतीचे प्रमाण कमी व्हावे, यासाठी सरकार सातत्याने उपाययोजना करत असताना, अजूनही पदवी धारण केलेल्या महिलांची

संख्या मोठी आहे, परंतु अद्यापही शिक्षण घेतलेले नाही. नोकऱ्या हे मूलत: या वस्तुस्थितीकडे लक्ष वेधते की केवळ साक्षरता प्रभावी रोजगारात अनुवादित होऊ शकत नाही, सामाजिक, ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक अडथळ्यांच्या रूपात महिलांच्या प्रभावी रोजगारातील इतर अडथळे देखील दूर केले पाहिजेत. पुढे, स्त्रिया जेव्हा कर्मचारी वर्गात प्रवेश करतात तेव्हा रूढीवादी लैंगिक पूर्वाग्रह त्यांना पुरुषांच्या तुलनेत आणखी वंचित स्थितीत आणतात.

महिला सक्षमीकरणात कौशल्य विकासाची भूमिका:

अनौपचारिक क्षेत्रात मोठ्या संख्येने महिला कार्यरत आहेत. या नोकऱ्या बऱ्याचदा हंगामी असतात, त्यांना तुटपुंजे वेतन असते आणि त्यांना वेतन किंवा कार्यकाळाची सुरक्षा नसते. अशाप्रकारे, महिलांमध्ये कौशल्य विकासावर लक्ष केंद्रित करणे त्यांना जीवन कौशल्ये विकसित करण्यास प्रवृत्त करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण ठरेल ज्यामुळे उच्च पगाराच्या आणि चांगल्या दर्जाच्या नोकऱ्या, चांगली उपजीविका, आर्थिक स्वातंत्र्य आणि त्यांच्या कुटुंबासाठी पैसे कमविण्याची क्षमता मिळेल. ग्रामीण महिलांची उत्पादक संसाधने, शैक्षणिक पातळी आणि श्रमासंबंधी पूर्व-अस्तित्वात असलेले सामाजिक नियम जे स्त्रियांसाठी योग्य आहेत, त्यांना कमी पगाराच्या, कमी दर्जाच्या नोकऱ्यांपर्यंत मर्यादित ठेवतात आणि कौशल्य प्रशिक्षण आणि पदोन्नतीच्या मर्यादित संधींसह त्यांना मर्यादित ठेवतात. त्यांच्या खालच्या स्थितीला बांधील. अनेक ग्रामीण कंपन्यांमध्ये, असुरक्षित रोजगाराचे व्यापक नमुने आणि अस्थायी आणि अस्थिर करार व्यवस्था नियोक्त्यांना महिलांना प्रशिक्षण देण्यास प्रतिबंधित करते. ग्रामीण महिलांचे व्यावसायिक शिक्षण आणि प्रशिक्षण काही वेळा महिला-प्रधान क्षेत्रांपुरते मर्यादित असते, ज्यामुळे त्यांच्या पारंपारिक भूमिका आणि जबाबदाऱ्यांना बळकटी मिळते.

महिलांसाठी शिक्षण असे प्रशिक्षण त्यांच्या आर्थिक पर्यायांमध्ये सुधारणा करत असताना, माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान (ICT) सारख्या नवीन, अपारंपारिक व्यवसायांमधून मिळवण्याच्या संधी मर्यादित करते. म्हणूनच, योग्य कौशल्य प्रशिक्षण आणि प्रभावी जागरूकता निर्माण मोहिमे ही महिलांना त्यांच्याकडे उपलब्ध असलेले पर्याय आणि प्रत्यक्षात घेण्याची त्यांची क्षमता आणि प्रवृत्ती यामधील अंतर भरून काढण्याची पूर्वअट आहे.

तरुण महिलांसाठी आर्थिक सक्षमीकरण आणि कौशल्य:

विकास समस्या:

तरुण महिलांच्या आर्थिक सक्षमीकरण आणि कौशल्य विकासामध्ये गुंतवणूक करणे हे लैंगिक समानता, दारिद्र्य निर्मूलन आणि सर्वसमावेशक आर्थिक वाढीसाठी प्रगती करण्यासाठी सर्वात निकडीचे आणि प्रभावी माध्यमांपैकी एक आहे. भेदभाव करणाऱ्या कायद्यांद्वारे जमीन आणि कर्जासह संसाधनांपर्यंत तरुण महिलांचा प्रवेश प्रतिबंधित केला जाऊ शकतो आणि पारंपारिक लिंग भूमिका टिकून राहिल्यामुळे तरुण स्त्रिया विना मोबदला काळजीच्या कामात असमान वाटा उचलत आहेत. हा आंतरराष्ट्रीय महिला दिन, ८ मार्च २०२३, यूएन वुमन आणि युनायटेड नेशन्स या थीम अंतर्गत साजरा करण्यात सामील व्हा

DigitALL: लैंगिक समानतेसाठी नवकल्पना आणि तंत्रज्ञान. डिजिटल तंत्रज्ञान महिला, मुली आणि इतर उपेक्षित गटांच्या जागतिक सक्षमीकरणासाठी नवीन दरवाजे उघडत आहे. लिंग-प्रतिसादात्मक डिजिटल शिक्षणापासून ते लैंगिक आणि पुनरुत्पादक आरोग्यसेवेपर्यंत, डिजिटल युग सर्व प्रकारची असमानता आणि असमानता दूर करण्याची अभूतपूर्व संधी दर्शवते.

महिलांसाठी व्यावसायिक प्रशिक्षण कार्यक्रम:

- कारागीर प्रशिक्षण योजना (CTS) अंतर्गत औद्योगिक कौशल्य प्रशिक्षण
- क्राफ्ट इंस्ट्रक्टर ट्रेनिंग स्कीम (CITS) अंतर्गत प्रशिक्षक कौशल्य प्रशिक्षण
- मागणी-चालित

अल्प-मुदतीचे अभ्यासक्रम:

- ITI च्या प्रशिक्षकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी विशेष कार्यक्रम.
- उद्योगाच्या मागणीनुसार टेलर-मेड अभ्यासक्रम. जीडीपीमध्ये महिलांचे सध्याचे योगदान १८% आहे. ग्रामीण भारतातही महिला रोज नवनवीन टप्पे गाठत आहेत. सामाजिक आणि कौटुंबिक बहिष्कार असूनही, महिलांनी त्यांचा आर्थिक स्वातंत्र्याचा हक्क सांगितला आहे, सुरवातीपासून व्यवसाय उभारले आहेत आणि त्यांच्या सभोवतालच्या लोकांना प्रेरणा दिली आहे. महिलांसाठी आर्थिक सक्षमीकरणाच्या काही योजना आहेत बेटी बचाओ बेटी पढाओ योजना, कन्याश्री योजना, सुकन्या समृद्धी योजना, बालिका समृद्धी. योजना, लाडली लक्ष्मी योजना, धनलक्ष्मी योजना आणि बरेच काही. भारतातील कौशल्य विकासाच्या योजना म्हणजे प्रधानमंत्री कौशल विकास योजना.

उपजीविका संवर्धन (संकल्प) उडानसाठी कौशल्य संपादन आणि ज्ञान जागरूकता. त्याच्या भागासाठी, समर्थन:

महिलांसाठी प्रशिक्षण आणि रोजगार कार्यक्रम (STEP), १९८६ मध्ये सुरू करण्यात आला आणि महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाने लागू केला, ही भारतातील सर्वात जुनी कौशल्य योजना आहे जेव्हा आम्ही महिलांना सक्षम बनवतो, तेव्हा आम्ही कुशल कामगारांची संख्या वाढवतो, स्थानिक अर्थव्यवस्था मजबूत होतात, व्यवसाय करतात. चांगले, आणि कुटुंबे दारिद्र्यातून बाहेर पडतात आणि पिढ्यानपिढ्या संपत्ती आणि स्वतःची निर्मिती करतात. आपल्या सर्वांना फायदा होतो. सशक्त स्त्रिया संपूर्ण कुटुंब आणि समुदायाच्या आरोग्य आणि उत्पादनाच्या पुरेशा क्षमतेत आणि पुढच्या पिढीसाठी सुधारित संभावनांमध्ये योगदान देतात. लिंग समानतेचे महत्त्व आठ सहस्राब्दी विकास उद्दिष्टांपैकी एक म्हणून त्याचा समावेश करून अधोरेखित केले आहे. रीस्किलिंग आणि अपस्किलिंगचा मार्ग पुढे जाणे श्रमाच्या लिंग विभाजनाशी संबंधित ऐतिहासिक पूर्वाग्रह आणि नोकऱ्यांचे "स्त्री आणि पुल्लिंगी" म्हणून विभाजन यामुळे नियुक्ती, वेतन सेटिंग आणि कार्यप्रदर्शन रेटिंगमध्ये पूर्वाग्रह निर्माण झाला आहे. लिंग समानता हा केवळ सामाजिकदृष्ट्याच नाही तर

आर्थिकदृष्ट्या समंजस आणि फायदेशीर निर्णयही आहे, असा समन्वित संदेश दिला गेला पाहिजे. विविध क्षेत्रांमध्ये महिलांना समान प्रतिनिधित्व मिळावे, यासाठी पुनर्कुशलीकरण आणि कौशल्य वाढवणे ही काळाची गरज आहे. लिंग-संतुलित कार्यबलाचे महत्त्वपूर्ण सामाजिक आणि आर्थिक फायदे लक्षात घेता, पोलिसमेकर, व्यवसाय आणि विकास क्षेत्राने कौशल्य परिसंस्थेची पुनर्रचना करणे आवश्यक आहे जेणेकरून ते महिलांसाठी अधिक समावेशक आणि परिणाममुखी होईल. आधुनिक स्त्रियांनी परिस्थितीने नम्र होण्यास नकार दिला आणि स्वाभिमानाने स्वतःच्या पायावर उभ्या राहिल्या, गर्विष्ठतेने नव्हे तर नम्रतेने. यशस्वी स्त्रियांची उल्लेखनीय गोष्ट म्हणजे सर्व प्रतिकूलतेला सामोरे जाण्याची त्यांची अदम्य भावना तर आहेच. इतरांसाठी काहीतरी करण्याची त्यांची इच्छा, विशेषत: इतरांना त्यांना सामोरे जावे लागलेल्या परीक्षांच्या संकटातून जावे लागू नये. आणि ५५.५ टक्के पुरुषांच्या तुलनेत केवळ १७.५ टक्के महिला श्रमशक्तीचा भाग आहेत. व्यावसायिक/तांत्रिक प्रशिक्षण घेतलेल्या ५१.५ टक्के महिला १० टक्के बेरोजगार आहेत. वस्तुतः श्रमशक्तीपैकी ५४.८, आणि नोकरदार स्त्रिया टक्केवारी अनौपचारिक क्षेत्राचा भाग आहेत, ज्यामुळे त्यांना सभ्य कामावर मर्यादा येतात. दुसरा सिद्धांत सूचित करतो की २००० च्या दशकाच्या सुरुवातीस श्रमिक बाजारपेठेत सामील झालेल्या महिलांच्या लक्षणीय संख्येने आर्थिक दबावाखाली असे केले. परंतु जसजसे घरगुती उत्पन्न वाढले, तसतसे घरातील स्पर्धात्मक परिणाम आणि श्रमिक बाजार यामुळे महिलांनी त्यांचा रोजगार सोडला आहे. विवाहित महिलांनी घरगुती अर्थव्यवस्थेत योगदान देण्यासाठी त्यांच्या स्वत: च्या आर्थिक सहभागाची जागा घेतली (खोल झालेले सामाजिक नियम, एजन्सीचा अभाव आणि व्यवसायांचे लिंग यामुळे स्त्रियांना यामध्ये फारसा पर्याय नसतो).

सामाजिक समूह आणि कामगार सहभाग:

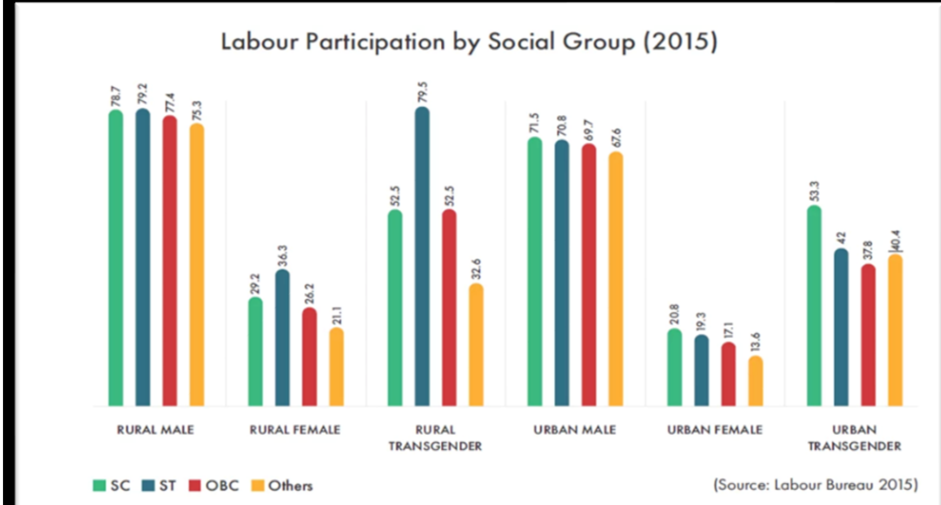

Source: Female Work and Labour Force Participation in India

महिला क्षेत्रासाठी शिक्षण, श्रम ब्युरो डेटावरून, हे स्पष्ट होते की सहभाग दर आदिवासींसाठी ग्रामीण आहे. रिसर्च ट्रान्सपीपल, आणि शेड्यूलमधील उच्च लोक देखील आम्हाला दर्शविते की या गटांना लेखी करारांशिवाय, कमी पगाराच्या रजेसह आणि कमी कालावधीत काम करण्याची शक्यता असते.

प्रमाण दर्शक:

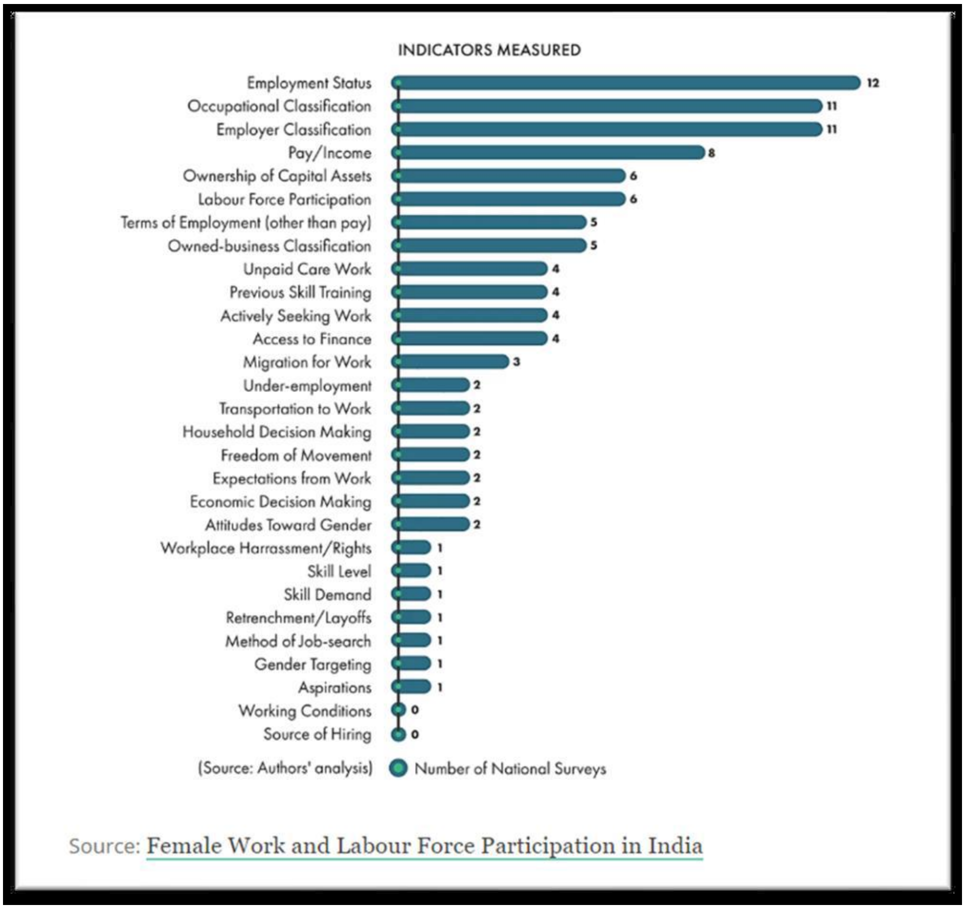

Source: Female Work and Labour Force Participation in India

तुमची प्रगती तपासा

१. स्किल इंडियाची गरज आणि महत्त्व यावर चर्चा करा.

____

____

____

____

२. त्यासाठी सरकारने काय उपाययोजना केल्या आहेत?

____

____

____

____

३. मुलींना सहसा कोणत्या प्रकारची कौशल्ये विकसित करण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाते?

____

____

____

३.५ सामाजिक स्वयंसेवी गट आणि स्वयंसेवी संस्था महिला बचत गटांमध्ये कार्यरत आहेत

आमच्या गावातील लाखो महिलांना बेरोजगारी म्हणजे काय हे माहित आहे. त्यांना आर्थिक उपक्रमांमध्ये प्रवेश द्या आणि त्यांना शक्ती आणि आत्मविश्वास मिळेल ज्यासाठी ते आतापर्यंत अनोळखी होते," महात्मा गांधींनी यंग इंडिया (१९३०) मध्ये म्हटले होते.

जवळपास एक शतक उलटून गेले आहे, आणि भारताने बहुआयामी विकास साधला असूनही. त्यांची चिंता आजही प्रासंगिक आहे. जरी भारताच्या १.२ अब्ज लोकसंख्येपैकी जवळपास निम्मी महिला आहेत, तरीही त्यांना आर्थिक क्रियाकलाप आणि निर्णय घेण्यापासून, तसेच आरोग्य, पोषण, शिक्षण इत्यादी संसाधनांमध्ये प्रवेश करण्यापासून मोठ्या प्रमाणात वगळण्यात आले आहे.

जरी कामगार महिलांची संख्या अंदाजे ४३२ दशलक्ष असली तरी, सुमारे ३४३ दशलक्ष पगारी औपचारिक नोकरी किंवा कामावर नाहीत. एक अंदाजानुसार ३२४ दशलक्ष या कामगार दलात नाहीत; आणि आणखी १९ दशलक्ष कामगार दलाचा भाग आहेत परंतु नोकरी करत नाहीत. म्हणूनच, औपचारिक अर्थव्यवस्थेत स्त्रियांमधील रोजगाराचे स्वरूप एकतर लक्षात घेतले जात नाही किंवा अस्तित्वात असलेल्या सामाजिक गुंतागुंतीमुळे स्त्रियांना सामान्य नोकऱ्यांमध्ये प्रवेश मिळत नाही. खोल-सांस्कृतिक मूळ असलेले पितृसत्ता असलेला समाज म्हणून, स्त्रियांना हवे असले तरीही रोजगार मिळवण्या साठी, घरगुती महिलांची प्रबळ परंपरा

सामाजिक कलंकासह महिलांच्या जबाबदारीसाठी शिक्षण त्यांच्या पुरुष समकक्षांच्या तुलनेत त्यांची आर्थिक प्रगती आणि संधींमध्ये प्रवेश मर्यादित करते. रोजगाराभोवती असलेल्या सामाजिक कलंकांवर मात करण्यासाठी आणि महिलांना अधीनतेच्या बंधनातून बाहेर पडण्यासाठी एजन्सी देण्यासाठी, उद्योजकता हे एक नाविन्यपूर्ण आणि सोपे साधन आहे. उद्योजकता इकोसिस्टममध्ये महिलांच्या समानतेला चालना देण्यासाठी, सरकारने

मुद्रा योजना, उद्योगिनी योजना, अन्नपूर्णा योजना आणि स्टँड अप इंडिया यासारख्या अनेक योजना सुरू केल्या आहेत.

तथापि, भारतातील महिला आणि उद्योजकांसाठी चांगले वातावरण निर्माण करण्याचे प्रयत्न सुरू असतानाही, आर्थिक व्यवस्था करणे हे एकमेव मोठे आव्हान आहे. कुटुंबाकडे खर्च करण्यायोग्य उत्पन्न असले तरी, त्याचे प्रबळ सदस्य सहसा स्त्रीच्या आर्थिक स्वातंत्र्याच्या स्वप्नात योगदान देण्यापासून परावृत्त करतात. शिवाय, जरी स्त्रिया कर्जासाठी अर्ज करतात तरीही, त्यांना ज्या तारणासाठी ऑफर केली जाते, जसे की मालमत्ता, बहुतेकदा त्यांच्या जोडीदाराच्या नावावर ठेवली जाते, जी पुढे एंटरप्राइझ सुरू करण्यासाठी प्रतिबंधक म्हणून कार्य करते. सामाजिक कलंकांसह, कोणत्याही आर्थिक प्रवेशामुळे महिलांच्या अपूर्ण महत्त्वाकांक्षा निर्माण होतात, तर सामाजिक क्षेत्रात एजन्सी किंवा गतिशीलता मिळवून स्वावलंबी होण्याच्या त्यांच्या संधी मर्यादित होतात.

अशा परिस्थितीत, बचत गट (SHG) महिला उद्योजिकांमध्ये पूल म्हणून काम करू शकतात ज्यांच्याकडे उद्योग सुरू करण्याची इच्छा आहे परंतु त्यांचे स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी संसाधने नाहीत आणि त्यासाठी आवश्यक असलेले वित्त. SHG मध्ये महिलांचा एक लहान गट असतो जो नियमित आर्थिक योगदान देण्यासाठी एकत्र येतात. महत्त्वाच्या मायक्रोफायनान्स प्रणाली म्हणून उदयास आलेले, स्वयंसहाय्यता गट महिलांमध्ये एकता वाढविणारे, त्यांना आरोग्य, पोषण, लिंग समानता आणि लैंगिक न्याय या मुद्द्यांवर एकत्र आणणारे प्लेटफॉर्म म्हणून काम करतात. स्वयंसहाय्यता गटांनी पूर्वीपासूनच ग्रामीण महिलांमध्ये त्यांची कौशल्ये वाढवून आणि त्यांना विविध उद्योजकीय उपक्रमांमध्ये सहभागी होण्याची संधी देऊन उद्योजकतेची क्षमता विकसित करण्यात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे.

SHGs महिला उद्योजकांना त्यांचे व्यवसाय टिकवून ठेवण्यासाठी सूक्ष्म कर्ज देतात, तसेच त्यांच्यासाठी अधिक एजन्सी आणि निर्णयक्षमता विकसित करण्यासाठी वातावरण तयार करतात.

भारतात, SHG चळवळीची सुरुवात १९८० च्या दशकात झाली, जेव्हा अनेक गैर-सरकारी संस्थांनी ग्रामीण भागातील गरीब समुदायांना एकत्र केले आणि संघटित केले आणि त्यांना सामाजिक आणि आर्थिक मदतीसाठी औपचारिक माध्यमे देऊ केली. नॅशनल बँक फॉर ॲग्रिकल्चर अँड रुरल डेव्हलपमेंटने अशा काही गटांना बँकांशी जोडल्याने या कार्यक्रमाला गती मिळाली. सेल्फहेल्प ग्रुप बँक लिंकेज प्रोग्राम नावाच्या या क्रांतिकारी उपक्रमाने ग्रुप सदस्यांना जोडले, ज्यांच्यापैकी अनेकांचे यापूर्वी कधीही बँक खाते नव्हते, औपचारिक वित्तीय सेवा शाश्वत आणि स्केलेबल पद्धतीने.

उद्योजकांसाठी उद्योजक प्रशिक्षण, उपजीविका प्रोत्साहन आणि सामुदायिक विकास यासारख्या सेवा देखील प्रदान करतात. हे गट आज अत्यंत संबंधित आहेत कारण सूक्ष्म कर्जाची तरतूद प्रादेशिक असमतोल तसेच माहितीच्या विषमतेवर मात करण्यास मदत करते, अशा प्रकारे प्रवेशाच्या बाबतीत एक समान खेळाचे क्षेत्र प्रदान करते. महिलांसाठी संसाधनांसाठी. आत्मनिर्भर किंवा आत्मनिर्भर होण्याच्या प्रवासात महिलांना स्वयंसहायता गटांनी निर्माण केलेल्या क्रांतिकारी गतीने त्यांना महत्त्वाची खात्री दिली आहे. त्यांनी

बजावलेल्या महत्त्वपूर्ण भूमिकेचे निरीक्षण करून, जागतिक स्तरावर कॉर्पोरेशन्स आणि फाउंडेशन्सनी महिलांना आर्थिक सक्षमीकरण साध्य करण्यासाठी SHGled कार्यक्रमांची रचना केली आहे. उदाहरणार्थ, एडलगिव्ह फाऊंडेशनच्या उद्यमस्त्री मोहिमेसारख्या उपक्रमांनी, MAVIM सारख्या SHG आणि इतर संबंधित भागधारकांचा फायदा घेऊन महाराष्ट्र आणि राजस्थान, इतर राज्यांमध्ये महिला उद्योजकांवर लक्ष केंद्रित केले आहे. फेसबुकच्या प्रगती आणि गुगलच्या वुमन विल, इतरांच्या बरोबरीने एक स्तर वाढवत, महिला उद्योजकांसाठी खेळाच्या क्षेत्रात सुई हलवली आहे.

स्वयंसेवी संस्थांच्या विविध भूमिकांमध्ये ग्रामीण महिलांचे शिक्षण आणि संघटन, सरकारने केलेल्या प्रयत्नांना पूरक, महिलांच्या सक्षमीकरणात महिलांचा सहभाग सुनिश्चित करणे, संसाधनांची जमवाजमव करणे, आदिवासी आणि ग्रामीण भागातील महिलांना प्रभावी आणि कार्यक्षम प्रशिक्षण देणे इत्यादींचा समावेश होतो.

स्वयंमदत गट (SHG) महिला सक्षमीकरणासाठी मूलभूत शिक्षण, व्यावसायिक प्रशिक्षण, स्वयंरोजगारासाठी प्रशिक्षण, कायदेशीर मदत, महिलांचे संरक्षण आणि स्वयं जागृती कार्यक्रम प्रदान करून खूप महत्त्वाची भूमिका बजावतात.

इलाबेन भट्ट यांनी SEWA ची स्थापना केली, ज्याने हे यशस्वी केले. ग्रामीण भारतातील एक दशलक्षाहून अधिक अशिक्षित महिलांना त्यांच्या स्वतःच्या जीवनावर नियंत्रण मिळवून दिले आणि त्यांना उपजीविका आणि सन्मानाचे जीवन देणाऱ्या कौशल्यांसह सक्षम केले. कौशल्य एजन्सी एकतर काळजी अर्थव्यवस्थेत ('पिंक कॉलर जॉब' म्हणतात) किंवा सहजतेने पारंपारिकपणे 'स्त्री' भूमिका घेण्यासाठी महिलांना एकत्रित करण्याची अधिक शक्यता असते. टेलरिंग आणि सौंदर्य, सापेक्षतेने उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी समता आणि आत्मविश्वास असणे आवश्यक आहे. प्रख्यात साध्यकर्ते, SDG ५, निरोगी जीवनाचा मूलभूत अधिकार म्हणून सामाजिक आणि आर्थिक सक्षमीकरणाचे समर्थन करते. स्वयंसेवी संस्था विविध काम करत आहेत, कारण कोणत्याही एका स्वयंसेवी संस्थेने सर्वसमावेशक सशक्तीकरणासाठी आवश्यक असलेल्या सर्व उपक्रमांचा समावेश केला नसल्यामुळे स्वयंसेवी संस्था महिला सक्षमीकरणासाठी खालील उपक्रमांमध्ये गुंतलेली आहेत:

- महिलांमध्ये, विशेषतः ग्रामीण महिलांमध्ये शिक्षण आणि जागरूकता निर्माण करणे.
- महिला सक्षमीकरणासाठी सरकारचे पूरक प्रयत्न
- महिला सक्षमीकरणासाठी माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान (ICT) च्या वापरास प्रोत्साहन देते.
- महिलांमध्ये नेतृत्वगुण निर्माण करतात आणि त्यांच्या सक्षमीकरणात त्यांचा सहभाग सुनिश्चित करतात.
- ग्रामीण महिलांना भेडसावणाऱ्या समस्या संबंधित अधिकाऱ्यांकडे मांडतात आणि महिलांवर परिणाम करणाऱ्या धोरणात्मक निर्णयांचे परिणाम मूल्यमापन करते.

- इष्टतम संसाधने आणि योजना एकत्रित करते आणि महिला सक्षमीकरणावर परिणाम करणारे प्रकल्प राबवते.

३.६ निष्कर्ष

राजा राम मोहन रोया यांनी केलेले योगदान भारतीय इतिहासात अत्यंत महत्त्वाचे आहे आणि त्यांचे योगदान भारतीय स्वातंत्र्याच्या पायाभरणीसारखे आहे. सती प्रथा, बालविवाह, भ्रूणहत्या, कास्ट सिस्टीम आणि बहुपत्नीत्व अशा अनेक सामाजिक वाईट गोष्टींविरुद्धही त्यांनी लढा दिला. निरक्षरता दूर करण्यासाठीही त्यांनी आटोकाट प्रयत्न केले. याशिवाय महिलांना वारसा हक्क मिळण्याची मागणीही त्यांनी केली. याशिवाय शैक्षणिक क्षेत्रातही त्यांचे अनेक योगदान आहेत. सावित्रीबाई विधवांना पुनर्विवाह करण्यासाठी काम करतात, विधवांना शिकवण्याचे काम करतात. कौशल्य विकास बेरोजगारी कमी करू शकतो, उत्पादकता वाढवू शकतो आणि जीवनमान सुधारू शकतो. लोकांना त्यांची कौशल्ये विकसित करण्यात आणि अद्ययावत करण्यात मदत करणे आर्थिक अर्थपूर्ण ठरते. स्वयंसेवी संस्थांमध्ये महिलांच्या सहभागामुळे त्यांना सामाजिक आणि राजकीय क्षेत्रात प्रवेश करण्याची संधी मिळाली जी नफ्यासाठी आणि सार्वजनिक क्षेत्रांनी सहजासहजी दिली नाही. महिलांमधील गरिबी दूर करण्यासाठी काम करणाऱ्या अनेक स्वयंसेवी संस्था देखील महिलांच्या हक्कांचे समर्थन करण्यावर भर देतात. यामुळे महिलांच्या जीवनात महत्त्वाचे बदल झाले आहेत. भारतातील कायद्याद्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांची अंमलबजावणी करण्यात स्वयंसेवी संस्थांची मोठी भूमिका आहे

३.७ स्वाधाय

१. कौशल्य विकासाचे महत्त्व आणि भूतकाळात असे साध्य करण्यासाठी काही कार्यक्रमांवर प्रकाश टाका.

२. भारतातील सध्याच्या कौशल्य विकास क्षेत्रातील कमतरता, आव्हाने हायलाइट करा.

३. अशा आव्हानांवर मात करू शकणाऱ्या काही अलीकडील उपायांची यादी करा.

४. बचत गटांचे फायदे काय आहेत?

५. महिला सक्षमीकरणामध्ये स्वयंसहाय्यता गटांची भूमिका स्पष्ट करा.

६. भारतातील पहिल्या महिला शिक्षिका कोण होत्या?

७. महिला सक्षमीकरण राजा राम मोहन रॉय यांचे योगदान काय आहे?

८. NCWE चे उद्दिष्ट काय आहे?

३.८ संदर्भ

- *https://simavi.nl/en/social-and-economic-empowerment-of-women-andgirls?gclid=Cj०KCQiAjbagBhD३ARIsANRrqEvCQo५Aeb६०r७osxdsszshr ५ZAeb६०r७osxdsszshr https://simavi.nl/en/social-and-economic-empowerment-of-women-andgirls? ७६१६६४.pdf https:// /files.eric.ed.gov/fulltext/ED५६८१४७.pdf स्मिथ, डी. एफ. (१९८१).
- औद्योगिक कलांची स्थापना केली. R. Barella आणि T. Wright (Eds.) मध्ये, औद्योगिक कलांचा व्याख्यात्मक इतिहास (pp. १६५-२०४).
- ब्लूमिंग्टन, IL: अमेरिकन कौन्सिल ऑन इंडस्ट्रियल आर्ट्स टीचर एज्युकेशन.
- स्नेडेन, डी., आणि वॉर्नर, डब्ल्यू.ई. (१९२७).
- औद्योगिक कला अभ्यासक्रमांची पुनर्रचना. न्यूयॉर्क: कोलंबिया विद्यापीठ, शिक्षक महाविद्यालय.
- स्प्रिंग, जे. (१९९०). अमेरिकन शाळा - १६४२-१९९० (दुसरी आवृत्ती).
- न्यूयॉर्क: लाँगमन.
- Stombaugh, R. (१९३६).
- माध्यमिक शाळांमध्ये औद्योगिक कला शिक्षणापर्यंत पोहोचलेल्या हालचालींचे सर्वेक्षण.
- न्यूयॉर्क: कोलंबिया युनिव्हर्सिटी, टीचर्स कॉलेज, ब्युरो ऑफ पब्लिकेशन्स.
- Thorndike, E. L. (१९२०, जानेवारी). बुद्धिमत्ता आणि त्याचे उपयोग. न्यूयॉर्क: हार्पर.

*****

४

महिला घटक संरचनेचा दर्जा उंचावण्यासाठी केलेले प्रयत्न

घटक संरचना

४.० उद्दिष्टे

४.१ लैंगिक भेदभाव दूर करणे; लिंग निर्धारण चाचण्यांवर बंदी

४.१.१ भारतातील महिलांची स्थिती

४.१.१.१ महिलांची बदलती स्थिती

४.१.१.२ परिचय

४.१.२ लिंग भेदभाव दूर करणे; लिंग निर्धारण चाचण्यांवर बंदी

४.१.२.१ आपण लिंग भेदभाव कसा कमी करू शकतो

४.१.२.२ लिंग निर्धारण चाचण्यांवर बंदी

४.१.२.२.१ गर्भधारणापूर्व आणि प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक तंत्र (PCPNDT)

४.१.२.२.२ प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक तंत्र (PCPNDT) गैरवापराचे नियमन आणि प्रतिबंध) अधिनियम, १९९४

४.२ अत्याचार, भेदभाव, कौटुंबिक हिंसाचार, लैंगिक छळ आणि बलात्कार यापासून महिलांच्या संरक्षणासाठी कायदे

४.२.१ भारतीय राज्यघटनेने महिलांच्या संरक्षणासाठी केलेले कायदे

४.२.२ महिलांच्या संरक्षणासाठी कायदे गैरवापर

४.२.२.१ अत्याचार, भेदभाव, घरगुती हिंसाचारापासून महिलांच्या संरक्षणासाठी अधिकार्यांशी संपर्क साधावा

४.२.२.२ लैंगिक छळ आणि बलात्कार

४.३ महिला सक्षमीकरणासाठी उपाययोजना - ग्रामीण आणि शहरी

४.३.१ सक्षमीकरणाचा अर्थ

४.३.२ महिला सक्षमीकरणाची गरज

४.३.३ ग्रामीण आणि शहरी महिला सक्षमीकरणासाठी घेतलेल्या उपाययोजना

४.३.४ महिला सक्षमीकरण योजना: (ग्रामीण आणि शहरी)

४.४ महिलांसाठी स्वसंरक्षण

४.४.१ स्वसंरक्षणाचा अर्थ

४.४.२ स्वसंरक्षणाची गरज

४.४.३ स्वसंरक्षण का महिलांसाठी महत्वाचे आहे?

४.४.४ तीन प्रकारचे स्व-संरक्षण

४.५ स्वाधाय

४.० उद्दिष्टे

१. विद्यार्थ्यांना भारतीय समाजातील महिलांचा दर्जा वाढविण्याच्या संकल्पनेचे विश्लेषण करण्यास सक्षम करणे.

२. विद्यार्थ्यांना लिंग भेदभाव दूर करण्यास सक्षम करण्यासाठी; लिंग निर्धारण चाचण्यांवर बंदी

३. अत्याचार, भेदभाव, कौटुंबिक हिंसाचार, लैंगिक छळ आणि बलात्कार यापासून महिलांच्या संरक्षणासाठी कायदे समजून घेण्यास सक्षम करण्यासाठी

४. विद्यार्थ्यांना महिला सक्षमीकरणासाठीचे उपाय - ग्रामीण आणि शहरी

५. विद्यार्थ्यांना शिकण्यास सक्षम करण्यासाठी महिलांसाठी स्वसंरक्षण.

४.१ लिंग भेदभाव काढून टाकणे; लिंग निर्धारण चाचण्यांवर बंदी

४.१.१ भारतातील स्त्रियांची स्थिती: “स्त्रीला प्रथा आणि कायद्याने दडपण्यात आले आहे ज्यासाठी पुरुष जबाबदार होता आणि ज्याच्या आकारणीत तिचा हात नव्हता. स्त्रीला स्वतःचे भाग्य घडवण्याचा तितकाच अधिकार आहे. पुरुषाला त्याचा आकार द्यायचा आहे. ते पुरुषांना त्यांची पूर्ण स्थिती ओळखण्यास सक्षम करतात आणि पुरुषांच्या बरोबरीने त्यांची भूमिका बजावतात हे पाहणे पुरुषांवर अवलंबून आहे”- महात्मा गांधी

४.१.१.१ स्त्रियांची बदलती स्थिती: जरी स्त्रिया लोकसंख्येच्या अर्ध्या आहेत जगात त्यांना पुरुषांच्या बरोबरीचा दर्जा दिला जात नाही.

तथापि, वाढती जागरूकता, शिक्षण आणि सरकारने विविध योजनांद्वारे केलेले प्रयत्न या मुळे संपूर्ण समाजाकडे पाहण्या चा दृष्टिकोन बदलत आहे. आज महिलांचे योगदान, शिक्षण, रोजगार, राजकारण, निर्णय घेणे, हुंडाबळी, ॲम्नीओसेन्टेसिस इत्यादी सामाजिक दुष्टींविरुद्ध आवाज उठवणे, वाढता सहभाग - पं. जवाहरलाल नेहरू

स्त्री शिक्षणा शी संबंधित समस्यांकडे लक्ष देताना समकालीन भारतीय समाजात स्त्रियांची स्थिती सुधारण्याची नितांत गरज आहे. हा घटक भारतीय समाजातील महिलांचा दर्जा उंचावण्यावर लक्षकेंद्रित करतो. येथे आपण वंश, राहण्याचा नियम आणि घरातील कामांच्या संदर्भात स्त्रियांच्या स्थितीच्या पैलूंवर चर्चा करतो. स्त्रिया आणि सशुल्क रोजगार या विभागात आम्ही स्त्रिया स्वतःला कामगार म्हणून कसे समजतात आणि याबद्दल चर्चा करतो

स्त्रियांसाठी शिक्षण पारंपारिक भूमिका अपेक्षा स्त्रियांच्या कामावर कसा प्रभाव पाडतात. नियोक्त्याचा महिला कर्मचार्यां बद्दलचा दृष्टिकोन आणि ग्रामीण आणि शहरी भागातील अधिकाराची पारंपारिक पदे, ज्यामुळे समाजातील महिलांच्या स्थितीवर परिणाम होत आहे, हे देखील स्पष्ट केले आहे. लिंग भेदभाव दूर करणे.

४.१.२ लैंगिक भेदभाव दूर करणे; लिंग निर्धारण चाचण्यांवर बंदी

परिचय:

एखादी व्यक्ती किंवा लोकांच्या लिंगावर आधारित भेदभावाला लिंगभेद म्हणून ओळखले जाते. शिक्षण, कामाच्या संधी, आरोग्य, वैयक्तिक सुरक्षा, विश्रांती इत्यादी बाबींमध्ये भेद आहेत. पारंपारिक समाजात स्त्रियांना जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात निम्न स्थान दिले जाते. जगातील अनेक देशांनी अलीकडच्या दशकात शिक्षणाच्या दिशेने प्रगती केली आहे. महिलांसाठी आणि त्या गटांसाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आंतरराष्ट्रीय दशकाच्या घोषणेने घेतलेल्या पुढाकारांमुळे महिलांची स्थिती सुधारण्यास नक्कीच मदत झाली आहे. स्त्री-पुरुष समानता म्हणजे केवळ आर्थिक सक्षमीकरण नव्हे. हे जीवनाच्या सर्व पैलूंमध्ये निष्पक्षता आणि समानतेबद्दल आहे. आज मुली अनेक क्षेत्रांत मुलांपेक्षा वरचढ आहेत आणि शाळा सोडण्याची शक्यता कमी आहे. भारत सरकारने देखील महिलांचा दर्जा उंचावण्यासाठी पावले उचलली आहेत आणि लैंगिक भेदभावावर कडक बंदी घातली आहे.

४.१.२.१ आपण लैंगिक भेदभाव कसा कमी करू शकतो परिचय लिंग भेदभाव हा एखाद्या व्यक्तीच्या लिंगामुळे भेदभाव करण्याचा एक प्रकार आहे. यामध्ये एखाद्याला त्यांच्या लिंगामुळे दुर्लक्षित करणे किंवा विशिष्ट लिंगाला अनुकूलता देणे समाविष्ट आहे. वर्ल्ड इकॉनॉमिक फोरमच्या मते, कामाच्या ठिकाणी लैंगिक समानता प्राप्त करण्यासाठी १३५.६ वर्षे लागतील.

लिंग भेदभाव दूर करण्याचे काही मार्ग येथे आहेत:

१. शिक्षणात समान प्रवेश सुनिश्चित करा:

प्राथमिक शिक्षणातील स्त्री-पुरुषांमधील लिंग अंतर कमी होत आहे, ग्लोबल जेंडर गॅप अहवालानुसार. सध्याच्या प्रगतीच्या दराने हे अंतर पूर्णपणे पूर्ण करण्यासाठी १४ वर्षांपेक्षा जास्त वेळ लागेल. गरिबी आणि वंश यासारख्या घटकांनुसार शैक्षणिक गुणवत्ता बदलते, असे अहवालात नमूद केले आहे.

२. कामाच्या ठिकाणी महिलांना सशक्त बनवा:

राष्ट्रीय महिला ब्युरोनुसार, कामाच्या ठिकाणी लिंगभेदाचा सामना करण्यासाठी सशुल्क वेळ आणि मुलांची काळजी हे प्रभावी मार्ग आहेत. उच्च-स्तरीय भूमिका अनेकदा स्त्रियांपेक्षा अधिक पुरुषांद्वारे धारण केल्या जातात

बहुतेक उद्योग. कारण स्त्रिया सहसा मोठ्या मुलांच्या संगोपनाच्या जबाबदाऱ्या घेतात, अधिक पुरुष त्यांच्या नोकऱ्या सोडतात.

३. प्रजनन अधिकारांचे रक्षण करा:

२०१९ मध्ये कमी उत्पन्न असलेल्या राष्ट्रांमधील २१८ दशलक्षाहून अधिक स्त्रिया गर्भवती होण्यापासून रोखण्याचा प्रयत्न करत होत्या परंतु आधुनिक गर्भनिरोधक वापरत नव्हत्या. यापैकी १२७ दशलक्ष स्त्रिया दरवर्षी जन्म देतात आणि त्यापैकी अनेकांवर

उपचार केले जात नाहीत. पुनरुत्पादक काळजीच्या अभावामुळे तरुण लोकांवर विशेषतः नकारात्मक परिणाम होतो, ज्यामुळे त्यांना शाळा आणि रोजगाराच्या संधींमध्ये प्रवेश करणे अधिक कठीण होते.

४. कायदेशीर संरक्षण बळकट करा:

महिलांविरुद्ध लैंगिक भेदभाव घातक ठरू शकतो कारण त्याचा परिणाम वारंवार लैंगिक छळ आणि हल्ल्यात होतो. १९० अर्थव्यवस्थांमधील महिलांना पुरुषांना दिलेल्या कायदेशीर अधिकारांपैकी सरासरी ३४ अधिकार आहेत. महिलांवरील हिंसाचार अत्यंत सामान्य आहे, एक तृतीयांश महिलांना रोमँटिक संबंधात शारीरिक किंवा लैंगिक अत्याचाराचा अनुभव आला आहे.

५. अधिक चांगली वैद्यकीय सेवा प्रदान करणे:

संशोधन पद्धती आणि डेटा गोळा करणे, महिलांना, ट्रान्स लोकांना आणि नॉन-बायनरी व्यक्तींना आरोग्य संस्थांमध्ये नेतृत्व पदावर राहण्यासाठी प्रोत्साहन देणे आणि वैद्यकीय व्यावसायिकांना लैंगिक पूर्वग्रहांवर प्रशिक्षण देणे हे सर्व आरोग्यसेवा सुधारण्याचे भाग आहेत. आरोग्य सुधारण्याचा दुसरा मार्ग म्हणजे गरिबीशी लढा देणे आणि व्यक्तींना अधिक आर्थिक स्वातंत्र्य देणे.

६. उत्तम राजकीय प्रतिनिधित्व मिळवा:

१३३ देशांच्या आकडेवारीनुसार स्थानिक विचारमंथन समित्यांमध्ये एकूण सदस्यांपैकी केवळ ३६% महिलांचे प्रतिनिधित्व होते. महिलांना राजकारणात प्रवेश करण्यापासून रोखणारे आंतरखंडीय अडथळे दूर करून, जसे की वित्तपुरवठा, अतिरिक्त घरगुती जबाबदाऱ्या (बाल संगोपनासह), आणि सांस्कृतिक आणि सामाजिक पूर्वाग्रह, आम्ही राजकीय प्रतिनिधित्व सुधारू शकतो. अधिक राजकीय शिक्षण देखील महिलांच्या मुक्तीसाठी समर्थन देऊ शकते.

७. सर्वात उपेक्षितांना प्राधान्य द्या:

लैंगिक भेदभावाचे वेगवेगळ्या लोकांवर वेगवेगळे परिणाम होतात. आर्थिक स्थिती, त्वचेचा रंग, वंश आणि लैंगिक प्रवृत्ती हे सुरक्षितता, करिअरच्या शक्यता, पुनरुत्पादक हक्क, राजकीय प्रतिनिधित्व आणि इतर समस्यांमधले आणखी काही अडथळे आहेत. सर्वात असुरक्षित आणि उपेक्षित लोकांना प्राधान्य देणे महत्वाचे आहे.

४.१.२.२ महिलांसाठी शिक्षण, लिंग निर्धारण चाचण्यांवर बंदी:

जागतिक आकडेवारीनुसार प्रति महिला १०१० ते १०७० पुरुष आहेत. वर्षाची आकडेवारी. प्रति १००० महिला, आशियामध्ये १०४३ पुरुष, युरोपमध्ये ९२९ पुरुष, उत्तर अमेरिकेत ९७२ पुरुष, दक्षिण अमेरिकेत ९७७ पुरुष, आफ्रिकेत ९९९ पुरुष आणि ऑस्ट्रेलियामध्ये १०१४ पुरुषांची नोंद झाली. भारतामध्ये हरियाणा सारख्या काही राज्यांमध्ये १००० पुरुषांमागे केवळ ८७९ महिला आहेत. पारंपारिक समजुतींमुळे पुरुष मुलाला स्त्री मुलापेक्षा प्राधान्य दिले जाते. लग्नाच्या वयाच्या मुलांना वधू सापडत नाही.

म्हणून स्त्री भ्रूणहत्या थांबवण्यासाठी भारत सरकारने १९९४ मध्ये संसदेत एक कायदा संमत केला : प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक टेक्निक ऍक्ट, १९९४

४.१.२.२.१ गर्भधारणापूर्व आणि प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक टेक्निक्स (PCPNDT):

या कायद्यावर बंदी घालण्यात आली.जन्मपूर्व लिंग निर्धारण. वैद्यकीय व्यावसायिकां द्वारे गर्भाचे लिंग निर्धारण आणि लिंग निवडक गर्भपात आज रु. १,००० कोटींचा उद्योग. या कायद्यातील मुख्य तरतुदी आहेत:

१. गर्भधारणा होण्यापूर्वी किंवा नंतर लिंग निवडीवर बंदी घालण्याची तरतूद या कायद्यात आहे.

२. हे प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक तंत्रांचा वापर नियंत्रित करते, जसे की अल्ट्रा साउंड आणि ॲम्नीओसेन्टेसिस त्यांच्या वापरास केवळ शोधण्यासाठी परवानगी देऊन:

   i) अनुवांशिक विकृती

   ii) चयापचय विकार

   iii) गुणसूत्र विकृती

   iv) काही जन्मजात विकृती

   v) हिमोग्लोबिनोपॅथी लिंक विकार

३. गर्भाचे लिंग निश्चित करण्याच्या उद्देशाने कोणतीही प्रयोगशाळा किंवा केंद्र किंवा क्लिनिक अल्ट्रासोनोग्राफीसह कोणतीही चाचणी करणार नाही. कायद्यानुसार प्रक्रिया करणार्या व्यक्तीसह कोणतीही व्यक्ती गरोदर स्त्रीला किंवा तिच्या नातेवाईकांना शब्द, चिन्हे किंवा इतर कोणत्याही पद्धतीने गर्भाच्या लिंगाची माहिती देणार नाही.

४. कोणतीही व्यक्ती जी पूर्व- जन्मपूर्व आणि गर्भ धारणापूर्व लिंग निर्धारण सुविधांसाठी सूचना, परिपत्रक, लेबल, रॅपर किंवा कोणत्याही दस्त ऐवजा च्या स्वरूपात जाहिरात करते किंवा इलेक्ट्रॉनिक किंवा प्रिंट स्वरूपात अंतर्गत किंवा इतर माध्यमांद्वारे जाहिरात करते किंवा कोणत्याही दृश्यमान प्रतिनिधित्वात गुंतलेली असते. होर्डिंग, भिंत पेंटिंग, सिग्नल, लाईट, ध्वनी, धूर किंवा वायू च्या माध्यमातून बनवल्यास तीन वर्षांपर्यंत तुरुंगवास आणि रुपये दंड होऊ शकतो. १०,०००.

अनिवार्य नोंदणी कायदा सर्व निदान प्रयोगशाळा, सर्व अनुवांशिक समुपदेशन केंद्रे, अनुवांशिक प्रयोगशाळा, अनुवांशिक दवाखाने आणि अल्ट्रासाऊंड क्लिनिकची अनिवार्य नोंदणी अनिवार्य करतो. २००३ मध्ये दुरुस्ती

४.१.२.२.२ प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक टेक्निक्स (नियमन आणि गैरवापर प्रतिबंध) कायदा, १९९४ (PNDT) मध्ये २००३ मध्ये प्री-कन्सेप्शन आणि प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक टेक्निक्स (लिंग निवडीचा प्रतिबंध) मध्ये सुधारणा करण्यात आली. कायदा) लिंग

निवडीसाठी वापरल्या जाणार्या तंत्रज्ञानाचे नियमन सुधारण्यासाठी. दुरुस्तीचे परिणाम पुढीलप्रमाणे आहेत:

१. पूर्व संकल्पनेचे तंत्र कायद्याच्या कक्षेत आणणे.

२. अल्ट्रासाऊंड त्याच्या कक्षेत आणणे.

३. केंद्रीय पर्यवेक्षक मंडळाला अधिकार देणे, राज्यस्तरीय पर्यवेक्षकीय मंडळाची स्थापना ४.अधिक कठोर शिक्षेची तरतूद.

५. उल्लंघन करणार्यांचा शोध, जप्ती आणि सील मशीन आणि उपकरणे यासाठी दिवाणी न्यायालयाच्या अधिकारासह योग्य अधिकार्यांना सक्षम करणे.

६. केवळ नोंदणीकृत संस्थांना अल्ट्रासाऊंड मशीनच्या विक्रीचे नियमन करणे. लिंग निवड ही भारतात खोलवर रुजलेली समस्या आहे. जे कुटुंब मुलींशी भेदभाव करतात ते मूल जन्माला येण्यापूर्वीच गर्भपात करण्यास प्राधान्य देतात. स्त्री भ्रूणहत्येवर बंदी घालण्याच्या प्रयत्नात भारत सरकारने प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक तंत्र (नियमन आणि गैरवापर प्रतिबंध) कायदा मंजूर केला.

४.२ अत्याचार, भेदभाव, घरगुती हिंसाचार, लैंगिक छळ आणि बलात्कार विरुद्ध महिलांच्या संरक्षणासाठी कायदे

परिचय:

भारत हा एक पुरुषप्रधान देश आहे जिथे प्रत्येक क्षेत्रात पुरुषांचे वर्चस्व आहे आणि महिलांना काळजी घेणे आणि कुटुंबाची जबाबदारी घेणे भाग पडते. इतर अनेक निर्बंधांसह देशाचा विकास ५०% लोक संख्येवर अवलंबून आहे, म्हणजे महिलांवर, ज्या सशक्त आहेत आणि तरीही अनेक सामाजिक निषिद्धांनी प्रतिबंधित आहेत. आपला देश विकसित देश बनवायचा असेल तर कायदे करून महिलांचे सक्षमीकरण करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

महिलांविरुद्धच्या सर्व प्रकारच्या भेदभावाच्या निर्मूलनावरील कन्व्हेन्शन आणि महिलांविरुद्धच्या हिंसाचाराच्या निर्मूलनावर १९९३ च्या संयुक्त राष्ट्राच्या घोषणा यांसारख्या आंतरराष्ट्रीय करारांद्वारे महिलेचा हिंसामुक्त जगण्याचा अधिकार कायम आहे.

▪ केवळ ४० टक्के स्त्रिया हिंसेचा अनुभव घेतल्यानंतर कोणत्याही प्रकारची मदत घेतात, आणि म्हणून संयुक्त राष्ट्र महिला आणि मुलींच्या दर्जेदार, बहु-क्षेत्रीय सेवांमध्ये त्यांच्या सुरक्षितता, संरक्षण आणि पुनर्प्राप्तीसाठी आवश्यक असलेल्या प्रवेशासाठी, आणि समर्थनासाठी, विशेषत: ज्यांच्यासाठी आधीच अनेक प्रकारचे भेदभाव सहन करत आहेत.

४.२.१ भारतीय राज्यघटनेने महिलांच्या संरक्षणासाठी केलेले मुख्य कायदे:

भारतीय राज्यघटनेने महिलांच्या संरक्षणासाठी केलेले मुख्य कायदे खालीलप्रमाणे आहेत:

अ) कायद्यासमोर समानता:

▪ कलम १४ कायद्यासमोर समानतेच्या सामान्य तत्त्वांना मूर्त रूप देते आणि कायद्यांचे समान संरक्षण.

ब) भेदभाव:

संधीची समानता:

- अनुच्छेद १६ राज्यांतर्गत कोणत्याही कार्यालयात नोकरी किंवा नियुक्ती संबंधित बाबींमध्ये सर्व नागरिकांना समान संधी प्रदान करते.
- अनुच्छेद ३९ नुसार राज्याने पुरुष आणि महिलांना उपजीविकेच्या पुरेशा साधनांचा समान अधिकार सुरक्षित करण्याच्या दिशेने आपले धोरण निर्देशित करणे आवश्यक आहे.
- [अनुच्छेद ३९(अ)]: आणि पुरुष आणि स्त्रिया दोघांसाठी समान कामासाठी समान वेतन [अनुच्छेद ३९(ड)]
- अनुच्छेद ३९अ समान संधीच्या आधारावर न्यायाला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि मोफत कायदेशीर मदतीला प्रोत्साहन देण्यासाठी राज्याला निर्देश देते आर्थिक किंवा इतर अपंगत्वामुळे कोणत्याही नागरिकाला न्याय मिळवून देण्याच्या संधी नाकारल्या जाणार नाहीत याची खात्री करण्यासाठी योग्य कायदा किंवा योजना किंवा इतर कोणत्याही प्रकारे.
- अनुच्छेद ४२ राज्याला न्याय आणि कामाच्या मानवी परिस्थिती आणि मातृत्व आरामासाठी तरतूद करण्याचे निर्देश देते.

क) मूलभूत कर्तव्य:

- अनुच्छेद ५१A (इ) प्रत्येक नागरिकाला महिलांच्या प्रतिष्ठेला अपमानास्पद वागणूक सोडून देण्याचे कर्तव्य बजावते.

ड) धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थानाच्या आधारावर भेदभाव करण्यापासून प्रतिबंध:

- अनुच्छेद १५(१) आणि (२) राज्याला कोणत्याही एका किंवा अनेक पैलूंच्या आधारे कोणत्याही नागरिकाविरुद्ध भेदभाव करण्यास प्रतिबंधित करते जसे की धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान किंवा त्यापैकी कोणतेही.
- अनुच्छेद १५(३) राज्याला महिला आणि मुलांच्या हिताचे रक्षण करण्यासाठी विशेष तरतुदी निर्माण करणे शक्य करते.

- कलम १५(४) समाजातील सामाजिक आणि शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गांच्या हितसंबंधांना आणि कल्याणासाठी विशेष व्यवस्था निर्माण करण्यास राज्याला सक्षम करते.

इ) पंचायती आणि नगरपालिकांमधील महिलांसाठी जागांचे आरक्षण:

- अनुच्छेद २४३ डी (३) आणि अनुच्छेद २४३ टी(३) महिलांसाठी पंचायत आणि नगरपालिकांमधील एकूण जागांच्या एक तृतीयांशपेक्षा कमी जागा राखून ठेवण्याची तरतूद आहे. वेगवेगळ्या मतदारसंघात फिरणे.
- अनुच्छेद २४३ D(४) आणि अनुच्छेद २४३ T(४) अशी तरतूद करते की प्रत्येक स्तरावरील पंचायत आणि नगरपालिकांमध्ये अध्यक्षपदाच्या एकूण अधिकार्यांपैकी एक तृतीयांश पेक्षा कमी अधिकारी महिलांसाठी राखीव ठेवायचे आहेत.

खालील उत्तरे द्या:

१. भारतीय राज्यघटनेने महिलांच्या संरक्षणासाठी केलेले मुख्य कायदे स्पष्ट करा.

२. लिंग भेदभावाचा अर्थ स्पष्ट करा

३. लिंगभेद दूर करण्याचे मार्ग सांगा

४. गर्भधारणापूर्व आणि प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक तंत्र (PCPNDT) ची प्रसूतीपूर्व लिंग निर्धारणावर बंदी घालण्यात भूमिका स्पष्ट करा

५. प्री-नॅटल डायग्नोस्टिक तंत्र का होते (गैरवापराचे नियमन आणि प्रतिबंध) कायदा, १९९४ (PNDT)

४.२.२ दुरुस्त्या केलेल्या अत्याचारापासून महिलांच्या संरक्षणासाठी कायदे कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा (PWDVA), २००५ हे कोणतेही कृत्य, वगळणे किंवा आयोग किंवा वर्तन म्हणून घरगुती हिंसा परिभाषित करते. प्रतिसादकर्ता, ज्यामध्ये धमकी किंवा वास्तविक गैरवर्तन समाविष्ट आहे.

महिलांसाठी शिक्षण कौटुंबिक हिंसाचार कायदा २००५:

व्याख्या:

कौटुंबिक हिंसाचार कायदा २००५ पासून महिलांचे संरक्षण हे भारतीय दंड संहितेच्या कलम ४९८A च्या तरतुदीपेक्षा वेगळे आहे - ज्यामध्ये ते घरगुती हिंसाचाराची विस्तृत व्याख्या प्रदान करते. कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या कायद्याच्या कलम ३ द्वारे केली जाते: "कोणतेही कृत्य, वगळणे किंवा प्रतिवादीचे वर्तन किंवा वर्तन हे अशा परिस्थितीत घरगुती हिंसा होईल:

१. आरोग्य, सुरक्षितता, जीवन, अंग किंवा आरोग्य यांना हानी पोहोचवते किंवा इजा पोहोचवते किंवा धोक्यात येते मग ते मानसिक असो. किंवा शारीरिक, पीडित व्यक्तीचे किंवा तसे करण्याची प्रवृत्ती आणि यात शारीरिक शोषण, लैंगिक अत्याचार,

शाब्दिक आणि भावनिक अत्याचार आणि आर्थिक अत्याचार यांचा समावेश होतो; किंवा

२. बळजबरी करण्याच्या उद्देशाने पीडित व्यक्तीला त्रास देणे, इजा करणे, दुखापत करणे किंवा धोक्यात आणणे

३. खंड (अ) किंवा खंड (ब) मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही वर्तनाद्वारे पीडित व्यक्तीला किंवा तिच्याशी संबंधित कोणत्याही व्यक्तीला धमकावण्याचा प्रभाव आहे; किंवा

४. अन्यथा दुखापत झालेल्या व्यक्तीला शारीरिक किंवा मानसिक इजा होते किंवा हानी पोहोचवते."

४.२.२.१ अत्याचार, भेदभाव, कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांच्या संरक्षणासाठी अधिकार्यांशी संपर्क साधावा

- पीडित म्हणून, एक महिला या कायद्यान्वये 'संरक्षण अधिकारी' किंवा 'सेवा प्रदात्या'कडे संपर्क साधू शकते. एखादी महिला थेट पोलिस किंवा मॅजिस्ट्रेटकडेही जाऊ शकते. संपूर्ण भारतातील सर्व नोंदणीकृत पोलीस अधिकारी आणि सेवा प्रदात्यांचा डेटा बेस आहे.

- न्यायाधीश किंवा न्यायदंडाधिकारी एखाद्याचे संरक्षण आणि कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी या कायद्यांतर्गत अनेक भिन्न उपायांचे आदेश देऊ शकतात. यामध्ये संरक्षण आदेश (गुन्हेगाराला हिंसा थांबवण्याचे आदेश देणे), निवास आदेश, आर्थिक मदत, ताब्यात घेण्याचे आदेश आणि नुकसानभरपाईचे आदेश यांचा समावेश आहे.

४.३ महिला सक्षमीकरणासाठी उपाय - ग्रामीण आणि शहरी

परिचय:

"महिला सक्षमीकरण" हा शब्द सामान्यतः महिलांना सर्वात कमी सशक्त समजल्या जाते या कल्पनेशी संबंधित आहे. तळागाळातील कार्यक्रम आणि धोरणात्मक वादविवादांमध्ये कल्याण, उत्थान, सामुदायिक सहभाग, दारिद्र्य निर्मूलन इत्यादी संकल्पनांचे स्थान सक्षमीकरणाने मूलत: घेतले आहे. हे हस्तक्षेप आणि विकासामागील हेतूचे वर्णन करण्यासाठी देखील वापरले जाते.

[१] लैंगिक समानता प्राप्त करण्यासाठी, जेव्हा पुरुष आणि स्त्रियांना समान शक्ती आणि शिक्षण, आरोग्यसेवा, आर्थिक प्रतिबद्धता आणि वैयक्तिक वाढीसाठी संधी उपलब्ध असतात, तेव्हा महिला सक्षमीकरण आवश्यक आहे.

[२] लैंगिक समानता आणि महिला सशक्तीकरण हे देखील समोर आले आहे, ज्यात HIV/AIDS विरुद्धचा लढा, महिला आणि मुलींच्या तस्करीचा मुद्दा आणि या उद्दिष्टांना चालना देण्यासाठी आधुनिक माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा (ICT) वापर यांचा समावेश आहे.

[३] सर्व निर्णय घेण्याच्या भूमिकेत आणि सर्व स्तरांवर स्त्रियांना कमी प्रतिनिधित्व मिळावे, विवाह, जमीन, मालमत्ता आणि वारसा यावर नियंत्रण ठेवणारे भेदभाव करणारे कायदे अजूनही कायम राहावेत आणि स्त्रियांना दारिद्र्य असमानतेने अनुभवावे लागेल.

४.३.१ सशक्तीकरणाचा अर्थ:

महिला सशक्तीकरण म्हणजे पारंपारिक विचारसरणी आणि पुरुषी वर्चस्वाला विरोध करणार्या शक्तीचे पुनर्वितरण होय. ही एक अशी प्रक्रिया आहे जी महिलांना त्यांच्या पूर्ण क्षमतेची जाणीव करून देते, त्यांच्या संधी, संसाधने आणि निवडींमध्ये प्रवेश मिळवण्याचे त्यांचे अधिकार घरामध्ये आणि घराबाहेर निर्णय घेण्याच्या स्वातंत्र्यासह. तथापि, समानता, स्वातंत्र्य आणि स्त्रियांचा आदर घरापासून सुरू होतो. महिला सक्षमीकरणाच्या जागतिक कल्पनेचा उगम महिला चळवळीत आहे. नवीन समाजाच्या दृष्टीमध्ये जाणीवपूर्वक, हेतुपुरस्सर कृती तसेच जीवनाचा दर्जा सुधारण्यासाठी पुढाकार घेणे आवश्यक आहे.

४.३.२ महिलांचेसक्षमीकरणाची आवश्यकता:

ग्रामीण आणि शहरी महिला आर्थिक आणि सामाजिक दृष्ट्या "अदृश्य" असण्याचा संघर्ष करतात. बहुसंख्य महिलांचे जीवन, विशेषत: गरीब महिलांचे जीवन, आर्थिक संसाधनांची कमतरता आणि त्यांच्या विरुद्ध व्यापक सामाजिक पूर्वग्रहांमुळे वैशिष्ट्यीकृत आहे. याचे कारण म्हणजे स्त्रिया बाजाराच्या अर्थव्यवस्थेच्या अधीन आहेत आणि वेतन संरचना, कामाचा अतिरेक, अपुरा आहार आणि वैद्यकीय सेवा, एकाधिक गर्भधारणा, अपुरे शिक्षण आणि मर्यादित प्रवेश. जीवनाच्या सर्व पैलूंमध्ये महिलांचे शोषण आणि भेदभाव होत असल्याने त्यांना सशक्त करणे आवश्यक आहे. सशक्तीकरण प्रक्रियेचा भाग म्हणून घरातील आणि समाजातील लैंगिक संबंध बदलणे आवश्यक आहे. असे म्हटले जात आहे की, स्थिती आणि संधीच्या बाबतीत लैंगिक समानतेची पूर्ण स्वीकृती आणि अंमलबजावणी आवश्यक आहे.

४.३.३ ग्रामीण आणि शहरी महिला सक्षमीकरणासाठी घेतलेल्या उपाययोजना:

१. गरीब महिलांचे एकत्रीकरण आणि सेवांचे एकत्रीकरण:

गरीब महिलांचे एकत्रिकरण आणि त्यांना आवश्यक समर्थनासह आर्थिक आणि सामाजिक पर्यायांची श्रेणी देऊन सेवांचे एकत्रीकरण करण्यासाठी पावले उचलली जातात. त्यांची क्षमता वाढवण्यासाठी उपाय.

२. महिला चळवळ:

यात संघर्ष, किंवा जाचक दबावांचे व्यवस्थापन कसे करावे हे शिकणे समाविष्ट आहे. नवीन समाजाच्या दृष्टीमध्ये जाणीवपूर्वक, हेतुपुरस्सर कृती तसेच जीवनाचा दर्जा सुधारण्यासाठी पुढाकार घेणे आवश्यक आहे.

३. "नवीन भारत" साठी:

ग्रामीण स्त्रिया सामाजिक, आर्थिक आणि पर्यावरणीय क्षेत्रातील बदलाच्या प्रणेत्या आहेत. भारतात, जवळपास ८०% ग्रामीण महिला शेतीत काम करतात. सशक्तीकरण आणि मुख्य प्रवाहात येण्याच्या परिणामी ग्रामीण महिलांच्या शेतीतील रोजगारामध्ये बदल झाला आहे.

४. सरकारी कार्यक्रम:

ग्रामीण महिलांना अनेक सरकारी कार्यक्रमांद्वारे विविध हक्कांद्वारे समर्थन आणि मार्गदर्शन केले जाते, ज्याने त्यांच्या सहकार्याने बचत गट (SHGs) तयार करण्यास मदत केली आहे.

५. समर्थन कार्यक्रम:

५० दशलक्षाहून अधिक लहान व्यवसाय मालकांना प्रधानमंत्री मुद्रा योजनेसारख्या कार्यक्रमांद्वारे समर्थन दिले जाते, ज्यात बहुसंख्य महिला आहेत (७८%).

६. बचत गट:

हे SHG व्यावसायिक विचारांच्या महिलांसह मोठ्या समुदायाला व्यावसायिक कल्पना शोधण्यात, त्यांची फर्म सुरू करण्यासाठी संसाधनां मध्ये (मानवी, बौद्धिक आणि आर्थिक) प्रवेश मिळवण्यात आणि त्यांचा विस्तार करण्याचे मार्ग शोधण्यात मदत करतात.

७. महिला शक्ती केंद्र:

महिला शक्ती केंद्र नावाचा आणखी एक कार्यक्रम, ग्रामीण महिलांना शिक्षण, रोजगार, डिजिटल साक्षरता, आरोग्य आणि पोषण यासाठी अधिक संधी देण्याचा प्रयत्न करतो.

८. कर्मचार्यांमध्ये महिलांची प्रगती:

महिलांना दर्जेदार नोकऱ्या सुरक्षित करण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये आणि प्रशिक्षण देण्यासाठी कर्मचाऱ्यांचा विकास आणि व्यावसायिक प्रशिक्षणात प्रगती करणे.

९. उद्योजक म्हणून महिला यशस्वी:

महिलांच्या उद्योजकतेला प्रोत्साहन देणे आणि महिलांना भांडवल, बाजारपेठ, तांत्रिक सहाय्य आणि नेटवर्कमध्ये प्रवेश प्रदान करणे.

१०. अर्थव्यवस्थेत महिला सक्षम:

महिलांना अर्थव्यवस्थेत पूर्णपणे आणि मुक्तपणे सहभागी होण्यापासून रोखणारे कायदेशीर, नियामक आणि सांस्कृतिक अडथळे दूर करण्याचा प्रयत्न करणे. याशिवाय, कायद्याची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी खालील इतर विशिष्ट उपाययोजना केल्या जातील.

(अ) हिंसा आणि लिंगसंबंधित अत्याचारांवर विशेष लक्ष केंद्रित करून सर्व संबंधित कायदेशीर तरतुदींची कठोर अंमलबजावणी आणि तक्रारींचे जलद निवारण सुनिश्चित केले जाईल.

(ब) कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ रोखणे आणि शिक्षा करणे, संघटित/असंघटित क्षेत्रातील महिला कामगारांचे संरक्षण आणि समान मोबदला कायदा आणि किमान वेतन कायदा यांसारख्या संबंधित कायद्यांची कठोर अंमलबजावणी करणे,

(क) विरुद्ध गुन्हे महिला, त्यांच्या घटना, प्रतिबंध, तपास, शोध आणि खटला यांचा नियमितपणे केंद्रीय, राज्य आणि जिल्हा स्तरावरील सर्व गुन्हे पुनरावलोकन मंच आणि परिषदांमध्ये आढावा घेतला जाईल. मान्यताप्राप्त, स्थानिक, स्वयंसेवी संस्थांना तक्रारी दाखल करण्यासाठी आणि मुली आणि महिलांवरील हिंसाचार आणि अत्याचारांशी संबंधित नोंदणी, तपास आणि कायदेशीर कार्यवाही सुलभ करण्यासाठी अधिकृत केले जाईल.

(ड) महिलांवरील हिंसाचार आणि अत्याचार दूर करण्या साठी पोलीस ठाण्यांमधील महिला कक्ष, महिला पोलीस ठाण्यांना कौटुंबिक न्यायालये, महिला न्यायालये, समुपदेशन केंद्रे, विधी सहाय्य केंद्रे आणि न्याय पंचायतींना प्रोत्साहन आणि बळकट आणि विस्तारित केले जाईल.

(इ) कायदेशीर साक्षरता कार्यक्रम आणि अधिकार माहिती कार्यक्रमांद्वारे कायदेशीर हक्क, मानवी हक्क आणि महिलांच्या इतर हक्कांच्या सर्व पैलूंवरील माहितीचा व्यापक प्रसार केला जाईल.

४.३.४ महिला सक्षमीकरण योजना: (ग्रामीण आणि शहरी)

महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाच्या खालील महिला सक्षमीकरण योजना आहेत:

१. बेटी बचाओ बेटी पढाओ योजना

२. वन स्टॉप सेंटर योजना

३. महिला हेल्पलाइन योजना

४. उज्वला: एक व्यापक योजना तस्करी प्रतिबंध आणि बचाव, तस्करी आणि व्यावसायिक लैंगिक शोषणाच्या बळींचे पुनर्वसन आणि पुनर्एकीकरण

५. कार्यरत महिला वसतिगृह

६. मंत्रालय उज्ज्वला योजनेंतर्गत नवीन प्रकल्पांना मान्यता देते आणि विद्यमान प्रकल्प सुरू ठेवते

७. स्वाधार गृह (अडचणीतील महिलांसाठी एक योजना)

८. नारी शक्ती पुरस्कार

९. स्त्री शक्ती पुरस्कार, २०१४ आणि नारी शक्ती पुरस्कार विजेते

१०. राज्य महिला सन्मान आणि जिल्हा महिला सन्मान पुरस्कार विजेते (महिलांसाठी शिक्षण)

११. निर्भया

१२. महिला पोलिस स्वयंसेवक

१३. महिला शक्ती केंद्रे(MSK)

येथे काही योजना आहेत:

१. महिला ई-हाट:

हे महिला आणि बाल मंत्रालयाने २०१६ मध्ये सुरू केलेले थेट ऑनलाइन विपणन मंच आहे. महिला उद्योजिका, सेल्फ हेल्फ ग्रुप्स (SHGs) आणि अशासकीय संस्था (NGOs) यांना त्यांच्याद्वारे बनवलेल्या उत्पादनांचे आणि सेवांचे प्रदर्शन करण्यासाठी मदत करण्यासाठी विकास. हा 'डिजिटल इंडिया' उपक्रमाचा एक भाग आहे. महिला www.mahilaehaatrmk.gov.in वर स्वतःची नोंदणी करू शकतात आणि त्यांचे काम व्यापक बाजारपेठेत दाखवण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा फायदा घेऊ शकतात.

२. बेटी बचाओ, बेटी पढाओ:

ही एक सामाजिक मोहीम आहे ज्याचा उद्देश स्त्री भ्रूणहत्या निर्मूलन आणि तरुण भारतीय मुलींसाठी असलेल्या कल्याणकारी सेवांबद्दल जागरुकता वाढवणे आहे. मुलगी आणि मुलाच्या जन्मातील वाढती तफावत भरून काढण्यासाठी, भारत सरकारने बेटी बचाओ बेटी पढाओला प्रोत्साहन देण्यासाठी पुढाकार घेतला आहे आणि 'सेव्ह गर्ल चाइल्ड' आणि 'मुलीला शिक्षित करा'ला प्रोत्साहन देण्यासाठी अनेक कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले आहे. जानेवारी २०१५ पासून. या मोहिमेला इंडियन मेडिकल असोसिएशनचाही पाठिंबा मिळाला आहे.

३. वन स्टॉप सेंटर योजना:

'सखी' या नावाने प्रसिद्ध असलेली वन स्टॉप केंद्रे भारतातील विविध ठिकाणी हिंसाचारात बळी पडलेल्यांना आश्रय, पोलीस डेस्क, कायदेशीर, वैद्यकीय आणि समुपदेशन सेवा पुरवण्यासाठी स्थापन करण्यात आली आहेत. तास हेल्पलाइन. टोल-फ्री हेल्पलाइन क्रमांक १८१ आहे.

४.

५. कार्यरत महिला वसतिगृहे:

या योजनेचे उद्दिष्ट काम करणा र्या महिलांसाठी सुरक्षित आणि सोयीस्कर निवास स्थाना च्या उपलब्धतेला प्रोत्साहन देणे आहे, त्यांच्या मुलांसाठी दिवसाच्या काळजीची सुविधा, जेथे शक्य असेल तेथे, शहरी, निमस्थानी. शहरी किंवा अगदी ग्रामीण भागात जिथे महिलांसाठी रोजगाराच्या संधी आहेत.

६. स्वाधार गृह:

स्वाधार योजना कठीण परिस्थितीत महिलांच्या पुनर्वसना साठी आहे. ही योजना गरजू असलेल्या उपेक्षित महिला/मुलींना निवारा, अन्न, वस्त्र आणि काळजी प्रदान करते. लाभार्थ्यांमध्ये त्यांच्या कुटुंबांनी आणि नातेवाईकांनी सोडलेल्या विधवा, तुरुंगातून सुटलेल्या आणि कौटुंबिक आधार नसलेल्या महिला कैदी, नैसर्गिक आपत्तीतून वाचलेल्या महिला, दहशतवादी/अतिरेकी हिंसाचाराला बळी पडलेल्या महिला इत्यादींचा समावेश आहे. अंमलबजावणी करणाऱ्या संस्था प्रामुख्याने स्वयंसेवी संस्था आहेत.

७. STEP महिलांसाठी प्रशिक्षण आणि रोजगार कार्य क्रमाला सहाय्य (STEP) योजना:

महिलांना स्वयंरोजगार/ उद्योजक बनण्यास सक्षम करणारी कौशल्ये आणि क्षमता आणि कौशल्ये प्रदान करणे हे उद्दिष्ट आहे. कृषी, फलोत्पादन, अन्न प्रक्रिया, हातमाग,टेलरिंग, शिलाई, भरतकाम, झारी इत्यादी, हस्तकला, संगणक आणि आयटी कार्यक्षेत्रासाठी सॉफ्ट स्किल्स आणि कौशल्यां सह सेवा सक्षम करतात जसे की स्पोकन इंग्लिश, रत्ने आणि दागिने, प्रवास आणि पर्यटन, आदरातिथ्य इ.

८. नारी शक्ती पुरस्कार:

नारी शक्ती पुरस्कार हे राष्ट्रीय स्तरावरील पुरस्कार आहेत ज्यात महिला आणि संस्थांनी महिलांच्या, विशेषत: असुरक्षित आणि उपेक्षित महिलांसाठी विशिष्ट सेवा प्रदान करण्या साठी केलेल्या प्रयत्नांची दखल घेतली जाते. भारताचे राष्ट्रपती दरवर्षी ८ मार्च, आंतरराष्ट्रीय महिला दिनी नवी दिल्लीतील राष्ट्रपती भवनात पुरस्कार प्रदान करतात.

वर नमूद केलेल्या योजनांव्यतिरिक्त, पुढील अनेक धोरणे आहेत जी त्यांची परिस्थिती सुधारण्यासाठी कार्य करत आहेत:

१. शिक्षण संपादन:

महिलांचा दर्जा उंचावण्यासाठी सर्वात महत्वाचे शस्त्रांपैकी एक म्हणजे शिक्षण. ग्रामीण भागात स्त्रिया आणि मुलींना सहसा कमी किंवा कमी शिक्षण मिळते. त्यांच्याअज्ञानामुळे आणि त्यांची दैनंदिन कामे जबाबदारीने करण्यास असमर्थता. या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी शाळा आणि प्रशिक्षण सुविधा, अगदी प्रौढांसाठीही स्थापन करण्यात आल्या आहेत. त्यांची स्थिती आणि राहणीमान सुधारण्या साठी त्यांना विविध शैक्षणिक सुविधा आणि प्रशिक्षण सुविधां मध्ये नावनोंदणी करण्याचे आवाहन केले जाते.

२. रोजगाराच्या शक्यता:

मुलांना खाणकाम, वृक्षारोपण, शेती, रेशीम विणकाम, डायमंड पॉलिशिंग आणि इतर धोका दायक व्यवसायांसह विविध उद्योगांमध्ये काम दिले जाते. जेव्हा रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून दिल्या जातात तेव्हा महिलांना समाधान वाटते आणि त्यांचा दर्जा वाढू शकतो.

३. उत्पादक उपक्रमांमध्ये सहभाग:

जेव्हा शहरी भागा तील सुशिक्षित महिलांना रोजगारा च्या संधी मिळत नाहीत, तेव्हा त्या स्वतःचा व्यवसाय सुरू करतात.स्त्रिया ग्रामीण भागात प्रीस्कूल, कोचिंग सुविधा किंवा समुपदेशन सेवा उघडू शकतात.

४. समान हक्क आणि संधी:

भारताच्या ग्रामीण भागात, महिला आणि मुलींना शिक्षण आणि रोजगाराच्या बाबतीत पुरुषांप्रमाणे समान संधी आणि हक्क दिले जात नाहीत. स्त्रिया पुरुषांसारखीच कार्ये आणि उपक्रम पार पाडण्यास सक्षम आहेत हा विश्वास ग्रामीण कुटुंबांसाठी आणि समाजासाठी जीवनाकडे सकारात्मक दृष्टीकोन ठेवण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहे.

५. इतर कामांमध्ये व्यस्तता:

जेव्हा स्त्रिया विविध सामाजिक आर्थिक, राजकीय, धार्मिक आणि सांस्कृतिक उपक्रमांमध्ये सक्रियपणे सहभागी होतात, महिलांना शिक्षण देऊन त्यांचा दर्जा उंचावला आहे. ग्रामीण आणि आदिवासी समाजातील बहुसंख्य महिला सक्षम गायिका आणि कलाकार आहेत. त्यांच्या सांस्कृतिक, सामाजिक आणि धार्मिक प्रयत्नां मध्ये ते ही कौशल्ये लागू करतात.

६. विविध सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, धार्मिक आणि सांस्कृतिक उपक्रमांमध्ये सहभाग महिलांचे स्थान उंचावतो:

ग्रामीण आणि स्थानिक समुदायातील स्त्रिया वारंवार संगीत, गायन आणि नृत्य पुरेसे प्रमाणात समजून घेतात. राजकीय कार्यात सहभागी होण्यापूर्वी त्यांनी पुरेसे संशोधन केले पाहिजे आणि प्रयत्न सुरू केले पाहिजेत.

७. समाजीकरण अपेक्षित उद्दिष्टे आणि उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी सर्वात महत्वाचा घटक म्हणजे समाजीकरण.

कोणीही त्यांचे ध्येय आणि महत्वाकांक्षा स्वतःहून साध्य करण्यास सक्षम नाही. इतरांशी संवाद साधताना, लोकांना नैतिक आणि नैतिकतेने वागण्याची आवश्यकता आहे. जेव्हा ते योग्यरित्या समाजीकरण केले जातात तेव्हा लोक गोष्टी पार पाडण्यासाठी आवश्यक असलेल्या धोरणांबद्दल आणि पद्धतींबद्दल पुरेसे शिकू शकतात.

८. महिलांसाठी अनेक क्षेत्रात लक्षणीय सुधारणा करण्यात आल्या आहेत:

अपेक्षित उद्दिष्टे आणि उद्दिष्टे गाठण्यासाठी समाजीकरण आवश्यक असल्याचे दिसून येते. त्यांची स्थिती आणि जीवनाची एकूण गुणवत्ता वाढवण्यासाठी, लोकांनी त्यांचे कुटुंब आणि शेजाऱ्यांशी मैत्रीपूर्ण आणि आनंददायी संबंध निर्माण केले पाहिजेत. विरोधाभासी परिस्थिती आणि वाद हे प्रगतीतील मुख्य अडथळे मानले जातात.

खालील उत्तरे द्या:

१. महिला सक्षमीकरणाची व्याख्या करा.

२. ग्रामीण सबलीकरणासाठी घेतलेल्या उपाययोजना.

३. महिला सक्षमीकरणासाठी भारत सरकारची धोरणे

४.४ महिलांसाठी स्वसंरक्षण

"स्वसंरक्षण म्हणजे केवळ तंत्रांचा संच नाही,तर ती मनाची अवस्था आहे जी तुम्ही बचाव करण्यास योग्य आहात या विश्वासाने सुरू होते" -रोरियन ग्रेसी "हिंसक गुन्हे असल्यास त्यावर अंकुश ठेवायचा आहे, तो फक्त इच्छित बळीच करू शकतो. गुन्हेगाराला पोलिसांची भीती वाटत नाही, आणि तो न्यायाधीश किंवा ज्युरी यांना घाबरत नाही. म्हणून, त्याला ज्याची भीती बाळगायला शिकवले पाहिजे तो त्याचा बळी आहे" -जेफ कूपर

४.४.१ स्व-संरक्षणाचा अर्थ:

स्व-संरक्षण हा शारीरिक, मानसिक आणि शाब्दिक तंत्रांचा एक संच आहे ज्याचा वापर अशा परिस्थितीत केला जाऊ शकतो जिथे आपण आक्रमणाचे लक्ष्य आहोत, ज्यामध्ये अनिष्ट टिप्पण्या, शारीरिक अत्याचार आणि बलात्कार यांचा समावेश होतो.

स्वसंरक्षणाची क्षमता विकसित करण्यामध्ये स्त्रियांना सहन कराव्या लागणाऱ्या हिंसेचे सर्वात सामान्य प्रकार, कार्यकर्त्यांना तोंड द्यावे लागणारे विशिष्ट स्वरूप आणि हल्ल्यांना कसे प्रतिसाद द्यायचे हे शिकणाऱ्या स्त्रियांना भेडसावणारे सामान्य सामाजिक आणि मानसिक अडथळे समजून घेणे समाविष्ट आहे. स्व-संरक्षण कौशल्ये विकसित करणे म्हणजे शारीरिक, कायदेशीर आणि मानसिक स्व-संरक्षण संसाधने विनियोग करणे आणि त्यांचा वापर करण्यासाठी आपली वैयक्तिक क्षमता मजबूत करणे. आमची स्व-संरक्षण क्षमता विकसित केल्याने आम्हाला जागृत झालेल्या भावनांचा विस्तृत स्पेक्ट्रम एक्सप्लोर

करण्याची संधी मिळते जेव्हा आम्हाला दैनंदिन आधारावर होणाऱ्या हिंसाचाराची पातळी समजू लागते.

अशाप्रकारे, राग, चिंता आणि भीती शोधण्यात आणि स्वतःचा आवाजआणिआंतरिक सामर्थ्य शोधण्यातून येणारा आनंद अनुभवण्यासाठी स्वसंरक्षण हे एक उत्कृष्ट साधन आहे.

४.४.२ स्व-संरक्षणाची गरज:

स्व-संरक्षणामुळे आपल्याला परिस्थितीतील धोका ओळखणे, प्रतिआक्रमण करणे, लैंगिक अत्याचाराविषयीचे सामान्य गैरसमज दूर करणे आणि मुद्दाम कारवाई करण्याचे कौशल्य मिळते. उभे राहणे आणि लढणे शिकणे हे क्रांति कारक आहे कारण ते हिंसे बद्दलची आपली धारणा आणि प्रतिक्रिया तसेच आपली जीवन शैली तत्काळआणि कालांतराने बदलते.स्वत:चा बचाव करणारी स्त्री एक नमुना प्रस्थापित करते ज्या मुळे तिला भविष्यात गैरवर्तन सहन करण्याची तिची सहनशीलता निर्माण होण्यास मदत होते, ज्यामुळे स्वसंरक्षणा चा अनुभव बदलतो. प्रत्येक स्त्रीचे किंवा स्त्रियांचे अनुभव, गरजा आणि संसाधने हा प्रत्येक स्व-संरक्षण तंत्राचा पाया असतो.आमची सचोटी कशी जपायची याच्या निवडी वरून आम्ही पळून जाण्याचा प्रयत्न करू, गुन्हेगाराशी बोलू किंवा त्याला परावृत्त करण्या साठी वाटाघाटी करू, सहकार्य करू, शारीरिक हल्ला करू किंवा सार्वजनिक घोषणा करू हे ठरवेल.जेव्हा आपण स्वतः साठी उभे राहतो,तेव्हा आपल्या ला मजबूत,आत्मविश्वास आणि समाधानी वाटते.

४.४.३ महिलांसाठी स्वसंरक्षण महत्त्वाचे का आहे?

खालील कारणांसाठी स्व- संरक्षण महत्त्वाचे आहे:

१. सुरक्षितता:

सामाजिकदृष्ट्या अवांछित वर्तना पासून स्वतःचे संरक्षण करण्याची क्षमता असणे, हे स्वसंरक्षण शिकणाऱ्या महिलां साठी अत्यंत महत्त्वाचे आहे. धोकादायक परिस्थितीचे आकलन करून त्यावर योग्य कारवाई करण्याचा आत्मविश्वास असण्यापेक्षा सशक्त काहीही नाही.

२. सशक्तीकरण:

महिलांना स्वतःहून आव्हाना त्मक आणि धोकादायक परिस्थिती हाताळण्यासाठी प्रोत्साहित करून, ते त्यांना निरोगी आणि समाधानी जीवन जगण्यास सक्षम करते.

३. शिस्त:

हे शिस्त देते, जी जीवनाच्या इतर सर्व पैलूंना पार पाडते. हे स्त्रियांना अधिक संयोजित, ग्रहणक्षम, जुळवून घेण्यास, त्यांच्या शरीरावर आणि मनावर नियंत्रण मिळविण्यास सक्षम करते.प्रतिक्रियाशील पेक्षा प्रतिसादात्मक स्त्रियांसाठी शिक्षण आणि संज्ञानात्मक जागरूकता विकसित करा. अधिक लक्ष द्या.

४. अवलंबित्व कमी करते:

तुम्ही एक स्त्री आहात म्हणून तुम्हाला सहचरासह प्रवास करण्याची गरज नसावी! स्वसंरक्षण शिकल्याने स्त्री स्वतंत्र बनते आणि तिला कोणत्याही परिस्थितीत स्वतःचा बचाव करण्यास सक्षम बनवते.

५. आरोग्य आणि तंदुरुस्ती:

शारीरिक आणि मानसिक आरोग्य दोन्ही वाढवून, व्यायाम करण्याचा आणि निरोगी शरीर तयार करण्याचा स्व-संरक्षण प्रशिक्षण देखील एक मजेदार मार्ग आहे.

६. भेदभाव/लैंगिकता कमी करते:

जेव्हा महिलांना कोणत्याही भेदभाव आणि लिंगवादाचा सामना करण्यासाठी साधने दिली जातात, तेव्हा महिलां वरील गुन्हे लक्षणीयरीत्या कमी होऊ शकतात.

४.४.४ तीन प्रकारचे स्व-संरक्षण:

१. मानसिक स्व-संरक्षण

२. शारीरिक स्व-संरक्षण

३. कायदेशीर स्व-संरक्षण

१. मानसिक स्व-संरक्षणाचे ध्येय म्हणजे कृत्ये किंवा वगळणे कसे थांबवायचे हे शिकणे.

स्त्रीच्या मानसिक आरोग्यास हानी पोहोचवणारी कोणतीही व्यक्ती, गट किंवा वातावरण, यात आत्मसन्मान किंवा स्वत:च्या प्रतिमेवर परिणाम होऊ शकेल अशा कोणत्याही गोष्टीचा समावेश होतो किंवा स्त्रीला वाईट वाटू शकते किंवा भावनिक दुखापत होऊ शकते. मनोवैज्ञानिक हिंसाचाराची परिस्थिती यशस्वीपणे हाताळण्यात सक्षम असणे, भीती, वेदना किंवा निराशा असूनही, आत्मविश्वास आणि स्वतःचे संरक्षण हाताळण्याची क्षमता सुधारण्यास योगदान देते.

➢ एखाद्याच्या भावना मान्य करणे, प्रमाणित करणे आणि संवाद साधणे महत्त्वाचे आहे. आपल्या भावना दुखावणार्या व्यक्तीवर लक्ष केंद्रित करण्या ऐवजी जेव्हा आपण मानसिक हिंसा अनुभवतो, तेव्हा आपल्याला वारंवार आश्चर्य वाटते की आपल्यामध्ये काहीतरी कमकुवत आहे का ज्यामुळे हा हल्ला झाला आहे.

➢ स्वसंरक्षणाचा एक महत्त्वाचा भाग म्हणजे स्त्रीकडे स्वतःचे रक्षण करण्याची क्षमता आहे हे ओळखणे.

➢ आत्मविश्वास आणि संयम वाढवा. हिंसक परिस्थितीत जुळवून घेण्यासाठी वास्तव वादी ध्येये सेट करा. अगदी किरकोळ समायोजन करण्या साठी स्वतःची प्रशंसा करा.

➢ मर्यादा निश्चित करा आणि जेव्हा लागू असेल तेव्हा त्यांचे अनुसरण करा.

➢ अशा लोकांसोबत वेळ घालवा जे तुमच्या भावनांची पुष्टी करू शकतात आणि या स्व-पुष्टीकरण प्रक्रियेद्वारे तुम्हाला मदत करू शकतात. जेव्हा आपल्यावर मानसिक हल्ला होतो तेव्हा अभिनय करणे कठीण असते. या मूलभूत संकल्पना आक्रमकता ओळखणे आणि त्याला प्रतिसाद देणे सोपे करतील.

तत्त्व १:

मानसिक आणि शाब्दिक हिंसा नेहमीच स्पष्टपणे समजली जाऊ शकत नाही. तुमच्यावर कधी हल्ला होणार आहे हे ओळखायला शिका. शब्दांचा स्वर आणि हेतू ओळखा.

बहुतेक आक्रमक सॉर्स असे शब्द वापरतात जे त्यांना आव्हान दिल्यास दावा करण्यास परवानगी देतात: मी यासाठी पात्र आहे कारण मी एक स्त्री आहे.

तत्त्व २:

एखाद्या शारीरिक हल्ल्याच्या बाबतीत तुम्हाला कोणत्या प्रकारच्या हल्ल्याचा सामना करावा लागतो हे जाणून घ्या;

तुम्ही स्वतःला विचारले पाहिजे: माझ्यावर हल्ला करणारी व्यक्ती किती मजबूत आणि सक्षम आहे? तो/ती माझ्यावर का हल्ला करत आहे? हल्लेखोर काय साध्य करण्याचा प्रयत्न करत आहे? अशाप्रकारे हल्लेखोराला त्याच्या/तिच्या हल्ल्याची जाणीव आहे की नाही हे तुम्ही तपासू शकता.

तत्त्व ३:

चिथावणी देणे टाळा, लक्ष वेधून घेतल्याने हल्लेखोर शक्तिशाली वाटतात. पलट वाराला प्रत्युत्तर देऊन, विनवणी करून किंवा वाद घालून, त्यांना हवे तेच करा.

२. शारीरिक स्वसंरक्षण:

संरक्षण ही एक नैसर्गिक प्रतिक्रिया आहे, जी मानसिक आणि शारीरिकआरोग्य दोन्हीचे रक्षण करते.स्वतःचे किंवा दुसर्याचे संरक्षण करतानाच एखाद्याला दुखापत करणे मान्य आहे. स्त्रीने स्वतःचा बचाव केला पाहिजे. जसे की परिपूर्ण खात्रीने चालणे किंवा थेट शारीरिक शक्ती वापरणे. आपल्या पैकी प्रत्येकाने आपल्या सामर्थ्याच्या पातळीचे मूल्यांकन करणे आणि विचार करण्याचा ठोस निर्णय घेणे ही सर्वात महत्त्वाची गोष्ट आहे: शारीरिक स्वार्थ.संरक्षण हिंसाचाराला प्रोत्साहन देण्याचा प्रयत्न करत नाही. हे महिलांना त्यांच्यावर होणाऱ्या हिंसेला "नाही" म्हणायला शिकवते, ज्याकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही. स्वसंरक्षण आपल्याला पितृसत्ताक नियंत्रणाच्या विविध प्रकारांवर प्रतिक्रिया देण्याची क्षमता देते,उदा- छळ, उपहास, अवांछित प्रस्ताव,घरगुती भांडणे, छळ आणि शारीरिक हल्ल्यांना कसे प्रतिसाद द्यावे हे शिकणे. हे एखाद्या परिस्थितीत धोक्याची स्थिती आणि प्रति आक्रमणाची शक्यता यांचे मूल्यांकन करण्याची शक्यता देखील देते. प्रतिकार आणि स्वसंरक्षणासाठी

सक्रिय वृत्ती स्त्रियांना पीडितेच्या भूमिके पासून दूर जाण्यास मदत करते. महिलांचा दर्जा उंचावण्यासाठी केलेले प्रयत्न.

महिलांसाठी शिक्षण ACT:

लैंगिक हिंसा आणि त्याच्या सामाजिक-राजकीय संदर्भा विषयी जागरूक असणे ही स्वतःचा बचाव करण्याची पहिली पायरी आहे. हिंसक हल्ल्यांना तोंड देण्यासाठी महिलांनी शारीरिक स्वसंरक्षण तंत्र शिकले पाहिजे. लढाईचे तंत्र ओरडणे, हल्लेखोराकडून पळणे, शरीराच्या असुरक्षित भागांवर प्रहार करणे आणि आवश्यक असल्यास हल्ले खोराला दुखापत करणे यापासून वेगळे असते. प्रति आक्रमणाची गुरुकिल्ली भीतीचे रागात आणि नंतर ताकदीत रूपांतर करण्यात आहे. जेव्हा हल्ला होतो, तेव्हा पहिली अंतःप्रेरणा स्थिर होते. ही भीतीची एक सामान्य परंतु अर्धांगवायू प्रतिक्रिया आहे. दुसरीकडे, राग येणे स्त्रीला ॲड्रेनालिनचा वापर करण्यास, हल्ला थांबवण्याची मागणी करण्यासाठी आणि आवश्यक असल्यास बाहेर काढण्याची परवानगी देते. अनेक महिलांना ओरडायला लाज वाटते आणि स्वतःचा बचाव करण्यासाठी सर्व शक्ती वापरतात. ते त्यांची शक्ती आत ठेवतात, जणू काही ती गुप्त ठेवलीपाहिजे. शाब्दिक आणि शारिरीक तंत्रांचे संयोजन एखाद्याचे सामर्थ्य वाढवते. हल्ला केल्यावर, आपला आवाज वापरल्याने भीती रागात बदलते आणि राग बदला घेण्या साठी आवश्यक उर्जेमध्ये रूपांतरित होतो. उदा-जेव्हा तुम्ही बाहेर मारताना ओरडता तेव्हा तुमचा ठोसा अधिक शक्तिशाली असतो. लढाईमध्ये तंत्रांचा समावेश असतो:

- हल्लेखोराला थांबवण्याची तोंडी मागणी,
- जवळच्या लोकांचे लक्ष वेधण्यासाठी जोरात किंचाळणे,
- हल्लेखोराला/तिला थांबवण्यासाठी त्याला मारणे,
- पळून जाण्यासाठी धावणे,

एकत्रितपणे,ही तंत्रे महिलांना कठीण लक्ष्य बनवतात, ज्यामुळे हल्ले थांबण्याची शक्यता वाढते. प्रतिकार शारीरिक स्व-संरक्षण तंत्र शिकणे तुम्हाला शारीरिक आणि शाब्दिक स्व-संरक्षण कौशल्ये आणि ही कौशल्ये वापरण्यास सक्षम होण्यासाठी आंतरिक शक्ती विकसित करण्यास अनुमती देते. हे तुम्हाला भावनांचे विस्तृत आदान-प्रदान(स्पेक्ट्रम एक्सप्लोर) करण्याची संधी देखील देते, जे जेव्हा तुम्ही तुम्हाला सहन करत असलेल्या हिंसाचाराचे प्रमाण समजण्यास सुरुवात करता.

३. कायदेशीर स्व-संरक्षण:

SEEकायदा आणि न्याय व्यवस्था ही सामाजिक रचना आहेत, जी राज्य व्यवस्थापित करतात आणि सामाजिक संबंधांना सुव्यवस्था आणतात. स्व-संरक्षणाचे साधन म्हणून, कायदा आम्हाला न्याय मिळवून देण्यासाठी आणि नुकसान भरपाई मिळविण्याची परवानगी देतो, कारणीभूत असतो.

फायद्यासाठी वापरता येण्यासाठी कायद्याची माहिती असणे महत्त्वाचे आहे. प्रक्रिया वेगवेगळ्या वेळी वेगवेगळ्या प्रकारे झाली आहे. समानता सुरुवातीला फक्त पुरुषांसाठीच संबंधित असल्याने, एक मार्ग म्हणजे स्त्रियांच्या विशिष्ट गरजा, त्यांच्या लिंग स्थितीवर आधारित, दृश्यमान करणे. २० व्या शतकात, विद्यमान कायदेशीर चौकटीत महिलांना दृश्यमान करण्याचा प्रयत्न केला गेला. यामुळे काहीवेळा स्त्रियांना पुरुषी वैशिष्ट्ये दाखवली तरच त्यांना समान मानले जात असे. इतर प्रसंगी या अधिकारांना मान्यता दिल्याने धोरणे आणि संस्थांची व्याख्या विशेषत: महिलांसाठी आहे. या संदर्भात आंतरराष्ट्रीय कायद्याची तीन वैशिष्ट्ये लक्षात ठेवणे महत्त्वाचे आहे:

१. आंतरराष्ट्रीय कायद्याची व्याख्या आणि मान्यता ही महिलांच्या हक्कांच्या निर्मिती साठी आणि आपल्या दैनंदिन जीवनात त्यांच्या संरक्षणासाठी एक मूलभूत संदर्भ आहे.

२. आंतरराष्ट्रीय कायदा आंतरराष्ट्रीय संस्थांना अपील करण्यासाठी त्याच्या यंत्रणेद्वारे राज्यांसाठी दायित्वे तयार करतो आणि आम्हाला आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्थापित अधिकारांचे उल्लंघन करणार्या देशांची तक्रार करण्याची परवानगी देतो.

३. आंतरराष्ट्रीय कायद्यात नमूद केलेल्या जबाबदाऱ्या आम्हाला हे जाणून घेण्यास अनुमती देतात की आम्ही काय मागणी करू शकतो आणि कोणत्या आराखड्या मध्ये आम्ही पुढील कायदे, न्याय मिळवणे आणि आमच्या देशात आणि परिसरा तील नुकसान भरपाईसाठी प्रस्ताव विकसित करू शकतो.

राष्ट्रीय स्तरावर: कायदेशीर व्यवस्थेची काही वैशिष्ट्ये विचारात घेणे आवश्यक आहे, विशेषतः राष्ट्रीय स्तरावर. स्त्रीवादी कार्यामध्ये हे अगदी स्पष्ट आहे, की कायद्यामध्ये संहिता आणि कायद्यांमध्ये प्रकाशित केलेल्या मानकांपेक्षा अधिक असतात. कायदा आणि कायदेशीरपणा या नियमांना लागू करणार्या संस्था आणि लोक तसेच समाज आणि त्यांची संस्कृती यांचाही समावेश करतात, जे या नियमांना ओळखतात आणि करतात किंवा त्यांना महत्त्व देत नाहीत. साधारणपणे, कायदा तीन परस्परावलंबी क्षेत्रांमध्ये कार्य करतो.

४.५ स्वाधाय

खालील प्रश्नांची उत्तरे द्या:

१. स्वसंरक्षणाचा अर्थ स्पष्ट करा.

२. स्वसंरक्षणाची गरज स्पष्ट करा.

३. स्व-संरक्षणाचे तीन प्रकार समजावून सांगा:

संदर्भ

- *https://scholar.google.co.in/scholar?

- *बँक, B.J. लिंग आणि शिक्षण: एक विश्वकोश. Praeger, Westport, लंडन, २००७.
- *Delamont, S., & Marshall, C. (२००७). *लिंग आणि शिक्षण: एनसायक्लोपीडिया. ग्रीनवुड प्रकाशन गट. भट्ट, बीडी, आणि शर्मा, एस.आर. (१९९२).
- *महिला शिक्षण आणि सामाजिक विकास. दिल्ली: कनिष्क पब्लिशिंग हाऊस. भट्ट, बी.डी. महिला शिक्षण आणि सामाजिक विकास, कनिष्का शर्मा, एस.आर. दिल्ली १९९२
  *https://www.researchgate.net/publication/२३७७६७०३६_Child_Malnutrition_ and_Gender_Discrimination_in_South_Asia Mehrotra, Santosh, (२००६).
- *दक्षिण आशियातील बाल कुपोषण आणि लिंग भेदभाव. आर्थिक आणि राजकीय साप्ताहिक. ४१. १०.२३०७/४४१७९४१ *मेहरोत्रा, एस. दक्षिण आशियातील बाल कुपोषण आणि लिंग भेदभाव. अर्थशास्त्र आणि राजकीय साप्ताहिक, २००६.
- *रामचंद्रन, व्ही. (१९९८). मुली आणि महिलांचे शिक्षण: धोरणे आणि अंमलबजावणी यंत्रणा; केस SO.+: भारत. बँकॉक: आशिया आणि पॅसिफिकसाठी UNESCO प्रमुख प्रादेशिक कार्यालय, २१ *https://unesdoc.unesco.org/ark:/४८२२३/pf००००११४६७१
- रामचंद्रन, व्ही. मुली आणि महिला शिक्षण: धोरणे आणि अंमलबजावणी यंत्रणा. केस स्टडी: भारत, बँकॉक, UNESCO १९९८
- *शर्मा, M.C.) लिंग, जात, धर्म आणि अपंगत्व यावर आधारित भेदभाव: आपण लिंगभेद कसा थांबवू शकतो? (२०२१, २ डिसेंबर). मानवी हक्क कारकीर्द. *https://www.humanrightscareers.com/issues/how-can-we-stop-genderdiscrimination/
  *https://www.ijemr.net/DOC/ChangingStatusOfWomenInModernIndiaASo ciologicalStudy(२८८-२९०).pdf https://www.ijemr.net/DOC/ChangingStatusOfWomenInModernIndiaASo ciologicalStudy(२८८-२९०).pdf
- *महिला आणि विकास: http://encyclopedia.uia.org/en/strategy/१९३९७६
- *महिलांची स्थिती सुधारणे. (n.d.) स्वागत आहे | जागतिक समस्यांचा विश्वकोश. *https://encyclopedia.uia.org/en/strategy/१९३९७६
  *https://www.indiacode.nic.in/bitstream/१२३४५६७८९/१५४३६/१/protection_of _women_from_domestic_violence_act%२C_२००५.pdf (n.d). भारत कोड. *https://www.indiacode.nic.in/bitstream/१२३४५६७८९/१५४३६/१/prot

ecti on_of_women_from_domestic-violence_act%२C_२००५.pdf (n.d.). ज्ञानकोश. *https://egyankosh.ac.in/bitstream/१२३४५६७८९/२५६७३/१/Unit२.pdf *भारतातील महिला सक्षमीकरण: आणखी काही करण्याची गरज आहे – NUS इन्स्टिट्यूट ऑफ साउथ एशियन स्टडीज (ISAS). (n.d.) *https://www.isas.nus.edu.sg/papers/women-empowerment-in-indiamore-needs-to-be-done/ *महिला सक्षमीकरणासाठी राष्ट्रीय धोरण. (n.d.) महिला आणि बाल विकास मंत्रालय. *https://wcd.nic.in/womendevelopment/nationalpolicy-women-empowerment

- *महिला सक्षमीकरण योजना. (n.d.) महिला आणि बाल विकास मंत्रालय. *https://wcd.nic.in/schemes-listing/२४०५ *https://www.goodreturns.in/classroom/२०१८/०२/७-indian-governmentsschemes-women-empowerment/articlecontent-pdf *https://www. goodreturns.in/classroom/२०१८/०२/७-indian-governmentschemes-women-empowerment-६८०८०४.html महिला *सक्षमीकरणासाठी राष्ट्रीय धोरण. (n.d.) महिला आणि बाल विकास मंत्रालय. *https://wcd.nic.in/womendevelopment/nationalpolicy-women-empowerment

- *महिलांवरील हिंसाचार संपवणे. (n.d.) यूएन महिला -. मुख्यालय *https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violenceagainst-women (n.d.). GenderIT.org |. *https://www.genderit.org/sites/default/files/selfcare-brochure_०.pdf कापसी, वाई. (२०२२, ४ मार्च).

- *८ मूलभूत स्व-संरक्षण आणि मार्शल आर्ट प्रकार जे प्रत्येक स्त्रीला माहित असणे आवश्यक आहे. चॅनल ४६. *https://www.thechannel४६.com/health/fitness/८-basic-self-defenceand-martial-art-forms-that-every-woman-must-know/

*****

५

महिला अभ्यासक्रमासाठी शिक्षणातील प्रात्यक्षिक कार्य

पेपर VII - महिलांसाठी शिक्षण प्रत्येक विद्यार्थ्याने खालीलपैकी कोणत्याही एकावर अहवाल सादर करणे आवश्यक आहे:

अ) शिक्षणामुळे यशस्वीअशा कोणत्याही एका महिलेची मुलाखत,

ब) महिला अधिकार संस्था किंवा महिला विकासासाठी एनजीओला भेट द्या

क) व्यक्ति अभ्यास(केस स्टडी) परिसरातील/तालुका/जिल्ह्यातील मुलींच्या शिक्षणाच्या समस्या.

५.अ) कोणत्याही एका महिलेची मुलाखत घ्या,

उद्दिष्टे:

१) सशक्त महिलांच्या जीवनावर शिक्षणाचा प्रभाव समजून घेणे

२) सशक्त महिलांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत येणाऱ्या अडचणी समजून घेणे

३) महिलांनी कोणते पाऊल उचलले हे समजून घेणे त्यांच्या अडचणींवर मात करण्यासाठी घेतले

४) सशक्त महिला त्यांचे करिअर, वैयक्तिक जीवन आणि आवड यांचा समतोल कसा साधतात हे समजून घेण्यासाठी.

कार्यपद्धती:

१) शिक्षणामुळे तिच्या कारकिर्दीत उत्तुंग उंची गाठणारी महिला यशवंत निवडा.

२) तुमच्या मुलाखतीमागील उद्देश तुमच्या विषयाचे स्पष्टीकरण द्या

३) त्यांची शैक्षणिक पात्रता, त्यांची नोकरी आणि त्यांचे कौशल्य याविषयी माहिती गोळा करा.

४) प्रश्नावलीत दिलेले प्रश्न त्यांना विचारा. (तुम्ही प्रश्नावलीमध्ये अधिक प्रश्न जोडू शकता. मुलाखतीदरम्यान विचारले जाणारे किमान प्रश्न १२ पेक्षा कमी नसावेत) तुम्ही Google फॉर्म देखील तयार करू शकता

५) मुलाखत रेकॉर्ड करण्याची परवानगी घ्या (आवश्यक असल्यास)

६) चे प्रतिसाद गोळा करा. मुलाखत घेणारा आणि त्यांचा सारांश द्या

७) मुलाखतीचा अहवाल खाली दिलेल्या फॉरमॅटमध्ये लिहा.

अहवालाचे स्वरूप:

I. परिचय (महिलांसाठी शिक्षणाचे महत्त्व)

II. मुलाखतीचे उद्दिष्ट

III. विषय

IV. प्रश्नावली

V. प्रक्रिया

VI. प्रतिसाद आणि चर्चा

VII. निष्कर्ष.

vIII संदर्भ

प्रश्नावली:

१) तुमच्या मते, महिलांना शिक्षित करण्याचे काय फायदे आहेत?

२) तुमच्या आयुष्यात तुम्हाला कोणत्या अडचणींचा सामना करावा लागला ज्यामुळे तुम्हाला तुमच्या शिक्षणातून ब्रेक घ्यावा लागला?

३) तुम्हाला पुढे जाण्यासाठी आणि तुमचे शिक्षण पूर्ण करण्यासाठी कशामुळे प्रेरणा मिळाली?

४) आयुष्यात हे यश मिळविण्या साठी तुम्हाला कोणी प्रेरित केले?

५) काही काळा नंतर जेव्हा तुम्ही तुमचे शिक्षण सुरू केले तेव्हा तुम्ही आयुष्यात इतके काही साध्य कराल याची कधी कल्पना केली होती का?

६) शिक्षणामुळे तुम्हाला कोणते फायदे मिळाले?

७) तुमच्या मते, महिलांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत येणारे सर्वात महत्त्वाचे अडथळे कोणते आहेत?

८) पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत परत येण्यासाठी अधिक समस्या येतात असे तुम्हाला वाटते का?

९) तुमचे शिक्षण पूर्ण करण्याचा निर्णय घेताना तुम्हाला तुमच्या आयुष्यात पुरुषांकडून कधी विरोध झाला का?

१०) तुम्ही कधी इतके निराश झाला आहात का की तुम्हाला असे वाटले आहे की तुम्हाला सोडायचे आहे?

११) जर होय, तर तुम्ही त्या नकारात्मक भावनांवर मात कशी केली?

१२) तुम्ही करिअर, वैयक्तिक जीवन आणि आवडींचा समतोल कसा साधता?

१३) तुमचा आदर्श कोण होता/आहे?

१४) तुम्ही इतर स्त्रियांना, ज्यांना त्यांच्या शिक्षणातून ब्रेक घ्यावा लागला, त्यांना त्यांचे शिक्षण पूर्ण करण्यासाठी आणि यश मिळविण्यासाठी प्रोत्साहित करता का?

१५) अशा महिलांना प्रोत्साहन देण्यासाठी तुम्ही कोणती रणनीती वापरता?

१६) विश्रांतीनंतर शैक्षणिक करिअर सुरू करणाऱ्या महिलांना तुम्ही काय सल्ला द्याल?

१७) पुढच्या पिढीतील महिलांना तुम्ही काय सल्ला द्याल?

१८) जर तुम्हाला संधी मिळाली तर तुम्ही तुमच्या २० वर्षांच्या वयाच्या व्यक्तीला काय सल्ला द्याल?

१९) भविष्यात तुम्हाला तुमच्या शैक्षणिक कामगिरीत भर घालायची आहे का?

२०) होय असल्यास, काय आणि का?

५.ब) महिला अधिकार संस्था किंवा महिला विकासासाठी एनजीओला भेट द्या

उद्दिष्टे:

१) महिला अधिकार संघटना किंवा महिला विकासासाठी स्वयंसेवी संस्था यांच्याशी संबंधित महिलांचे जीवन समजून घेणे

२) त्या महिलांना येणाऱ्या अडचणी समजून घेणे

३) समजून घेणे महिला अधिकार संघटना किंवा महिला विकासासाठी स्वयंसेवी संस्थांनी त्यांच्या अडचणींवर मात करण्यासाठी त्यांना कशी मदत केली आहे

४) या महिलांना समाज आणि सरकारकडून कोणत्या प्रकारचे समर्थन आवश्यक आहे हे समजून घेण्यासाठी.

कार्यपद्धती:

१) तुमच्या प्रदेशातून महिला विकासासाठी कोणतीही एक महिला हक्क संस्था किंवा एनजीओ निवडा.

२) संस्थेला भेट द्या आणि तुमच्या भेटीमागील तुमचा उद्देश त्यांना समजावून सांगा.

३) कोणत्या प्रकारच्या स्त्रिया त्यांच्या मदतीसाठी त्यांच्याकडे येतात, त्यांनी संकटात असलेल्या महिलांना आधार दिला आणि त्यांनी त्या महिलांचे जीवन कसे बदलले याबद्दल माहिती गोळा करा.

४) संस्थेशी संबंधित काही महिलांना भेटा आणि त्यांच्या जीवनाबद्दल जाणून घ्या: त्यांना कोणत्या समस्यांना सामोरे जावे लागले, त्यांना या संस्थांकडून पाठिंबा

घेण्यासाठी कोणी प्रोत्साहित केले, त्यांना मदत घेण्यासाठी कशामुळे प्रेरित केले आणि त्या त्यांचे बदललेले जीवन कसे जगत आहेत.

५) खाली दिलेल्या फॉरमॅटमध्ये तुमच्या अनुभवांवर चित्रांसह अहवाल लिहा.

अहवालाचे स्वरूप:

I. परिचय

(महिला सक्षमीकरणात महिला अधिकार संघटना आणि महिला विकासासाठी स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका)

II. भेटीचे उद्दिष्टे

III. संस्थेबद्दल

IV. अशा संस्थांशी संबंधित महिलांबद्दल

V. भेटीतून मिळालेले अनुभव VI. निष्कर्ष

उदाहरणे मुंबईतील/जवळील महिला विकासासाठी महिला हक्क संस्था आणि स्वयंसेवी संस्थांची

१. जरीन मनचंदा फाउंडेशन

२. अक्षरा केंद्र

३. स्नेहा मुंबई

४. हिरकणी परिवार फाउंडेशन - महिला सक्षमीकरण चळवळ

५. उत्कर्ष ग्लोबल फाऊंडेशन द्वारा संचालित सावित्रीबाई फुले महिला सक्षमीकरण केंद्र (मुलुंड)

५.क) परिसर/तालुका/जिल्ह्यातील मुलींच्या शिक्षणाच्या समस्यांवर व्यक्तीअभ्यास(केस स्टडी).

उद्देश:

१) विशिष्ट प्रदेशातील शैक्षणिक स्थिती समजून घेणे.

२) एखाद्या विशिष्ट प्रदेशातील महिलांच्या गळतीची कारणे समजून घेण्यासाठी

३) विशिष्ट प्रदेशातील महिलांना भेडसावणाऱ्या शिक्षणाच्या समस्या समजून घेण्यासाठी

४) महिला साक्षरतेसाठी सरकारी कार्यक्रमांबद्दल महिलांना शिक्षित करण्यासाठी:

१) परिसर/तालुका/ निवडा तुम्हाला

२) मध्ये अभ्यास करायचा आहे असा जिल्हा) शाळा सोडलेल्या ५-१० स्त्रिया शोधा.

३) तुमचा विषय तुमच्या मुलाखतीमागील उद्देश स्पष्ट करा

४) त्यांचे कार्य, शैक्षणिक पात्रता आणि जीवनाविषयी माहिती गोळा करा.

५) प्रश्नावलीत दिलेले प्रश्न त्यांना विचारा. (आपण प्रश्नावलीमध्ये आणखी प्रश्न जोडू शकता.)

६) मुलाखत रेकॉर्ड करण्यासाठी परवानगी घ्या (आवश्यक असल्यास)

७) मुलाखत घेणाऱ्यांचे प्रतिसाद गोळा करा आणि त्यांचा सारांश द्या

८) मुलाखतीचा अहवाल खाली दिलेल्या फॉरमॅटमध्ये लिहा.

अहवालाचे स्वरूप:

I. परिचय (महिलांसाठी शिक्षणाचे महत्त्व)

II. मुलाखतीचे उद्दिष्ट

III. विषय

IV. प्रश्नावली

V. प्रक्रिया

VI. प्रतिसाद आणि चर्चा

VII. निष्कर्ष आठवा.

viii संदर्भ

प्रश्नावली:

१) तुम्ही शाळा का सोडली?

२) नंतरच्या काळात तुम्ही तुमचे शिक्षण पूर्ण करण्याचा कधी विचार केला होता का?

३) संधी मिळाली तर आता शिक्षण पूर्ण कराल का?

४) महिला साक्षरतेसाठीच्या शासकीय कार्यक्रमांबद्दल तुम्हाला माहिती आहे का?

५) मुलींच्या शिक्षणासाठी सरकारच्या आर्थिक मदतीबद्दल तुम्हाला माहिती आहे का?

संदर्भ:

*https://www.powerfulpanels.com/female-leadership-panel-discussionquestions/

*https://egyankosh.ac.in/bitstream/१२३४५६७८९/९१५८/१/ProjectWork-I.pdf

नमुना:

शिक्षण हे जीवन सुधारण्या साठी आहे इतरांबद्दल आणि तुमचा समुदाय आणि जग सोडल्याबद्दल तुम्हाला ते सापडले त्यापेक्षा चांगले. -मॅरियन राइट एडेलमन

परिचय:

शिक्षण हे विकासाचे एक शक्तिशाली चालक आहे आणि गरिबी कमी करण्यासाठी आणि आरोग्य, लैंगिक समानता, शांतता आणि स्थिरता सुधारण्यासाठी सर्वात मजबूत साधनांपैकी एक आहे. (Education, २०२२) शिक्षण हे आपल्या जीवनात खूप महत्त्वाची भूमिका बजावते कारण ते आपल्याला आपली सर्वोच्च उद्दिष्टे साध्य करण्यात मदत करते. शिक्षण आम्हाला नवीन कौशल्ये आणि तंत्रे शिकण्यास आणि नवीन ज्ञान मिळविण्यात मदत करते जे आम्हाला जीवनात आलेल्या अपरिचित परिस्थितींना तोंड देण्यास मदत करते.शिक्षण हा एक मूलभूत मानवी हक्क आहे जो सर्व लिंग किंवा लिंगांसाठी प्रवेशयोग्य आहे. जगभरात, शिक्षणाकडे एक गरज म्हणून पाहिले जाते तरीही गरिबी, सामाजिक कलंक, भेदभाव, संसाधनांचा अभाव आणि बरेच काही यामुळे लाखो स्त्रिया निरक्षर आहेत. (लिव्हरेज एज्यु, २०२१) महिलांसाठी शिक्षण महत्त्वाचे आहे कारण एक सुशिक्षित महिला एक चांगली आई, कार्यकर्ता आणि नागरिक होण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये,ज्ञान आणि आत्मविश्वास प्रदान करते.एक सुशिक्षित महिला देखील अधिक उत्पादनक्षम आणि कामावर चांगले पगार देईल. खरंच, शिक्षणातील गुंतवणुकी वर मिळणारा परतावा पुरुषां पेक्षा स्त्रियांना जास्त असतो. महिला सक्षमीकरण ही जागतिक समस्या आहे आणि जगभरातील अनेक औपचारिक आणि अनौपचारिक चळवळी महिलांच्या राजकीय अधिकारां वर लक्ष केंद्रित करतात. महिला सक्षमीकरणाची सुरुवात शिक्षणाने होते, जी त्यांना अडचणींशी जुळवून घेण्यास, त्यांच्या पारंपारिक भूमिकांना तोंड देण्यास आणि त्यांचे जीवन बदलण्यास मदत करते. परिणामी, महिला सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने शिक्षणा च्या मूल्याकडे आपण दुर्लक्ष करू नये. महिला शिक्षणातील अलीकडील प्रगतीच्या प्रकाशात, भारताकडे जगातील उदयोन्मुख महासत्ता म्हणून पाहिले जाते.

मुलाखतीचे उद्दिष्ट:

१)   सशक्त महिलांच्या जीवनावर शिक्षणाचा प्रभाव समजून घेणे

२)   सशक्त महिलांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत येणाऱ्या अडचणी समजून घेणे

३)   महिलांनी त्यांच्या अडचणींवर मात करण्यासाठी कोणती पावले उचलली हे समजून घेणे

४)   महिला किती सक्षम आहेत हे समजून घेणे,त्यांचे भवितव्य, वैयक्तिक जीवन आणि आवड यांचा समतोल साधा.

विषय:

मुलाखतीसाठी निवडलेला विषय होता सुश्री चांदनी खान. १९९७ मध्ये जन्मलेली चांदनी खान ही एकभारतीय कार्यकर्ती आणि संपादक आहे जी भारता च्या विविध भागात रस्त्यावरील मुलांच्या कल्याणासाठी काम करते. देव प्रताप सिंग यांच्या सोबत तिने व्हॉईस ऑफ स्लम या एनजीओची स्थापना केली. त्या बालकनामा या वृत्तपत्राच्या संपादक होत्या,ज्याचा शाब्दिक अर्थ "मुलांचा आवाज" होता, जो नवी दिल्लीतून प्रकाशित झाला होता.तिला चांदनी दी असेही म्हणतात. चांदनी स्वतः बेघर होती. वयाच्या पाचव्या वर्षी तिने वडिलांसोबत नोएडा मध्ये स्ट्रीट शो करायला सुरुवात केली. २००८मध्ये त्याचा मृत्यू झाला, त्यानंतर ती आणि तिची आई ट्रॅफिक चौकात चिंध्या उचलून आणि फुले विकून वाचली. ती बारा वर्षांची होती जेव्हा ती CHETNA या स्वयंसेवी संस्थेच्या काही स्वयंसेवकांना भेटली जी वंचित मुलांसाठी शिक्षण आणि आरोग्यसेवा पुरवते. एनजीओच्या मदतीने चांदनीने २०१० मध्ये मुक्तशाळा(ओपन स्कूल) प्रोग्राममध्ये प्रवेश घेतला.

मुलाखतीसाठी प्रश्नावली:

१) तुमच्या मते, महिलांना शिक्षित करण्याचे काय फायदे आहेत?

२) तुमच्या आयुष्यात तुम्हाला कोणत्या अडचणींचा सामना करावा लागला ज्यामुळे तुम्हाला तुमच्या शिक्षणातून ब्रेक घ्यावा लागला?

३) तुम्हाला पुढे जाण्यासाठी आणि तुमचे शिक्षण पूर्ण करण्यासाठी कशामुळे प्रेरणा मिळाली?

४) तुमच्या मते, महिलांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत येणारे सर्वात महत्त्वाचे अडथळे कोणते आहेत?

५) पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत परत येण्यासाठी अधिक समस्या येतात असे तुम्हाला वाटते का?

६) अशा महिलांना प्रोत्साहन देण्यासाठी तुम्ही कोणती रणनीती वापरता?

७) विश्रांतीनंतर शैक्षणिक करिअर सुरू करणाऱ्या महिलांना तुम्ही काय सल्ला द्याल?

८) पुढच्या पिढीतील महिलांना तुम्ही काय सल्ला द्याल?

९) तुम्हाला भविष्यात तुमच्या शैक्षणिक कामगिरीत भर घालायची आहे का?

१०) होय असल्यास, काय आणि का?

प्रक्रिया:

मुलाखतकाराने सुश्री चांदनी खान यांना त्यांच्या एनजीओमध्ये भेट दिली. मुलाखतकाराला सुश्री चांदनी खान यांची मुलाखत घेण्याची संधी मिळाली जिथे ती स्वतःबद्दल सर्वोत्तम विचार करते. मुलाखतकाराने सुश्री चांदनी यांना शिक्षणामुळे तिच्या आयुष्यात मोठे यश कसे मिळवले हे जाणून घेण्यासाठी काही प्रश्न विचारले.

प्रतिसाद आणि चर्चा:

महिलांना शिक्षित करण्याचे काय फायदे आहेत असे विचारले असता, सुश्री चांदनी म्हणाल्या की महिलांमध्ये केवळ तिचे स्वतःचे जीवनच नाही तर तिच्या आसपासच्या लोकांचे जीवन देखील बदलण्याची शक्ती आहे. तुम्ही एका महिलेला शिक्षित करा आणि ती तिच्या संपूर्ण कुटुंबाला शिक्षित करण्याची जबाबदारी घेते. त्यामुळे महिलांना शिक्षित करणे अत्यंत गरजेचे आहे. आयुष्यात आलेल्या अडचणींबद्दल तिला विचारले असता ती आठवते, "वयाच्या पाचव्या वर्षापासून मी माझ्या वडिलांसोबत रस्त्यावर जादूचे कार्यक्रम, नृत्य आणि सापांशी खेळण्यासाठी रात्री उशिरापर्यंत प्रवास करायचो. त्या काळात मी चिंध्याही उचलल्या." तिच्या झोपडपट्टीतील मुलांप्रमाणेच ती कुटुंबाच्या कमाईत हातभार लावण्यासाठी विविध विचित्र नोकऱ्यांमधून अडखळू लागली. "तिच्यासाठी गोष्टी आणखी बिघडल्या जेव्हा तिच्या वडिलांचे निधन झाले आणि कुटुंबाच्या कानाची जबाबदारी तिच्या खांद्यावर पडली कारण तिने तिला रु. इतके तुटपुंजे पैसे देऊन काम करायला सुरुवात केली. दररोज ३०. वयाच्या ७ व्या वर्षी जेव्हा ती पूर्णपणे रॅग पिकिंगकडे वळली तेव्हा ती आणखी वाईट झाली. वयाच्या सातव्या वर्षी मी रॅग पिकिंगकडे वळले होते. शाब्दिक शिवीगाळ आणि कुत्रा चावणे हे माझ्या दैनंदिन कामाचा भाग बनले आणि शेवटी, चोरीच्या खोट्या आरोपामुळे मी तुरुंगात गेलो. मी माझी नोकरी बदलत राहिलो, फुलं विकण्यापासून ते मका विकण्यापर्यंत सगळं करत होतो. या एका नीरस दिवसात, मी भाग्यवान झालो आणि काही एनजीओ स्वयंसेवकांना भेटलो जे झोपडपट्टीतील मुलांना शिक्षण देत होते. तेव्हाच मी माझा उद्देश शोधून काढला आणि बधते कदम यांच्याकडे माझी नावनोंदणी केली," ती म्हणाली की जर ते स्वयंसेवी संस्था नसतात, तर तिने रस्त्यावर राहून तिचे सर्व बालपण सहन केले असते. त्यांनी तिला शिक्षण घेण्याची आणि स्वत:साठी एक फूटू बनवण्याची संधी दिली. तिने सांगितले की त्यांनीच तिला आयुष्यात सर्वोत्तम देण्यासाठी प्रेरित केले. महिलांना त्यांच्या शैक्षणिक कारकिर्दीत सर्वात महत्त्वाचे अडथळे कोणते आहेत, असे विचारले असता, तिचे उत्तर होते, "अनेक आहेत." कुटुंबात येणाऱ्या समस्यांचा सर्वाधिक फटका महिलांना बसतो, असे त्यांचे मत होते. दारिद्र्य, कौटुंबिक जबाबदाऱ्या, संस्कृती आणि लैंगिक भूमिका यासारख्या समस्या स्त्रियांना पुरुषांप्रमाणे शिक्षणाच्या समान संधी न मिळण्याची काही कारणे आहेत. त्यांना विश्रांतीनंतर शिक्षण पूर्ण करायचं असलं तरी कौटुंबिक जबाबदाऱ्या, कुटुंबातील सदस्यांची परवानगी त्यांना स्वतःसाठी सर्वोत्तम विचार करू देत नाही. ती अधिकाधिक गरीब मुलांना शाळेत पोहोचवण्याच्या उद्देशाने काम करत असल्याने, ती म्हणते की शिक्षण असे असले पाहिजे जे त्यांना आकर्षित करेल आणि त्यांना याची जाणीव करून देईल.

ते त्यांना स्वतःसाठी उज्ज्वल भविष्य घडवण्यास मदत करेल. त्याचप्रमाणे, महिलांना शिक्षणाकडे आकर्षित करण्यासाठी, त्यांना दिले जाणारे शिक्षण असे असले पाहिजे जे त्यांना स्वतंत्र बनवते, त्यांना पैसे कमविण्यास मदत करते आणि त्यांना मोठ्या लोकसंख्येपर्यंत शिक्षणाचा प्रसार करण्यास मदत करते. ब्रेकनंतर शैक्षणिक कारकीर्द सुरू करणाऱ्या महिलांना तिचा सल्ला असा आहे की, ते अवघड असेल, तणावपूर्ण असेल, पण तुम्ही सुरू केलेले काम सोडू नका यावर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे. पुढच्या पिढीतील यश मिळवणाऱ्या महिलांसाठी तिचा सल्ला काय असेल असे विचारले असता, ती म्हणाली की ती तरुण मुलींना त्यांच्या त्रासाच्या कथा लोकांना सांगण्यासाठी प्रोत्साहित करते आणि

त्यांनी त्यावर मात कशी केली हे देखील नमूद करते. ती त्यांना जीवनात नवीन गोष्टी हाती घेण्यास सुचवते, त्यांच्या गोष्टी सांगते आणि इतर महिलांना प्रेरणा देत राहते. आम्हाला माहित नाही की कोणाला थोडे प्रेरणा आवश्यक आहे. तिला आणखी अभ्यास करायचा आहे का, असे विचारले असता, तिने खात्री नसल्याचे सांगितले. तिला नक्कीच आवडेल पण ती तिच्या एनजीओच्या जबाबदाऱ्यांमध्ये व्यस्त असल्याने तिला काय शिकायला आवडेल याची खात्री नव्हती.

निष्कर्ष:

सुश्री चांदनी यांची मुलाखत घेणे हा मुलाखत घेणाऱ्यांसाठी खूप समृद्ध करणारा अनुभव होता कारण शिक्षणामुळे जीवनात मोठे यश मिळवलेल्या स्त्रीसाठी ती एक उत्तम उदाहरण आहे. चांदनी खान चिखलातून बाहेर पडलेल्या मोजक्या लोकांपैकी एक आहे. इतरांना अंधारातून बाहेर काढण्यासाठी ती करत असलेले प्रयत्न कौतुकास्पद आहेत. ती नक्कीच अनेकांसाठी एक आदर्श आहे.

टीप: नमुना अहवालावर सादर केलेली माहिती दुय्यम स्त्रोतांकडून घेण्यात आली आहे.

संदर्भ:

*https://www.worldbank.org/en/topic/education/overview

*https://leverageedu.com/blog/importanceofwomenseducation/#:%७E:text=A%२०well%२Deducated%२०woman%२०provides,f किंवा %२०महिला%२०पेक्षा%२०%२०पुरुषांसाठी .

*https://leverageedu.com/blog/importanceofeducation/#:%७E:text=Education%२०helps%२०a%२०person%२०to,the right%२०decisions%२०in%२०life .

*https://en.wikipedia.org/wiki/Chandni_Khan%२०

*****